

I. Népszámlálások a jelenkori Erdély területén

Népszámlálások a jelenkori Erdély területén

Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi
nemzetiségi statisztikájának történetéhez

NÉPSZÁMLÁLÁSOK MAGYARORSZÁGON AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELŐTT

Magyarország – és közelebbről Erdély – etnikai viszonyainak első hivatalos felmérésére *1850–51-ben*, az osztrák hatóságok által lebonyolított katonai célzatú népszámlálás alkalmával került sor. A bécsi statisztikai igazgatóság annak idején csupán a tartományi és megyei végeredményeket tette közzé, a történeti Erdély területéről származó – a felekezeti és nemzetiségi hovatartozásra egyaránt kiterjedő – adatok azonban ma már helységenként is ismereteseek.¹ Az 1850. évi felvételt a magyar statisztikusok bizonyos fenntartásokkal kezelték, mivel véleményük szerint az elfogult végrehajtó szervezet a magyarok számának megállapítása során a ténylegesnél alacsonyabb értékek meghatározására törekedett. A népszámlálás eredményeit azonban általában elfogadták, és mindenképpen megbízhatóbbnak tekintették a leíró statisztikusok korábbi becsléseinél.² Az osztrák önkényuralom hatóságai *1857-ben* újabb népszámlálást tartottak, mely a nemzetiségi viszonyok kutatására nem terjeszkedett ki, a vallásfelekezeti hovatartozást azonban vizsgálta. E census részletes községi adatai Erdély területéről szintén a rendelkezésünkre állnak.³

Az első hivatalos magyar népszámlálást a kiegyezést követően felállított önálló magyar statisztikai hivatal – pontosabban annak elődje, a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium statisztikai osztálya – hajtotta végre, *1869. december 31-i* eszmei időponttal. A nemzetiségek számbavételét politikai óvatosságból – osztrák minta nyomán – ez alkalommal is mellőzték.⁴ A hiányt Keleti Károly, a statisztikai hivatal akkori igazgatója hidalta át: a nemzetiség kutatását a népiskolai tankötelesek ugyanaz évi összeírásához kapcsolva, a tankötelesek között talált anyanyelvi arányokat az összes népességre alkalmazva becslés útján állapította meg az egyes nemzetiségek számát.⁵ A népszámlálás részletes községi adatait nyomtatásban nem közölték, de a felekezeti megoszlás településenkénti számai kéziratos formában hozzáférhetők.⁶

Az ország nemzetiségi viszonyainak felmérését – az *anyanyelvre* vonatkozó kérdőpont beiktatásával – az *1880. évi* népszámlálás tűzte első ízben napirendre.⁷ A népszámlálás során az anyanyelv bejegyzéséről szóló utasítás így hangzott: „A 6-ik rovatba az illető anya-nyelve írandó be. Mindenki oly nyelvűnek írandó be, aminőnek vallja magát, és ebbeli, határozottan teendő nyilatkozatára semmiféle befolyást sem szabad a számláló ügynöknek gyakorolni.”⁸ A gyermekek anyanyelve a szülőkétől eltérő is lehetett. Az adatok szépséghibája, hogy – a nemzetiségi viszonyoknak a nyelv nyomán való megállapítását betű szerint értelmezve – a beszélni nem tudó gyermekeket egyik nemzetiség közé sem sorolták be, hanem külön mutatták ki. Ez hibás eljárásnak bizonyult, hiszen természetszerűleg e gyermekek is valamelyik nemzeti-

A Budapesten 1992-ben, a Regio és az MTA Történettudományi Intézet kiadásában azonos címmel megjelent kötetből a 23–69. és 103–131. oldalak teljes egészében (a román népszámlálások és -összeírások 1948-ig, a vonatkozó jegyzetekkel), továbbá a magyar népszámlálásokat taglaló fejezet jelentősen rövidítve és az 1948 utáni népszámlálásokról egy vázlatos áttekintés. A frissebb információknak megfelelően kiegészített és javított változat

séghez tartoznak. (Az 1880. évi adatokat idéző későbbi statisztikai közlemények éppen ezért a beszélni nem tudókat már arányosan szétosztották az egyes anyanyelvek között.) Az anyanyelvi kérdőpont válaszrovatába azt is be kellett jegyezni, hogy a megszámlált az anyanyelvén kívül mely más hazai nyelvet (vagy nyelveket) beszél, így „a kettős kérdés egyben a nyelvismereti statisztika elindítója is volt, amely sokszor nyújtott fontos kiegészítést az anyanyelvi statisztika értelmezéséhez.”⁹

Az 1890. évi népszámlálás során az anyanyelv és a beszélt hazai nyelvek tudakolásának módja lényegileg nem változott. Az adatok ezúttal a népesség egészére kiterjedtek, mivel az űrlapon – a mellékelt anyanyelvi utasításnak megfelelően – a korábbi tévedést kiigazítva a beszélni koruknál fogva még nem tudó gyermekeknél anyjuk nyelvét írták be.

Az 1900. évi népszámlálás tovább árnyalta az anyanyelv fogalmát. A számlálólapon az erre vonatkozó kérdés így szerepelt: „Mi az anyanyelve, vagyis az a nyelv, amelyet magáénak vall és legjobban és legszívesebben beszél?” Az anyanyelv kérdéséhez fűzött utasítás szerint: „Anyanyelv gyanánt a valósághoz híven mindenkor azt a nyelvet kell bejegyezni, amelyet az illető magáénak vall és amelyet legtökéletesebben beszél”. A továbbiakban az utasítás megjegyzi, hogy az anyanyelv nem mindig „esik össze” a gyermekkorban az anyától elsajátított nyelvvel, majd hozzáteszi: „A még beszélni nem tudó csecsemőknél és némáknál anyanyelv gyanánt a családi nyelv írandó be, amelyen az illető egyén hozzátartozói otthon rendszeresen beszélni szoktak”. Anyanyelvként 1900-ban is csak élő nyelvet lehetett bejegyezni, tehát a „latin, zsidó és héber nyelv nem mutatható ki”. Mint arról a népszámlálás előkészületeit és végrehajtását elemző összefoglaló kötet beszámol: „az utasítás s a törvényhatóságok székhelyén tartott beoktató értekezletek különösen is hangsúlyozták, hogy az anyanyelv bejegyzésének minden kényszerből mentesen kell történnie, s e tekintetben a statisztikai hivatal semmi figyelmeztetést el nem mulasztott, hogy az anyanyelvi adatok a felek valóságos érzéseinek, nem pedig egyik-másik számlálóbiztos hajlandóságának legyenek kifejezései.”¹⁰ Bár a számlálóbiztosok számára a magyar nyelv tudása előfeltétel volt, a vidékükön használatos nemzetiségi nyelvet is ismerniük kellett. Ott, ahol a nem magyar ajkúak tömegesebben éltek, a számlálás irányítói a nem magyar lakosság tájékoztatására más nyelvű utasításokat is kaptak.

Az 1910. évi népszámlálás anyanyelvre vonatkozó kérdésfeltevése azonos volt az 1900. évivel. Az adatfelvétel technikai jellegű újításaként a számlálólapon a felelet rovatban előnyomtatott válaszcavakat rendszeresítettek, de az anyanyelvet és az azon kívül még beszélt többi nyelvet a tévedések és visszaélések elkerülése céljából változatlanul be kellett írni. A számlálóbiztosok körében a magyar nyelv tudása ezúttal is előfeltétel volt, de az utasítás kiemelte „az illető kerületben használatos egyéb nyelvek” ismeretének a szükségességét. Ezen kívül a népszámlálást irányító központ kellő példányszámban megfelelő (nem magyar nyelvű) nyomtatványokat bocsátott az összeírók rendelkezésére. 1910-ben a nyelvismereti adatok feldolgozása teljessé vált. Míg az előző népszámlálások csupán az anyanyelv utáni első helyen megnevezett nyelvet dolgozták fel (1890-ben és 1900-ban ezt is csak a magyar ajkúak esetében, míg a többi anyanyelvűeknél a magyarul tudás rögzítésére szorítottak), az 1910. évi népszámlálás során az anyanyelven kívül beszélt nyelvek közül nem csak az első helyen megnevezett, hanem valamennyi beszélt nyelvet és mindegyik nemzetiség esetében számba vették. Az anyanyelvi adat felvételekor követett gyakorlatról a népszámlálás végrehajtási utasítása a következőképp tájékoztat: „Anyanyelv gyanánt minden befolyástól menten, a valósághoz híven, mindenkor azt a nyelvet kell beje-

gyezni, amelyet az illető egyén magáénak vall s amelyen legjobban és legszívesebben beszél. Ennélfogva megjegyzendő, hogy ámbár az anyanyelv a legtöbbször azonos azzal a nyelvvel, amelyet ki-ki gyermekkorában és rendszerint az anyjától tanult, mégis *előfordulhat az az eset is, hogy a gyermek anyanyelve más, mint az anyjáié, különösen, ha a gyermek kisdédóvodában, iskolában vagy egyéb társadalmi érintkezés által vagy annak következtében, hogy szülői különböző anyanyelvek, az anyjától különböző, más nyelvet sajátított el. A még beszélni nem tudó csecsemőknél és a némáknál anyanyelv gyanánt a család nyelve, vagyis az a nyelv irandó be, amelyen az illető egyén hozzátartozói otthon rendszerint beszélni szoktak.* Megjegyzendő továbbá, hogy anyanyelv gyanánt mindig csak egy nyelvet szabad kimutatni, az egy nyelven kívül esetleg beszélt egyéb nyelveket a 13. rovatba kell bejegyezni. Úgy anyanyelv, valamint más beszélt nyelv gyanánt is *mindig csak élő nyelv* írható be, ennélfogva a zsidó vagy héber nyelv nem mutatható ki. Az ország némely vidékén található zsidó vallású egyéneknél tehát, akik a héberrel kevert, rontott német nyelvet, az úgynevezett jargont használják, a német nyelvet kell bejegyezni. Ami az anyanyelven kívül beszélt egyéb nyelveket illeti, ezek kitüntetéséhez nem okvetlenül szükséges, hogy valaki az illető nyelvet kifogástalan nyelvtani tökéletességgel bírja, hanem elégséges, ha azon nyelven életviszonyainak megfelelően másokat megérteni és magát másokkal megértetni képes.”¹¹

Az 1880–1910. évi anyanyelvi adatsorok *a magyar nyelv feltűnő, gyors térhódítását, az egyéb anyanyelvek arányának csökkenését* regisztrálták. Emiatt a magyar statisztikát később heves bírálatok érték az utódállamok, így Románia statisztikusai részéről is, akik a gyors ütemű magyarosodást a népszámlálás helytelen módszereivel, a magyar anyanyelvek számának mesterséges növelésével magyarázták. Különösen a nemzetiség anyanyelvi alapon történt meghatározását kifogásolták, mondván, hogy az a korabeli Magyarország politikai viszonyai közepette *az uralkodó nemzetnek kedvezett.* A román statisztikusok álláspontja szerint a magyar nemzetiségi statisztika adatai (sok más mellett, de alapvetően) azért nem mérvadóak, mivel a nemzetiség vizsgálata a szubjektív anyanyelvi felvételen alapult, s a magyarság, így kimutatott *te-temes asszimilációs nyeresége* révén megalapozatlan statisztikai előnyre tett szert a többi nemzetiséggel szemben. Amikor a korabeli magyar statisztikát bíráló román szakemberek népszámlálásaink objektivitását hiányolták, mindenekelőtt az ilyen értelemben vett – a nyelvi asszimilálódott rétegek „valódi” nemzetiségének kimutatására alkalmas – objektív kritériumok alkalmazását kérték számon.¹²

A magyar statisztikát ért elmarasztalások mögött elsősorban *politikai* szempontok húzódtak meg. Az I. világháború után létrejött utódállamoknak elemi érdekük fűződött a megváltozott status quo igazolásához és erre irányuló törekvéseikkel a magyar népszámlálási kimutatások nem vágtak egybe. A korabeli román statisztikusok az új főhatalom szempontjából előnytelen asszimilációs folyamatokat tükröző nyelvi kötődéssel szemben érthető módon inkább a „nemzeti eredetüket elveszített” rétegek „valódi” leszármazására utaló „objektív nemzetiségi kritériumokat” részesítettek előnyben. (A szerintük „elnemzetietlenített” népességi csoportokat később ennek megfelelően minden eszközzel, akár hatósági úton is – névelemzéssel, a felekezeti hovatartozást alapul véve stb. – igyekeztek leválasztani a magyarok lélekszámából.)

Ami a magyar népszámlálások során alkalmazott kritérium megítélését illeti, tény, hogy külön nemzetiségi kérdőpont híján a statisztikusaink által felmérni kívánt, „valójában igen összetett, az egyéneknél gyakorta tisztázatlan, vagy nem eléggé átgondolt, politikai szálakkal átszótt és érzelmeiktől erősen befolyásolt tudati állapot”¹³

meghatározásának az összes terhe az anyanyelvi kérdésre hárult. Ez két- vagy többnyelvű népesség esetében magában hordozta a kérdés valódi tartalmától eltérő válaszlásadás lehetőségét, így az anyanyelvi adatsorok a magától értetődő nyelvi hovatarozás kinyilvánításán túl az államhatalom nyelvének bevallása felé húzó erők hatására tett – kevésbé egyértelmű – megnyilatkozásokat is magukban foglalták. Ismeretes ugyanakkor, hogy a magyar népszámlálások – az anyanyelvi statisztika egyoldalúságát enyhítendő – kiterjedtek a felekezeti hovatarozás és az egyéb nyelvek ismeretének tudakolására, felvételtől-felvételekre bővítve a megkérdezett nyelvek feldolgozási körét. Figyelembevételükkel az anyanyelvi adatok – értelmezési határaik tágasságából és bizonytalanságaiból adódó – pontatlansága „hiányból különleges értékű új információvá válhat”, éppen a nemzeti asszimiláció tényleges hatékonyságát és hatókörét illetően.¹⁴ A magyar statisztikát ezért végső soron csak rosszsziszemű kritikussai illethetik a részrehajlás vádjával, hiszen igen alapos és Európában párhát ritkítőan gazdag felmérései kellően részletezett tényanyagot nyújtanak a vitatott folyamatok árnyaltabb, történelmi és szociológiai szempontú megközelítéséhez.

A későbbi népszámlálások tapasztalatai szerint is az etnodemográfiai folyamatok összehasonlító vizsgálata során elsősorban azok a felmérések kínálnak jól hasznosítható tényanyagot, amelyek a nemzetiségi jelleget az anyanyelvi szempont alapján (is) rögzítették. Az eltérő körülmények között végzett, eltérő politikai szándékoktól befolyásolt román és magyar népszámlálások egybevetéséből ugyanis kiderül, hogy – a román fél által kezdetben kizárólagosan preferált – nemzetiségi bevallás számsorai az adatok szembevetésénél, az anyanyelvi felvételekénél sokkal szélsőségesebb ingadozása következtében igazából csak az adott ország népszámlálási rendszerén belül értelmezhetők. Ez azt jelzi, hogy a direkt nemzetiségi kritérium alkalmazása során az asszimilációs nyomás ugyanúgy (vagy még erőteljesebben) érvényesíthető, mint az anyanyelvi felvétel esetén; a magyar népszámlálások román bírálói által hivatkozott bizonytalan identitású (kettős kötődésű), két nép, két kultúra között ingadozó rétegek a nemzetiségi hovatarozás kritériuma alapján éppúgy (vagy még nagyobb arányban) az uralkodó nemzet (vagy az államnemzeti ideológia legitimációs szempontjainak megfelelő egyéb etnikai csoportok) tagjai közé sorolhatók, mint – akár ugyanazon népszámlálás esetében is – az anyanyelvi hovatarozást alapul véve.¹⁵ Az érintett országok két világháborút átfogó anyanyelvi statisztikája (Magyarország: 1910, 1941, Románia: 1930, 1948) a nemzetiség közvetlen vizsgálatára alapozott statisztikával szemben – egyöntetűbb számadatainál fogva – megbízhatóbbnak (s ilyen értelemben objektívebbnek) bizonyult. Ez egyúttal a korábbi magyar népszámlálások anyanyelvi felvételen alapuló gyakorlatát is visszaigazolja.

A nemzetiségi jelleg és az anyanyelvi hovatarozás közötti összefüggés néhány etnikum esetében (mint például a *cigányság*) valóban kevésbé nyilvánvaló, a „dialektus státusú nyelvi sajtásokokat” figyelmen kívül hagyó besorolás miatt pedig bizonyos esetekben csak közvetve mutatható ki (ilyen a különállásukat nyelvükben is őrző, ám az általuk használt, de csupán sajtatos német idiómaként elismert *jiddis* alapján a német anyanyelvűek között számon tartott *ortodox zsidók* esete). Ezeknek a „nem bevett” nemzetiségeknek a részleges kirekesztése a felvételekből az anyanyelvi kritérium alkalmazása által valóban a nemzetiségi statisztika *bizonyos mértékű torzulásához* vezetett, amire a korabeli és a későbbi – e sajtásokra már többé-kevésbé figyelmet fordító – népszámlálások összehasonlítása során tekintettel kell lennünk.

Népszámlálásaink a cigányul beszélőket számításba vették ugyan, de lélekszámukról nem kapunk pontos tájékoztatást, mivel adataikat a községsoros kötetek az egyéb

anyanyelvűek rovatába sorolták be. Az összesített kategórián belüli számarányukra a települési adatokhoz fűzött megjegyzések utalnak. Maguk a népszámlálási közlemények is szükségesnek tartották azonban hozzátenni, hogy még az így megbecsülhető végeredmény sem fejezi ki a cigányok valódi számát, mert jó részük *nyelvileg beolvadt* azokba a nemzetiségekbe, amelyek között él. A hivatalosan hitfelekezete alapján számon tartott zsidóság ugyancsak több anyanyelv között oszlott meg, de valójában az akkori ország *leginkább magyarosodott* vallási-etnikai népcsoportjának tekinthető. Asszimilációjának mértéke általában a magyarság erőviszonyaihoz alkalmazkodott: „Ott, ahol a népességben több a magyar, a zsidóknak is nagyobb százaléka vallotta magát magyarnak”, írja az 1910. évi népszámlálási jelentés. „Általában, ahol a zsidóság oláhok és szerbek között él, többnyire magyarnak vallja magát, míg a tót és ruthén környezetben leginkább tartja meg rontott német zsargonját, esetleg a tót vagy ruthén nyelvvel cseréli fel. Legkevesebb ennél fogva a magyar anyanyelvű az izraeliták között a tót és ruthén felvidéki vármegyékben [...] és különösen Máramarosban, mely a legnagyobb tömegű és legorthodoxabb zsidóság főfészke. Jórészt innen szivárgott át a zsidóság a szomszédos Besztercze-Naszód és Szolnok-Doboka vármegyékbe, s újabban Maros-Tordába és Csíkba, ezért alacsonyabb e vármegyékben a magyarság aránya az izraeliták között az erdélyi átlagnál.”¹⁶ A jiddis nyelv elterjedésére az előbbieket figyelembevételével – az érintett területen, főként falvakban élő lakosság felekezeti és anyanyelvi adatainak kombinációja révén – mindenesetre következtetni tudunk.

Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy egyes vidékek, jól körülhatárolható kisebb területi egységek, vagy egy-egy település adatainak összevetésekor néhány szembeeszkő – bár összességében nem számottevő – *ellentmondás* fedezhető fel különböző évek népszámlálási eredményei között – a számlálóbiztosi utasítások félreértése, eltérő értelmezése vagy más okok következtében. Így például egy, az 1890. évi népszámlálás nemzetiségi eredményeit elemző tanulmány rámutat arra, hogy dacára a soraikat apasztó amerikai kivándorlásnak, tisztességes mértékű szaporodást tapasztalni a rutének körében, ami csak azzal magyarázható, hogy a „tót és ruthén népesség között nehéz pontos határvonalat vonni, s amint az 1880-iki népszámlálás alkalmával sok ruthént tótnak írtak össze, jelenleg a tótok, vagy az akkor tótoknak nevezett ruthének egy részét ruthénnek vehették, amely eljárás egyrészt a ruthének számát növelte, másrészt a tótokét apasztotta”. Ugyanott rámutatnak arra is, hogy néhány vidéken (pld. Bereg, Ung vármegyékben) a német ajkúak bámulatos növekedést értek el, ami „inkább tulajdonítható a korábbi népszámlálás tévedésének, mint a tényleges állapotok hű kifejezésének. Bereg megyében ugyanis csak alig van egy pár német község, a németek számát csaknem kizárólag az ottani zsidók képezik, valószínű, hogy ezek egy része 1880-ban részint magyarnak, részint ruthénnek vétetett, holott csekély kivétellel az elrontott német nyelvet beszélnek s így német ajkúaknak vendők. Ugyanez az eset foroghat fenn Ungban is, hol a magyarok száma erős visszaesést mutat, a németeké pedig horribilis százalékkal emelkedett.”¹⁷ Ugyancsak téves adatfelvételekről számol be 1890-ből a tíz évvel későbbi népszámlálás bevezetője, jelezve azonban, hogy e – magyarság irányában elfogult – felvételek 1900-ban már nem ismétlődtek meg. A feldolgozás során, amikor a főbb demográfiai adatok már községenként rendelkezésre álltak, s lehetőség nyílt ezeknek az adatoknak az 1890. évi eredményekkel való összehasonlítására, ott, ahol nagyobb, a természetes fejlődési folyamattal nem indokolható eltérés mutatkozott, a statisztikai hivatal a helyi hatóságoktól kért felvilágosítások útján igyekezett az eltérések eredetét kideríteni. „Ezek az

utólagos nyomozások megmutatták, hogy a nemzetiségi (anyanyelvi) viszonyok felvétele csakugyan a legtöbb helyen azzal a szigorú tárgyilagossággal történt, amit a statisztikai hivatal kiadott utasításaiban nem győzött eléggé hangsúlyozni. Ahol e tekintetben meg nem okolható eltérések mutatkoztak, ott legnagyobbbrészt az 1890. évi felvétel mutatkozott hibás felfogásúnak, többnyire olyan irányban, hogy egyes vidékeken a magyar nyelv ismeretét a magyarság kritériumának vették, s túlzott optimizmussal mutatták ki magyarnak a más ajkú népesség magyarul beszélő részét is.”¹⁸

A felsorolt példák – számuk nyilván még szaporítható¹⁹ – egyúttal azt is jelzik, hogy az anyanyelvi felvételt kiegészítő nyelvismereti és felekezeti adatanyag sokoldalúan segítette az eredmények helyességének és esetleges vitatható pontjainak az ellenőrzését, a magyar statisztikusok pedig éltek az így biztosított önkorrekció lehetőségével.

NÉPSZÁMLÁLÁSOK AZ ÓKIRÁLYSÁGBAN

Ebben az időben a román statisztikai szolgálat – a nemzetközi elismertségnek örvendő magyar adatfelvételekkel szemben – még egyáltalán nem tartotta feladatának a népesség nemzetiség szerinti számbavételét. Bár az 1859–60-ban, az akkor még két különálló fejedelemségben egyidejűleg végrehajtott népszámlálás Moldva területén – pozitív előzményként – a lakosok nemzetiségének összeírására is kiterjedt,²⁰ évtizedekkel később, az immár egyesült fejedelemségek statisztikusai a moldvaitól eltérő havasalföldi mintát vették figyelembe. Az *1899 és 1912. évi népszámlálások* végrehajtói ennek megfelelően csupán a vallási hovatartozást és az állampolgárságot kérdezték, *az etnikai megoszlás vizsgálatát a román állam nemzeti egységére és homogenitására hivatkozva elhárították*. Úgy tűnik, hogy a román szakemberek felett megállt az idő; mintha még mindig az 1860. évi londoni nemzetközi statisztikai kongresszus ajánlása lebegett volna szemeik előtt, mely a népszámlálás alkalmával kitüntetendő tények osztályozása során a nemzetiség kutatását csupán „célszerűnek” minősítette és az egyes államok tetszésére bízta, az egész kérdést „azon államcél szempontjából látva megszívlelendőnek, mely az egyes nemzetiségeknek számbeli megismerésével kitűzetett”.²¹ A Statisztikai Igazgatóság akkori vezetője, Leonida Colescu, az 1899. évi népszámlálás eredményeit elemezve²² lényegében azon országok közé sorolta Romániát, ahol nyelviileg is egységes nemzet alkotja az államot, ezért a nemzetiségek megismerésének az államcél szempontjából különösebb jelentősége nem lehet. A Román Királyságban – írja – szerencsére nincs és nem is létezhetik nemzetiségi kérdés, mivel ennek a kérdésnek – tekintettel a román nemzet egységére és homogenitására – nincs túl nagy jelentősége az ország életében. Maga a nemzetiség fogalma pedig szigorúan vett tudományos értelemben nem alkalmazható a királyság egyes elkülönülő népességi csoportjaira. Ez nem zárja ki azt, hogy a jelenlévő idegen elemek, akik jelentékeny mértékben tarkítják a nemzeti elemeket, sajátos vizsgálat tárgyát képezzék, de a statisztikai kutatásnak feltétlenül alkalmazkodnia kell a Románia népességi csoportjait jellemző politikai körülményekhez. A Colescu szóhasználatával élve, „idegen elemek” számbavétele során – ez a kifejezés (străini) a román nyelvben egybecsúszdik a „külföldi” fogalmával – a népszámlálások a nemzetiség mellett az anyanyelvi viszonyok felmérését is szükségtelennek ítélték. „Nem fontos a beszélt nyelv vizsgálata sem – olvashatjuk mivel a Romániában élő idegenek egy nagy része – akik zsidó vallásúak – a rontott német dialektust beszéli, az idegenek egy másik része ro-

mánul beszél, s csak egy nemrégiben megtelepedett kis töredékük beszél eredeti hazája nyelvét. A mi érdekünk – folytatja Colescu – a *románok* és a velük együtt élő *idegenek* jogállásuk szerinti megkülönböztetése.” Ez, vagyis Románia népességi csoportjainak az „őket jellemző politikai körülményekhez” alkalmazkodó vizsgálata lényegében a lakosok állampolgárság szerinti osztályozását jelentette. E szerint Románia lakossága a következőképp csoportosítható: őshonos vagy honosítást nyert román állampolgárok (Colescu megfogalmazásában: románok, amely népességet [populațiune românească] azok alkotják, akik polgári és politikai jogoknak – választójognak – örvendenek) és idegenek. Az idegenek két kategóriája: a *külföldi állampolgárok* (supuși străini) és a *hontalanok* (nesupuși niciunei protecțiuni străine). Ez utóbbiak „fajilag, nyelviileg, szokásaikban, vallásukban jellegzetesen különböző idegenek, akik elvesztették eredeti hazájuk oltalmát, de nem lettek román állampolgárok sem.” Legnagyobb részét Galíciából és Oroszországból érkezett zsidók, rajtuk kívül bolgárok, lengyelek, oroszok, valamint az Osztrák-Magyar Monarchiából származó, különböző etnikumú lakosok.

Az „idegenek” tekintetében az állampolgárság némi támpontot nyújt az etnikai megoszlás becsléséhez, bár nem szabad megfeledkezni arról, hogy a külföldi állampolgárságú „idegenek” között akadhatnak – Erdélyből, Bukovinából, Macedóniából stb. érkezett – románok, a Romániában élő külföldiek pedig országonként maguk is több nemzetiséget képviselnek. Az ország lakosságának etnikai tagolódásáról ezen túlmenően a népszámlálások nem igazítanak el, jóllehet más nemzetiségűek, azaz „honosságot nyert idegenek” a „nemzeti elem” sorai közt is találhatóak: „A román állampolgárok csoportját nem különböztettük meg etnikum vagy származási ország szempontjából; ez nem képezte a népszámlálás tárgyát, mivel a románok többsége őshonos, míg a honosságot nyert idegenek csak gyenge kisebbséget alkotnak” – írja erről a statisztikai szolgálat vezetője. A továbbiakban Colescu külön bekezdést szán e „gyenge kisebbség” részletezésének és felsorolása tükrében a „homogén nemzetállam” végül is *etnikailag meglehetősen sokszínűnek bizonyul*. Előbb, mintegy „néprajzi tájékoztatásként” említést tesz néhány ezer csángóról és székelyről, akik román állampolgárokként telepedtek meg és élnek Moldva középső részén, és az „évszázadok folyamán magyar eredetüket teljesen elveszítették”. Majd szót ejt a Duna mentén élő, bár „teljesen nacionalizált” bolgárokról és szerbekről, a „viszonylag számos”, szétszórtan az ország összes megyéjében megtalálható cigányságról, és külön is kiemeli *Dobrudsát*, mint az országnak egyetlen olyan vidékét, ahol még mindig jelentős számú nem-román él a „nemzeti elem” tömegében. „E vidéken a népesség idegen településeket hozott létre, amelyek lakói – bár a terület annektálásával román állampolgárok lettek – máig megőrizték etnikai jellemzőiket. A főbb nemzetiségek itt a románokon kívül: törökök és tatárok, bolgárok, oroszok, görögök, németek.”

Tanulságos lenne Colescu érzékletes leírását adatszerűen is megjeleníteni, de a romániai nemzetiségek tényleges számarányára csupán következtetni tudunk, mégpedig a vallási és az állampolgári megoszlásra vonatkozó népszámlálási adatok összevetése alapján. Az állampolgárság (vagyis a „politikai nemzetiség”) kategóriája szerint 1899-ben az Ókirályság 5956690 főnyi lakosságából 5489296 fő (92,1%) volt a „románok” (értsd: a román állampolgárok) száma. Az „idegenek”, azaz a nem román honosok e szerint a lakosság 7,9 százalékát tették ki. Ha számolnunk is kell azzal, hogy közöttük idegen alattvaló román nemzetiségűek találhatóak, a másik oldalon jóval nagyobb lehetett a román honosságot nyert nem románok száma. A vallási megoszlást tekintve az ortodox „nemzeti” valláshoz tartozók aránya (beleértve a közéjük felvett

görög katolikusokat is) a 92,1 százalékkal szemben már csak 91,5 százalék. A görög-keleti felekezet hívei között azonban a románokon kívül cigányokat, oroszokat, ukránokat, bolgárokat, szerbeket, görögöket is találni; nélkülük számítva további egy-két százalékkal csökken a népszámlálás által egységes etnikumként kezelt román honos „nemzeti elem” részaránya. Hogy ez az óvatos becslés nem megalapozatlan, azt a Dobrudzsára – igaz, az akkori Románia etnikailag leginkább kevert lakosságú területére – vonatkozó közelebbi ismereteink is megerősítik. Az 1899. évi népszámlálás ugyanis Dobrudzsa 267808 lakójából 245742 román honost mutatott ki, míg a korabeli leírások szerint a románok aránya valójában 50 százalék alatt maradt.²³ De megemlíthetjük a *moldvai magyarság* bennünket különösen érzékenyen érintő példáját is. Róluk írva Colescu mindössze pár ezer főről tesz említést, jóllehet a négy évtizeddel korábbi népszámlálás Moldvában 37823 magyar nemzetiségű lakost talált. Ez a szám a hivatalos kimutatások szerint a századfordulóig megfogyatkozott. Bákó és Roman megyékben, ahol 1859-ben a moldvai magyarság 85 százaléka (32162 fő) élt, 1895 körül 24276 magyar anyanyelvűt mutat ki „Románia földrajzi nagy lexikona”.²⁴ Ezt a kimutatást ugyan kellő fenntartással kell fogadnunk, de még e – csupán alsó értéknek tekinthető – szám is többszöröse a Colescu által említett „pár ezernek”. Összességében tehát nem túlzás azt feltételezni, hogy 1899-ben az „egységes nemzeti állam” lakosságának *legalább egytizedét* az etnikai kisebbségek alkották. Különböző számítások később ugyanezt az arányt állapították meg az 1912. évi népszámlálás idejére is, amely módszereit illetően teljesen az 1899. évi alapján állott.²⁵

1919 – A PÁRIZSI BÉKEKONFERENCIA ELÉ TERJESZTETT ROMÁN MEMORANDUM

A magyar statisztikusok által több ízben hivatkozott Wilhelm Winkler *A statisztika jelentősége a nemzeti kisebbségek védelme szempontjából* című munkájában azt írja, hogy a statisztikának a kisebbségekre nézve kettős szerepe van: egyrészt barát és tanácsadó reájuk nézve, másrészt harci eszköz velük szemben. A „harcis statisztika” ez utóbbi értelmezésben a nemzeti kisebbség elleni politikai harc eszköze a többségi nép kezében, oly módon, hogy a kisebbségi népelemek számát a ténylegesnél kevesebbnek igyekszik feltüntetni. „Kisebbségi népelemeket magában foglaló államokban, még hozzá olyanokban, melyekben kisebbségi jogokat kell biztosítani, sovínista hazafiak szemében az idegen népelemek szálkát képeznek; sokkal szebb és kellemesebb egy egységes nemzeti állam, s ha a valóságban nem létezik, úgy statisztikai delibábok útján megközelíthető.”²⁶ Utólagos bírálói szerint a magyar nemzetiségi statisztika minden igyekezetével e cél elérésére törekedett – hogy milyen „sikerrel”, arról ki-ki meggyőződhet a magyar népszámlálások megfelelő adatsorainak áttanulmányozása során. A korabeli román statisztikusokat hasonló vádak nem érhetik, hiszen számottevő népkisebbséggel – úgymond – nem rendelkezvén, számukra ez a probléma nem létezett. Az első világháborút lezáró békeszerződések azonban új helyzetet teremtettek; Románia többé már nem zárkozhatott el népessége nemzetiségi megoszlásának a számbavétele elől, mivel olyan területek birtokába jutott, amelyek lakossága jelentős részben idegen nemzetiségű volt. E *területi gyarapodások igazolása céljából* kezdettől fogva arra kényszerült, hogy a nemzetiségi statisztikát „harcis eszköznek” tekintse. A statisztika ilyen módon történt alkalmazása mind a területi követelések fölött döntő béketárgyalások során, mind pedig a békeszerződések által

előidézett új helyzet legitimálásában fontos szerephez jutott. A *nemzetállami ideológia szolgálatába állított statisztika* – mint látni fogjuk – nem csupán a békeszerződések jogtalanságát volt hivatott jelentékteleníteni, de segítségével az új „nemzetállam” a jogtalanságot ellensúlyozó kisebbségvédelmi garanciákból reá háruló kötelezettségek alól is kibújni igyekezett.

A hivatalos román nemzetiségstatisztika „harci” eszközeinek első bevetésére a háborút lezáró béketárgyalások alatt került sor, amikor az ott megjelent román delegációnak a magyarországi területek megszállásával kialakult fait accompli-t történeti, jogi, demográfiai stb. érvekkel is alá kellett támasztania. Bár a román kormányzat az erdélyi kérdést alapvetően katonai kérdésként kezelte, küldöttsége nem tekinthetett el a konferencián meghirdetett etnikai elvek figyelembevételétől. Ennek megfelelően 1919. február 1-jén, a területi igények előterjesztése során Brătianu miniszterelnök e kérdéssel is kénytelen volt foglalkozni, és „hajmeresztő adatokat” idézve a követelt területeken abszolút román többséget mutatott ki. Az erdélyi kérdéstről február 11-én kezdődött vitában az amerikai delegáció részéről kétségbe vonták a románok által megadott adatok hitelességét, sőt a brit küldöttség egyik képviselője egyenesen kijelentette, hogy e tekintetben csak a magyar adatok méltók a bizalomra. A kérdéssel foglalkozó bizottság végül a román tájékoztatót félretéve valójában a magyar adatok alapján dolgozott. (Az már egy másik kérdés, hogy az etnikai helyzetet a békekonferencia nem a legyőzöttek, hanem a szövetségesek szempontjából ítélte meg, s – ha egyáltalán figyelembe vette azt – az új határok megvonásakor a szövetséges nemzet etnikai határainak végpontjait tartotta szem előtt.)²⁷

A területi követelésekről a párizsi békekonferencia elé terjesztett *román memorandum* statisztikai táblázatai a történeti Erdélyen kívül Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad és Csanád vármegyéket, továbbá Máramaros vármegyéből az izavölgyi, sugatagi, szigeti és visói járásokat és Máramarosszigetet, Ugocsa vármegyéből a tiszántúli járást, végül Békés vármegyéből a békési, békéscsabai és gyulai járást, valamint Gyula városát foglalták magukban. *A betérjesztés* – a bizottság napirendjének megfelelően – *a Bánság kérdését nem érintette*. A memorandum szerzői az adatok összeállítása során abból – a románok által sokszor megismételt – állításból indultak ki, hogy az anyanyelvi alapokon nyugvó magyar statisztikának a nemzetiségek számára vonatkozó adatai teljesen megbízhatatlanok, mivel azok a magyarok számát a valóságosnál többre, a románokét pedig a valóságosnál kevesebbre teszik. E tétel igazolására az *1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatait használták fel*, de különböző módszerek alkalmazásával – ezeket a magyar béketárgyalásokról kiadott kötet részletesen taglalja²⁸ – úgy *módosították* azokat, hogy a kérdéses területen a románok számát minél nagyobbakként lehessen feltüntetni. A memorandum szerzői eljárásuk során a következő fogásokkal éltek.

1. Az emlékiratban a székelyeket és a magyarokat egymástól független népcsoportként kezelték. (A különválasztást azzal indokolták, hogy a székely nép fizikai alkatanál, települési viszonyainál, életmódjánál és történelmi hagyományainál fogva, sőt nyelvi szempontból is különálló nép a magyartól.)

2. A *zsidókat*, akiket a magyar statisztika mint felekezetet mutat ki, nemzetiségnek vették és számukat *teljes egészében a magyarság számából vonták le*; tehát nemcsak a magukat magyar anyanyelvűnek vallókat (akiknek száma a románok által követelt területen 142212, vagyis az ott élő 194783 izraelita vallású lakos 73,6 százaléka), hanem a német (51092, azaz 26,2 százalék), a román és más anyanyelvűeket is. Csak azokban a járásokban és vármegyékben nem tették ezt, ahol ez matematikailag lehe-

tetlen volt, mert a zsidók száma nagyobb az ott kimutatott magyarok számánál. Ilyen esetben a különbözetet a németeknél vagy az egyéb anyanyelvűeknél oszlatták el.

3. A rutének és szerbek kivételével az összes görög katolikus és görögkeleti lakost romának minősítették, annak ellenére, hogy jelentékeny részük magyar volt (a románok által követelt területen 1910-ben 110653 görög katolikus és 29039 görögkeleti volt magyar anyanyelvű, akiknek 63,3 illetve 56,7 százaléka nem is beszélt más nyelven mint magyarul). Ugyanitt az egyéb anyanyelvű (túlnyomórészt cigány) görög katolikusok száma 24201, az egyéb nyelvű (ugyancsak túlnyomóan cigány) görögkeletieké pedig 19329. A memorandum ezt a népességi csoportot is bekebelezte a románságba, mégpedig oly módon, hogy ez egész többletet a magyarság számából vonta le.

4. Látható, hogy a memorandum szerzői a görög vallású cigányokat – anyanyelvi hovatartozásuktól függetlenül – romának tekintették. Ám, ha a memorandum következetes akarna lenni a nemzetiségi elv alkalmazásában, akkor a cigányok összességét külön nemzetiségnek kellene tekintenie – ugyanúgy mint ahogy a zsidósággal tette –, beleértve még a román anyanyelvű cigányokat is. (Az utolsó, 1893-ban végzett cigányösszeírás szerint a románok által követelt területen 142267 volt a cigányok száma, közülük 51998 a román anyanyelvű. 1910-ben ugyanitt a román anyanyelvű cigányok száma már 70 ezer fölére becsülhető.) A memorandum a románságba olvadt cigányság kérdését egyáltalán nem érintette, vagyis mihelyt anyanyelvi alapon több románt lehetett kihozni, mint nemzetiség szerint, hitelesnek látszott az anyanyelvi adat is.

5. A fenti helyesbítések következtében a románok által követelt 4854397 összlakosságú területen a magyarok száma 2012090-ről 1664986-ra, a németeké 322383-ról 295133-ra esett vissza, míg a románoké 2346478-ről 2519215-re, az egyéb kategóriába esőké pedig 173346-ról 365295-re emelkedett (megfigyelhető, hogy számítási pontatlanságok és egyéb – a magyarság rovására elkövetett – tévedések miatt még a részeredmények összege sem egyezik az eredeti összlélekszámmal). Így a románok 48,3 százalékos relatív többsége abszolúttá vált (52%), a magyarok aránya viszont több mint 7 százalékkal csökkent, veszteségeinek egyik fele a román, másik fele az egyéb népességet gyarapította. A memorandum szerzői – ezt az eredményt is kevesellvén – további számítgatásokat végeztek, s azzal az indokkal, hogy a románok számának a korábbi népszámlálásokhoz viszonyítva ugyanolyan mértékben kellett növekednie, mint ahogy az ország egész lakossága gyarapodott, 400 ezer fővel megnövelték a románok számát, s ugyanannyival csökkentették a magyarokét. Így végeredményben a románok aránya a kérdéses területen 60,3 százalékra emelkedett. De még az így kihozott arányokat sem tekintették kellően hitelesnek, mert úgymond, a magyarok számában benne van a „mesterségesen elmagyarosított” örmények, cigányok, németek és szlávok száma, akiket már nem lehetett különválasztani.

A területi követeléseket tartalmazó memorandum²⁹ szelleme a későbbi román nemzetiségstatisztikai feldolgozásokban is ott kísért. Így például e táblázatok összeállítóival lényegében azonos módon járt el N. Istrate, a kolozsvári Statisztikai Hivatal vezetője, amikor az 1910. évi magyar népszámlálás adatait idézve, az izraelita felekezetű lakosokat külön nemzetiségként tüntette fel. Eljárásának tendenciózus voltát jelzi, hogy számukat 9/10 részben a magyar anyanyelvűek számából különítette el, jóllehet a magyar népszámlálás anyanyelvi és felekezeti adatainak egybevetéséből kiderül, hogy a végül is Romániához került területeken 1910-ben az izraelita vallásúak 72,3 százaléka magyar, és 26,9 százaléka német (nagyobbrészt jiddis) anyanyelvű volt, s a magyar anyanyelvű zsidók jelentékeny része, több mint harmada nem is

beszélte másképp, mint magyarul.³⁰ Sajátos módon végzett számításainak eredményeit Sabin Manuilă, a bukaresti Statisztikai Hivatal igazgatója is átvette, s azokat később nemzetközi nyilvánosság elé szánt tanulmányában is felhasználta.³¹ Az Istrate által interpretált, s Manuilă által szentesített adatokat – ez utóbbi szakmai tekintélyére hivatkozva – ma is idézik.³²

Az 1956. évi román népszámlálás előzetes etnikai eredményeit összefoglaló – egyébiránt tárgyyszerű – tanulmány szerzőpárosa történeti visszatekintésében, a magyar népszámlálások kritikus mozzanatait elemezve szintén a memorandum „harci statisztikai” álláspontjára helyezkedik.³³ A tanulmány szerzői többek között felróják a magyar népszámlálások végrehajtóinak, hogy célzatos számlálóbiztosi utasításaikkal (például azért, hogy az anyanyelv fogalmát különválasztották az anyától tanult nyelv fogalmától, megengedték a legszívesebben beszélt nyelv bevallását, s eközben kihangsúlyozták a társadalmi érintkezés hatásait e nyelv választása során) arra ösztönözték az összeírókat, hogy a magyar anyanyelvű népességhez számítsanak olyanokat is, akik nem magyar anyanyelvűek, de tudnak magyarul. E helytelen módszerek alkalmazása – állítják – a magyarság lélekszámának jelentős mértékű mesterséges növeléséhez vezetett. E kifogással összefüggésben felemlítik a jiddis nyelv problémáját, vagyis azt, hogy a számlálóbiztosoknak adott végrehajtási utasítás a jiddis „zsargont”, sajátos német nyelvjárási változatnak minősítve, kizárta a felvehető anyanyelvek köréből. A számlálóbiztosi utasítás idézett kitételei – írják – azt mutatják, hogy a magyar népszámlálások végrehajtása során magyar anyanyelvűként lehetett regisztrálni bárkit, aki tudott magyarul, míg a zsidók bármelyik általuk beszélt nyelv alapján bejegyezhetők voltak, csak éppen a tulajdon anyanyelvük alapján nem. Mint ismeretes – jegyzi meg végezetül –, a korabeli magyar népszámlálásokban a zsidók tömegesen a magyar anyanyelvű népesség csoportjába lettek belevéve. E fejtegetés szerzői egyrészt figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy – éppen az általuk idézett egyértelmű számlálóbiztosi utasításnak megfelelően – azok az izraelita felekezeti személyek, akik a jiddis vagy a héber nyelvet beszélték, ha nem is a nyelvhasználatukat leghívebben kifejező külön nyelvi rovatban, de a tényleges nyelvhasználatuk szerint lettek összeírva. A szerzők emellett azt sugallják, hogy – az eredendően zsidó nemzetiségűnek tekintett – *izraelita vallásúak csoportja nyelviileg is elkülönült*, s így a közülük magyarként bejegyzettek a valóságban nem magyar anyanyelvűek voltak. E logikai csúsztatás már csak azért is meglepő, mert azt a statisztikai tényt, hogy az izraelita felekezet a kérdéses területen – az ortodox zsidóságot leszámítva – szinte egyöntetűen magyar vallásnak számít, a későbbi román népszámlálások anyanyelvi adatai is alátámasztják. A korabeli nemzetiségi statisztika kérdéseinek célzatos megközelítése tehát bizonyos történelmi távlatból sem vesztette el időszerűségét, és ez még egy viszonylag tárgyilagos elemzés során is óhatatlanul a vizsgált időszak adatainak hamis interpretálásához vezet.

A *politikai érdekek és érzelmek* változatlanul befolyást gyakorolnak a történeti demográfia művelőire. Egy Bukarestben nemrégiben kiadott demográfiai forrásgyűjtemény bevezetője – noha a kötet szerkesztői közreadják az 1900. és 1910. évi magyar népszámlálások anyanyelvre és vallásra vonatkozó járási részletezésű adatait, és bizonyára a megfelelő községi számításokat is módjukban állt elvégezni – a feldolgozott adatok tanulságait figyelmen kívül hagyva szintén a *hetven évvel azelőtti érvrendszer* eleveníti fel.³⁴ Vagyis annak érdekében, hogy minél magasabbnak mutassa ki az érintett területen jelenlévő román, és minél alacsonyabbnak a magyar népesség számárányát, úgy mossa egybe, illetve helyezi önkényesen előtérbe az etnikai identitás egyes

jellemzőit, hogy az minden esetben a románság számára kedvező eredményhez vezessen. Ennek megfelelően a bevezető írója, a vallás, az anyanyelv és a nemzetiségi hovatartozás kölcsönösségét abszolutizálva a románság soraiba számít minden ortodox és görög katolikus hívet. A magukat román anyanyelvűnek vallók és a görög szertartásúak különbözete (több mint 220 ezer fő) e szerint a románok számbeli fölényét növeli, noha kimutatható, hogy az ortodox vallásúak között szerbek, bolgárok stb., a görög katolikusok között pedig rutének és más népek, nota bene szép számmal magyarok is vannak.³⁵

Azt, hogy a románok számarányát az anyanyelvi bevallás 53,8 százalékos eredményével szemben a görög rítusú lakosság 58 százalékos arányát kimutató vallási adatok tükrözik hitelesebben, a szerző az 1919-es népösszeírással véli alátámaszthatnak, melyet az ideiglenes román Kormányzótanács összegzett a községi hatóságok által kiállított kérdőívek alapján. Ez a népesség megoszlását a következőképp adja meg: románok 57,12 százalék, magyarok 26,46 százalék, németek 9,86 százalék, zsidók 3,28 százalék, egyéb nemzetiségűek 3,28 százalék. A magyarok arányának az 1910. évi 31,7 százalékhoz viszonyított feltűnő, 5,2 százalékpontos csökkenését szerinte az magyarázza, hogy számuk 1910-ben a ténylegesnél nagyobb volt feltűntetve, mivel a népesség különböző csoportjait, akik valójában nem magyarok (így például az igen nagyszámú zsidóságot) a magyar mint beszélt nyelv alapján mutatták ki. Ezek a csoportok 1919-ben valódi nemzetiségüket nyilváníthatták ki, ami természetesen vezetett a magyar népességet tükröző számadat csökkenéséhez. Az adatok értelmezése ugyanolyan célzatos, mint az előző esetben, csak itt az volt a cél, hogy bizonyos népességi csoportokat leírjanak a magyarság számából, mint például a zsidó nemzetiségűnek tekintett izrealita vallásúakat; ez utóbbiakat ráadásul teljes számban, noha – mint tudjuk – egyharmaduk a német anyanyelvűek között lett felvéve. A szerző végső érve az 1930. évi népszámlálás, mivel annak eredményei megerősítik az 1919-es helyzetképet. (E szerint Erdély nemzetiségi megoszlása: románok 57,8 százalék, magyarok 24,4 százalék, németek 9,8 százalék, egyéb nemzetiségűek 8,0 százalék.) Vagyis az ismertetett eljárás önmagában hordja bizonyítását, hiszen a későbbi – azonos politikai szándékoktól befolyásolt, s azonos elvek alapján végrehajtott – nemzetiségi felvétel értelemszerűen hasonló eredményre jut.

1919 – AZ ERDÉLYI KORMÁNYZÓTANÁCS NÉPÖSSZEÍRÁSA

A háborús összeomlást és főhatalomváltást elszenvedett Erdély népességi viszonyainak előbb említett első felmérésére már a terület román *katonai megszállása* folyamán, az új közigazgatás berendezkedésének és konszolidálásának átmeneti időszakában sor került. Az erdélyi Kormányzótanács földművelési ügyosztálya által elrendelt adatgyűjtés a következő információkra terjedt ki: 1) a népesség száma nemzetiség és felekezet szerint, 2) a mezőgazdasági népesség száma, 3) a földterület megoszlása mezőgazdasági ágak szerint, 4) az állatok száma és megoszlása, 5) az ipari és kereskedelmi vállalatok, illetőleg alkalmazottaik száma, 6) a háborúban – a magyar vagy a román hadsereg keretében – katonai szolgálatot teljesített személyek és a háborús rokkantak száma. E „történelmi leltár” felhivatalos, megyei összegzésű eredményeit az állami statisztikai hivatal közlönye 1921-ben jelentette meg, egy tanulmány keretében.³⁶

„Igen figyelemreméltó a *bukaresti állami statisztikai hivatal* azon megjegyzése – írja

a hatósági úton foganatosított 1919. évi erdélyi összeírás körülményeit ismertette Fritz László –, hogy bár közzéteszi a tanulmányt és az azt kísérő táblázatokat, *óvást emel számadatainak pontossága ellen*, melyeket a kolozsvári statisztikai hivatal fog kifejlesztésének rendjén hitelesíteni. Maga a tanulmány megjegyzi, hogy az agrárreform előkészítése céljából még 1919. január havában a Kormányzó Tanács földművelésügyi reszortja kérdőíveket küldött szét az egyes községeknek azzal, hogy a kért adatokat 1919. február 15-ig küldjék be, azonban sok nehézség után *majdnem egy év elteltével voltak csak az adatok központosithatók*. Az egyes statisztikai táblázatok elkészítésénél a békeszerződésben megállapított ú.n. Clemenceau-féle határvonalat vették figyelembe. Érhetőnek tartjuk a bukaresti statisztikai hivatal idegenkedését ezen adatok hitelességét illetően, mert az adatgyűjtés majdnem egy évet vett igénybe, ilyen nagy intervallum pedig népszámlálásnál, vagy nagyobb tömeget felölelő összeírásnál egyenesen illuzórikussá teszi az adatok pontosságát, mert hiszen a népesség egy folytonosan fluktuáló anyag, amelyet csak úgy lehet számba venni, ha egy bizonyos időpontra vonatkoztatva mintegy megmerevedettnek képzelünk el s a számlálás végrehajtásának időtartamát a lehető legrövidebbre (maximum 2–3 hétre) szorítjuk.”³⁷

A párizsi béketárgyalásokon résztvevő román delegáció fellépésével egyidejűleg végzett összeírás nemzetiségi adatainak – tekintettel az alapvetően kifogásolható felvételi módszerekre, a határ-megállapítás bizonytalanságaira, valamint arra a nem elhanyagolható körülményre, hogy végrehajtásának időpontjában a szóban forgó területeken a főhatalomváltást és a terület birtokbavételével együttjáró harci cselekményeket *jelentős népességmozgások* kísérték – nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítanunk. Megfelelő községi részletezés hiányában a felmérés amúgy is csak nagy vonalakban értékelhető, így elsősorban inkább a nemzetiségstatisztikai elvek gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos tanulságai miatt tarthat számot érdeklődésünkre

Az összeírás a lakosság etnikai viszonyainak leírása során, a román nemzetiségstatisztika szerény hagyományainak megfelelően a *nemzetiség közvetlen kimutatásának* a módszerével élt. E metódus egyébként megegyezett az utódállamok akkori gyakorlatával, és általában is elmondható, hogy a módszer alkalmazása mindazon területekre jellemző, ahol a többségi és kisebbségi nemzetek szerepe a világháborút követően felcserélődött. „Az 1920. körüli népszámlálások során a kérdés e módja jobban előtérben állott. Feltűnő, hogy a közvetlen módszert szinte kivétel nélkül azok az államok alkalmazták, amelyek a világháborúnak köszönhatték mai területüket. Valószínűleg azért, mert ezekben az államokban nyelvi felvétel esetén a népesség egy részénél a régi államkötelék nyelve még eléggé szerepelt volna, ami rontotta volna az uralkodó nemzetiség arányát, de azért is, mert a rugalmasabb közvetlen módszer könnyebben volt felhasználható a részrehajlás eszközéül.”³⁸ A körülmények ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy az összeírás a nemzetiségi arányok szembetűnő változását mutatta ki az évtized-kezdeti állapotokhoz képest. Ezen belül a magyarság 1378189 főben megállapított száma legkevesebb *220 ezer magyar anyanyelvű papíron történt eltüntetését jelzi*.³⁹ Nagyobb hányaduk, azaz – a magyar anyanyelvű zsidóság 7/10-es szorzóját alkalmazva – mintegy 120 ezer lélek izraelita felekezete miatt a 170943 főnyi zsidó nemzetiség közé soroltatott. További 100 ezer, vagy még ennél is több magyar anyanyelvűt ugyancsak más nemzetiségűnek (görög katolikus vagy görögkeleti vallásuk miatt nagyobbreszt romának) minősíthettek.⁴⁰

Ezek az alapvető arányok lényegesen a későbbiekben sem módosulnak. A párizsi békekonferencia elé terjesztett memorandum szellemét tükröző 1919. évi erdélyi népszerűírás így módon jó egy évtizedre – az első tudományos megalapozású nép-

számlálás lefolytatásáig – megjelölte a román nemzetiségstatisztika új irányának nyomvonalát.

1920 – A „DICȚIONARUL”

A következő összeírást 1920. november 8-án az erdélyi belügyi államtitkárság rendelte el a választójogi és közigazgatási reform előkészítése érdekében. A rendelet alapján a kolozsvári tartományi statisztikai hivatal 1920. december 1-jével kezdődően Erdélyben és a kapcsolt részekben a lakosság nemzetiségi viszonyaira is kiterjedő népességszámlálást végzett, melynek eredményeit községi adattár formájában publikálták.⁴¹

A kolozsvári statisztikai hivatal igazgatójának és vezető munkatársának összeállításában megjelent kiadványt az adatfelvétel, -feldolgozás és -közlés során alkalmazott kétes eljárások miatt erős fenntartásokkal kell fogadnunk. A kötetet összeadási és egyéb nyomdahibákból eredő pontatlanságai miatt a maga korában a román statisztikusok sem tekintették megbízhatónak. A *DicȚionarul* a főbb népességi adatokat, így a lakosság 1910. és 1920. évi lélekszámát, valamint nemzetiségek szerinti megoszlását a helységek betűrendjében tartalmazza; a kötetnek ezt a fő részét az adatokat összegző járási kimutatás vezeti be. Az adattár használata során hamar szembetűnik, hogy az összlakosság száma, és az egyes nemzetek összesítésével nyert szám igen gyakran eltérnek egymástól, és az is előfordul, hogy egyes települések, vagy azok adatai hiányoznak a kötetből, vagy felcserélődnek egymással. A helységnévtárban szereplő községi adatoknak a járásek szerinti csoportosításával a hibák ellenőrizhetők és részben korrigálhatók lennének, ilyen fejezetet azonban nem találni a *DicȚionarul*-ban.

Jakabffy Elemér, a *Magyar kisebbség* című nemzetpolitikai szemle szerkesztője ezt a sziszifuszi munkát annak idején elvégezte és számításainak eredményeit külön kötetben közreadta.⁴² (E munkájáért később kellemetlenségei támadtak, sőt hadbírósi eljárás is indult ellene.) Összeállításának hasznát növeli, hogy az 1920. évi román népszámlálás adatait nem egyszerűen az aktuális járási és megyei beosztás szerint részletezve bocsátotta a közönség rendelkezésére, hanem kiegészítette az 1910. évi magyar népszámlálás megfelelő anyanyelvi, illetve felekezeti adataival, így egyes községeknél különösebb magyarázat nélkül szembeötlenek a *DicȚionarul* pontatlanságai. Az *Erdély statisztikájában* követett eljárás elvileg alkalmas lehetne a *DicȚionarul* kiigazítására, hiszen a betűrendes részben nyilvánvalóan hibásan közölt, vagy az onnan hiányzó adatok a járási összegek alapján a maguk helyére beállíthatók lennének. A részadatok, illetve a kötetet bevezető megyei és járási kimutatások azonban sok esetben így sem egyeztethetők össze egymással, ami azt a gyanút kelti, hogy a *DicȚionarul* megannyi tévedése nem kizárólagosan felületességnek, hanem szerkesztés közben vagy a nyomdai munkálatok során utólag történt beavatkozásnak a következménye. Talán Jakabffy is látta, hogy a *DicȚionarul* hibáinak mindenre kiterjedő helyreigazítása kivihetetlen, mert nem közli az egyéb nemzetiségűekre vonatkozó adatokat, így munkájában az összlélekszám a nemzetiségi összegek révén eleve nem ellenőrizhető. (Hozzá kell tennünk, hogy az *Erdély statisztikája* sem mentes elírásoktól, s míg szerzője egyes esetekben a *DicȚionarul* nyilvánvaló alaki hibáit javíthatatlanul hagyja, máskor a vitatható nemzetiségi adatokon akkor is változtat, ha azok egyébként a községi vagy járási összegekbe hibátlanul beilleszthetők lennének.)

Az 1920. évi összeírás adatfelvételi és -feldolgozási módszerei a kor magyar statisztikusainak bírálatából jól ismertek. „Tudományos szempontból komoly munkának nem lehet tekinteni, mert be van bizonyítva, hogy annak végrehajtása nem házról-házra történt, hanem vagy a lakosoknak a község házára idézésével, vagy amit szintén sok esetben be lehet bizonyítani, az 1910. évi magyar népszámlálás adatainak egyszerű átvételével, illetőleg ezen adatoknak román érdekek szerint való megfelelő módosításával.”⁴³ Jakabffy Elemér az 1920. évi összeírás eredményeit elemezve több példával szemlélteti, hogy ezek a módosítások az 1910-es felekezeti adatoknak nemzetiségi adattá való átírásával történtek. Így váltak székely falvak ortodox vagy görög katolikus vallású lakosai román nemzetiségűvé, ezért van, hogy Szatmár megyében és Bihar megye északi járásában az 1910. évi görög katolikusok száma sok helyen megegyezik az 1920-ban kimutatott románok számával, Nagykaroly környékén pedig az 1910. évi római katolikusok száma az 1920-ban kimutatott németek számával.⁴⁴

A *Dicționarul*-ban kihozott eredmények befolyásolása már az adatfelvétel idején megkezdődött. Bár az összeírás elvileg a megkérdezettek önvallomásán alapult, a lakossági bevallás önkéntességét – mint arról az összeírást elrendelő egyik megyefőnöki végrehajtási utasításból értesülünk – rendezetlenül korlátozták. Metesz, Kolozs vármegye és Kolozsvár város prefektusa, miután 1920. november 21-én kelt utasításának 3. és 4. pontjában különböző szankciókat helyez kilátásba, ha valaki „tudva hamis vagy valótlan adatokat vall be, vagy a kért adatok bevallását megtagadja”, a továbbiakban így folytatja: „Tudomásunkra jutott, hogy különösen a zsidók nemzetiségi kérdésében izgatás folyik, amely a múltban hamisan és mesterségesen csak mint hitfelekezet vétetett figyelembe. Szem előtt tartva azonban, hogy a békeszerződés és az államtitkár úr fent említett [ti. a helyi belügyi államtitkárnak a lakosság sürgős és pontos összeállítására vonatkozó] rendelete szerint a zsidók nemzetiségi kisebbséget alkotnak, valamennyi Mózes vallásúnak (orthodox, neolog stb.) zsidó nemzetiségűnek kell jelentkeznie, nehogy a jelen rendelet 3. és 4. pontjában megírt büntetések alá essék.”⁴⁵

Ez az idézet arról tanúskodik, hogy az összeírás elrendelői nem ismerték el az egyén jogát arra, hogy akármelyik nemzethez való tartozása felett saját lelkiismerete szerint önmaga döntsön, és a nemzetiséget olyan kívülről meghatározható ismérvek tartották, melynek megállapítására végső fokon a hatóság hivatott. Görög katolikus vagy görögkeleti aligha lehetett magyar 1920-ban, és – a polgárok „lelkiismeretbeli vallomásának” hatalmi szóval történt befolyásolása következtében – a többségükben magyar anyanyelvű „Mózes vallásúak” valamennyien a zsidó nemzetiségűek sorába kerültek át.

A *Dicționarul* összeállításakor egyéb célzatos korrekciók is történtek. Például a nagyvárosokban a póttösszeírások során – az ott állomásozó katonaság felvételével, ami a belügyi államtitkár vonatkozó rendeletének is ellentmondott, hiszen illetőségi (származási) helyükön kellett volna összeírni őket – a románság számát jelentősen megemelték. Az utólagos betoldások következtében a *Dicționarul* összegzései és Jakabffy Elemérnek az *Erdély statisztikájában* végzett számításai között jelentős eltérés figyelhető meg. „Míg a *Dicționarul* az egész terület lakossága gyanánt csak 5113224-et hoz ki, addig a részletek összege helyesen összeadva 5140176, vagyis 26952-vel több. Még ez a tévedés is főképp a magyarok rovására ment, mert ebből a különbözetből nem kevesebb mint 19882 esett az elsikkasztott magyarokra”, írja erről Kovács Alajos.⁴⁶ (Itt közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy az Erdély statisztikájában szereplő 5113224-es szám nem egészen pontos, mivel Jakabffy nem vette figye-

lembe, hogy a *Dicționarul* megyei összegei között Maros-Torda lélekszáma 900-zal kevesebb, mint amennyit a járási részletek adnak.)

Valójában a *Dicționarul* tévedései és az *Erdély statisztikájának* pontosításai többé-kevésbé kiegyenlítik egymást, ezért – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy javításai során maga Jakabffy is követett el hibákat – az eredeti és a módosított járási összegek szerinti közlés között számottevő különbség nem mutatkozik. A megyei összegekben található mintegy 26 ezer fős eltérést döntően az okozza, hogy három város – Déva, Szatmárnémeti és Torda – adatai hibásan szerepelnek a *Dicționarul*-ban. Ha ugyanis az illető megyék járásainak összlakosságához hozzáadjuk a megyékben található városok lakosainak számát, 23237 fővel többet kapunk, mint amennyi a megyei lélekszámok összege. Ugyanakkor, ha a *Dicționarul*-ban talált hibás adatokat az 1922. évi román statisztikai évkönyvben közölt, 1920-ra vonatkozó városi adatokkal behelyettesítjük, mind az összlélekszámot, mind a nemzetiségi megoszlást illetően hibátlan végösszegekhez jutunk. Ezek az adatok – túl az alaki megfelelésen – ráadásul valóságosabbnak is tűnnek a *Dicționarul*-ban közöltekénél, amint azt – leginkább jellemzően – Szatmárnémeti esete példázza. A városnak 1910-ben 34892 lakosa volt (ebből 33094 magyar és 986 román), míg a *Dicționarul* 1920-ban 58251 (!) lelket mutat ki (a városok között egyedülálló módon megnövekedett 39009 fős magyarsággal és közel tízszeresére nőtt, 9741 főnyi románsággal). „A szatmárnémeti eset annál különösebb, mert a háborús, spanyolnáthás, forradalmas, repatriálós évtizedben ez a város 23359 lakossal, azaz 70 százalékkal szaporodott, ami példátlanul állana egész Európában, ha tényleg így volna. És a *Dicționarul* ezt a nagy embertöbbletet is 4271 házban helyezi el, pont annyiban, amennyiben 1910-ben 23 ezerrel kevesebben laktak.”⁴⁷ Ha ezzel szemben a statisztikai évkönyv adatait vetjük össze az 1910. éviékel, egészen elfogadható számokat kapunk. (Az összlélekszám 37376, amiből 24671 a magyar és 4543 a román. A magyarok számának fogyását megmagyarázza, hogy ugyanitt az összeírás 7855 zsidó nemzetiségűt mutat ki; tudjuk ugyanis, hogy a város 1910-ben regisztrált 7194 izraelita vallású lakosa 94,1 százalékban a magyar anyanyelvűek soraiból került ki.) Ezeknek a számoknak a behelyettesítése a *Dicționarul*-ban azért is indokolható, mert az 1920. decemberi összeírásról előzetesen megjelentetett közlemények a statisztikai évkönyvével szintén egybevágó adatokat tartalmaznak. (Az összlélekszám 37568, ebből magyar 24679, román 4832.)

1923 – NÉPSZÁMLÁLÁS HELYETT NÉPSZÁMÍTGATÁS

A *Dicționarul*-lal szerzője, N. Istrate sem lehetett meglepődve, mert későbbi tanulmányaiban egyenesen figyelmen kívül hagyta korábbi munkájának az adatait. „Szükségszerűen várható volt – írja Istrate – az 1920. év adatgyűjtés helyesbítése, azonban nem azért, mintha Erdély etnikai kisebbségei elégedetlenek lehetnének ezzel a népszámlálással, hanem mert *nem volt eléggé ellenőrizhető, s mert nem mutatja a valódi képet.*”⁴⁸ Istrate a *Dicționarul*-ban foglaltakat az 1923. évre kiszámított adatok alapján vizsgálta felül.⁴⁹ Bonyodalmas számítási módszereinek és e módszerek fogyatékosainak ismertetésétől e helyen tekintsünk el – idézett cikkében Fritz László, majd később Kovács Alajos is⁵⁰ részletesen tárgyalják azokat –, mindenesetre az 1920. évre vonatkozó újabb számításainak eredményeként korábbi adatával szemben 164113 főnyi többletkülönbséget mutat ki. Ez a többlet bőségesen pótolja azt a népességhiányt, ami Erdély lakosságának 1910. évi számához képest a *Dicționarul*-ban jelentke-

zik, és számításait éppen ezzel indokolja Istrate, mivel szerinte nem valószínű, hogy Erdély lélekszáma 1920-ban kevesebb, mint amennyi 1910-ben volt, bármilyen nagyok is legyenek a háborús idők áldozatai. Bár a *Dicționarul* részadatainak – különösen a lakosság etnikai tagolódására vonatkozó adatoknak – a megbízhatóságában valóban kételkednünk kell, a népmozgás általános tendenciáit jellemző összegzései reálisnak tekinthetők. Ebben Sabin Manuilă okfejtésével érthetünk egyet, aki szerint egyfelől kellő mértéktartással kell fogadni a *Dicționarul*-ban közölt számot, mivel nem szabályos népszámlálás, hanem közigazgatási úton végrehajtott népösszeírás eredménye, ugyanakkor ez a szám nagyon valószínű, ha figyelembe vesszük a háborús idők születéseinek csökkenését, a megbetegedések túlzott növekedését, a tetemes háborús halálozást, és végül a repatriáltak és menekültek tekintélyes számát, akik közvetlenül a háború befejezése után hagyták el Erdélyt.⁵¹ Istrate-nak vélhetően azért volt szüksége az 1920. évi adatok utólagos megváltoztatására, hogy ne legyenek olyan feltűnőek a három év után kihozott – egyébként a későbbi összeírások által sem igazolt – számadatai. Célzatos becsléseinek háttérében pedig az *erdélyi városok népmozgalmának* problémaköre áll, nevezetesen az, hogy az új uralom szemben találta magát a magyar és német többségű városok „nacionalizálásának” sürgető feladatával. „A viszonyok ugyan még ezidőszertint kedvezőtlenek a románságra nézve a városokban – mondja Istrate –, mégis az utóbbi időben a román elem mint városi réteg figyelemreméltó növekedést mutat. Bizonyos, hogy városi népességünknek fejlődési folyamata nem is olyan távoli jövőben természetes úton fogja Erdély városainak mai idegen arculatát megváltoztatni.”⁵² Istrate ezt a fejlődést papíron megelőlegezte, mivel az 1923-ra kiszámított 5487966 lakosnak a *Dicționarul*-al szembeni 370 ezres (!) többletéből mintegy 210 ezret a városoknak juttatott, e többlettel pedig fele részben az – 1920-ban még csak a városi népességnek egynegyedét kitevő – románság számát gyarapította. Így a szerző önmagával is ellentmondásba kerül, hiszen az utolsó négy esztendő természetes népmozgalmának adataiból éppen a románságra nézve – és különösen a városi népesség szaporodása tekintetében – állapított meg fölöttébb aggasztó irányzatot. Mindenesetre ezzel az óriási növekménnyel a városlakó „idegen etnikai elemek” arányát sikerült igen rövid idő alatt ismét lejjebb szorítani.

A vidéki román népességnek, az okiráltságbeli hivatalnokrétegnek és más szabad foglalkozású egyéneknek az erdélyi városokba áramlása valóban elindította e városok etnikai arculatának átformálódását. „Hogy azonban az imperiumváltás ilyen nagy mértékben felforgatta volna a városok nemzetiségi összetételét, azt határozottan kétségbevonjuk, már csak azért is, mert egy statisztikus nem fogadhat el teljes érvényűnek olyan nemzetiségi adatokat, amelyek nem az egyes egyének egyenkinti megszámlálása és önvallomása révén gyűjtettek össze.”⁵³ Kovács Alajos Istrate-nak címzett, de közvetve a korabeli román népességstatisztikai állapotokat bíráló szavai arra hívják fel a figyelmet, hogy a háború utáni Európában Románia volt az egyedüli ország, amely nem tartott az egész országra kiterjedő rendes népszámlálást. Idézett tanulmányának bevezető részében szemléletes példák sorával bizonyítja, hogy azok az adatok, amiket hivatalos vagy félhivatalos kiadványok közölnek, mind csak közvetőlegesen számítgatásokon alapulnak és még a hivatalos statisztikai kiadványok is különbözőképp adják meg az állam lakosainak számát, úgy hogy „a románok saját államuk népessége tekintetében a legnagyobb sötétségben tapogatóznak”.

AZ 1927. ÉVI BELÜGYMINISZTERIUMI „NÉPSZÁMLÁLÁS”

A régóta esedékes népszámlálás ügyét a bukaresti statisztikai hivatal Legfőbb Statisztikai Tanácsa 1927 januárjában, majd azt követően több ülésén is napirendjére tűzte.⁵⁴ A kérdés megtárgyalása azért vált sürgőssé, mert a belügyminisztérium elérkezettnek látta az időt a népesség számbavételének mielőbbi végrehajtására. Az 1927. február 25-i ülésen a tanács tagjainak többsége azt az álláspontot képviselte, hogy tudományos alaposágú népszámlálást kellő előkészítés nélkül és elegendő anyagi eszközök hiányában foganatosítani nem lehet. A belügyminisztérium képviselője viszont elegendőnek tartott egy olyan, csupán a lakosság számára és állampolgárságára vonatkozó számlálást, amit rövid idő alatt és a legszűkebbre szabott anyagi eszközökkel végre lehet hajtani. Miután a két hivatal a kérdésben megegyezni nem tudott, az 1927. április 9-i ülésen a belügyminisztérium megbízottja bejelentette, hogy a „népesség ellenőrzésére” vonatkozó munkálatokat a minisztertanács jóváhagyta, és annak lefolytatására a szükséges előkészületeket megtették. A tanács véleménye ezzel kapcsolatban az volt, hogy mivel a munkálatokat a *belügyminisztérium* végzi, annak eredményeiért a statisztikai hivatalt semmi felelősség nem terheli.

A népszámlálási lapokat április 24-i kelettel május 5-ig kellett a hatóságoknak beszolgáltatni. A belügyminisztérium által lefolytatott „ellenőrzés” eredményeinek értékelése során, 1927. október 7-i ülésén a Legfőbb Statisztikai Tanács hangsúlyozta, hogy a lakosság ellenőrzésének eredményei nem a népesség rendszeresen megszervezett népszámlálásából erednek, ezért azokat csak *ideiglenes* – egy később sorra kerülő népszámlálást megelőző – adatoknak lehet tekinteni, és még az is meggondolandó, hogy a külföld részéről élénk érdeklődéssel várt népességszámokat egyáltalán nyilvánosságra hozzák-e. Végleges döntés a nyilvánosságra hozatal kérdésében nem született; a tanács október 17-én a belügyminisztériumi összeírást további ellenőrzés céljából „az adatokat felülvizsgáló bizottság” elé utalta.

Az 1927. évi „népszámlálásnak” a belügyminisztérium irattárában elzárt adatai ezek után csak részlegesen, különböző publikációkban elszórva láthattak napvilágot. Sabin Manuilă-nak a *Dicționarul*-al kapcsolatban idézett megállapítása ezekre az adatokra is vonatkozik: jóllehet, csupán egy közigazgatási számlálás eredményei, mégis pontosabb tájékoztatást nyújtanak a lakosság számára nézve, mint a kiszámítás alapján előálló számok. Az első hiteles közlést az ország 1926. évi népmozgalmáról közreadott hivatalos jelentésben, a szöveg között eldugva találjuk meg,⁵⁵ ez az egyes országrészekre vonatkozó összefoglaló lélekszámokat tartalmazza. E szerint Románia lakossága 1927 áprilisában 16940074 fő volt, ami *több mint fél millióval marad el* a statisztikai évkönyvben 1926 végére számított népességtől (17459273), vagyis bebizonyosodott, hogy a kiszámított lélekszám megállapítása helytelen alapon történt. Erdély és a Bánság lélekszáma 5312358 fő és ez – különösen ha tekintettel vagyunk az eltelt három és fél esztendő népnövekedésére – ugyancsak messze elmarad Istrate 1923. évi számításainak végösszegétől. Az 1927. áprilisi „népszámlálás” további eredményeit (a megyei adatokat városi és vidéki részletezésben) az úgynevezett egyesületi jubileumi évkönyvben találni. Az itt közölt táblázat⁵⁶ összege Erdély és Bánság lakosságát a Ionescu által publikált 5312358 fővel szemben 5393925 főre teszi, az eltérés valószínű magyarázata az lehet, hogy az „adatokat felülvizsgáló bizottság” a korábbi adatokhoz képest bizonyos módosításokat tartott szükségesnek. Végül az összeírás *etnikai vonatkozású* adatainak egy részét Ion Nistor volt belügyminiszter hozta nyilvánosságra Románia kisebbségeiről írott cikkében. (A közlésből sajnos hi-

ányoznak a magyarság Beszterce-Naszód, Szeben, Temes-Torontál és Torda-Aranyos megyei értékei.)⁵⁷

Ha ezeket a kiszivárogtatott eredményeket egy sorba állítjuk a memorandum, az előző összeírások és az 1923. évi becslés adataival, mind abszolút számokban, mind százalékos arányban a magyarságra vonatkozóan a legalacsonyabb értékeket kapjuk. Ezek az adatok azt a – már az összeírás alkalmával is hangoztatott – tényt igazolják, hogy „a hatósági közegek a nacionalizálás célzatától vezetve főleg arra fordították minden figyelmüket, hogy a kisebbségek állományát mesterséges úton a valónál kevesebbnek tüntessék föl”.⁵⁸ Az 1927. évi „belügyi népszámlálással” kapcsolatban joggal elhangzott kifogások fő célpontja az *originea etnică* fogalma volt, amelyet a nemzetiség tudakolásának céljából iktattak be az összeírás kérdései közé. A „népi”, „etnikai leszármazás” vagy – a fogalom lényegét hívebben tükröző fordításban – „faji eredet” kategóriájának alkalmazásával a hatóságok nem titkolt célja annak elérése volt, hogy a szerintük elnemzetietlenített románok ismét románnak számíttassanak. A népszámlálás mielőbbi gyors lefolytatását szorgalmazó Constantin Bucşan belügyi államtitkár magyarázata szerint „a csatolt területeken sok olyan román él, kinek nincs már román neve, nem beszél románul, kinek más nemzethez tartozó papja és tanítója van, ki azonban román származású. Ez a hajdani elnemzetietlenítési rendszernek az eredménye. Ezért iktattuk be a népi származás kérdését, hogy ezek a származás szerinti románok kimutathassák leszármazás szerinti hovatarozóságukat, amely nem tűnt el, csak el van rejtve. Ilyen a bukovinai románok esete, kiket a papok és tanítók elruténosítottak, ilyenek a székelyföldi románok stb.”⁵⁹ A népszámlálói egészen pontosan a „népi származást” vagy „születés szerinti nemzetiséget” (*naționalitatea de naștere*) kérdezte, a két jelleg összekapcsolása azonban sok esetben szinte lehetetlen helyzet elé állította a nyilatkozattevőt, mert míg az utóbbi jelleg viszonylag könnyen megállapítható, az etnikai eredet kutatása súlyos nehézségekbe ütközik. „Ez olyan kérdés, amelyre különféleképpen lehet felelni, de nem lehet a kérdést feltevő gondolatát eltalálni” – írja G. Plastara bukaresti jogászprofesszor. „Ha valaki állampolgárságáról vagy nemzetiségéről nyilatkozik, az olyan pozitív dolog, amelyben nem lehet tévedés, míg ellenben ami a faji származást illeti, a kérdés nem olyan egyszerű. Erre vonatkozólag úgy az egyeseket, mint a népeket illetően tanulmányokra és vizsgálatokra van szükség. Még azok is, akik azt hiszik, hogy tudják származásukat, még azok is csalódhatnak, s ez esetben nyilatkozatuk akaratlanul is nem igaz.”⁶⁰ Tudnivaló, hogy egy évvel korábban az Avarescu kormány a Magyar Párt vezetőségével kötött választási egyezségében még azt az álláspontot képviselte, mely szerint „minden román állampolgár önmaga jogosult nemzetiségét megállapítani származásra, vallásra és foglalkozásra való tekintet nélkül”. A népszámlálásnak a „népi származás” szerinti elrendelése ennek a tételnek a „legnagyobb arculcsapását” jelentette.⁶¹ A magyar fél által elfogadott álláspont szerint a népszámlálásnak az egyetlen helyes és megnyugtató kritériuma csak a nemzeti érzület lehet, amelynek a „hitvallás szabadságával kell megnyilatkozni”, a népszámlálási utasítások és egyéb hivatalos nyilatkozatok alapelve ezzel szemben az volt, hogy „a faji származás tekintetében érzelmi alapokra helyezkedni nem lehet”. „Nem arról van szó, hogy ki milyen nyelven beszél, mert lehet valaki jó román azért, hogy magyarul jobban tud, mint románul, nem is szólva arról, hogy *érzelmileg milyen nemzetiséghez húz*, hanem arról, hogy *minek született*”;⁶² a népi leszármazás nem az érzelmeiktől, a kultúrától függ, a *felmenők kérdése* az.⁶³ Arra, hogy az adatok az utasításoknak megfelelően „valódiak és ne érzelmiak legyenek”, a népszámlálás elrendelői nagyon egyszerű megoldást találtak. „Végző elemzésben mindenki olyan származású-

nak vallhatja magát, amilyennek akarja – nyilatkozta Constantin Bucșan államtitkár –, de majd a hatóság dönti el, hogy vallomása megfelel-e a valóságnak, avagy nem. A népszámlálási közeg, ha a vallomást kétségesnek tartja, ennek kifejezést ad a széljegyzetben és ennek alapján a statisztikai hivatal megvizsgálja a bemondást.⁶⁴

Mivel a számlálólapok kizárólag román nyelven voltak megszerkesztve, a nyelvet nem ismerő nyilatkozók esetében a számlálóbiztosoknak lehetőségük volt a „népi eredet” értelmezésekor a kérdőívek önkényes kitöltésére, sőt *titkos rendelet* szabta meg, hogy például izrealita vallásút másnak mint zsidó nemzetiségűnek nem fogadhatnak el.⁶⁵ A korabeli sajtó olyan esetekről is beszámol, hogy az összeírás ellenőrzésével megbízott úgynevezett „népszámlálási bizottságok” hatáskörüket túllépve maguk töltötték ki az összeírási lapokat, és csak kételyek esetén idéztek be egyeseket személyesen, felvilágosítás-adás végett.⁶⁶ Mivel a népszámlálási bizottságok munkája a nyilatkozatok „helyességének” az ellenőrzésére is kiterjedt, ennek során mindazokat, akiknek a vallomása a bizottság megítélése szerint valamilyen szempontból ellentmondásokat tartalmazott – például nevük, vallásuk alapján megállapítható volt, hogy csak „érzelmi vallomást” tettek származásukra vonatkozóan – rendőri úton idézték a bizottság elé új számlálólap kitöltésére.⁶⁷ A Magyar Párt intézőbizottsága 1927. május 7-én, a népszámlálással foglalkozó ülésén megállapította: a hatósági közegek súlyos visszaélést követtek el azáltal, hogy „elsősorban az izraelita vallású polgároktól elvitatták azt a természetes jogot, hogy magukat szabadon vallhassák azon nemzet tagjainak, melyhez hagyományaiknál, neveltetésükénél, műveltségükénél és anyanyelvükénél fogva tartoznak”, továbbá hogy hasonló módon jártak el, részint a nevet, részint a vallást alapul véve sokakkal szemben, „akik a magyar fajba régen beolvadt rétegből származnak”, s akiknek „más népszellemmel semmi közösségük nincs”. Így, a kérdőíven tett vallomásuk megváltoztatásával sok magyart németnek, illetve romának vagy – például a Székelyföldön – örménynek minősítettek. A bizottság a „faji eredetet” tudakoló kérdés felvételét a népszámlálási kérdőívre visszalépésnek minősítette a statisztikatudományban régen elfogadott és nemzetközileg elismert elvekhez és szabályokhoz képest.⁶⁸

1930 – AZ ELSŐ VALÓDI NÉPSZÁMLÁLÁS A HÁBORÚ UTÁN

Az előkészületek nélküli, sebtében végrehajtott hatósági ellenőrzés végül is egyik oldalról sem felelt meg a várakozásoknak. Három évvel később maga Răducanu munkaügyi miniszter fogalmazott úgy, hogy az a tudományosság szempontjából egy „karikatúra”, „valóságos csúfság” (o adevărata batjocură) volt. A kisebbségek képviselői joggal sérelmezték, hogy ez az összeírás nem vette fel az anyanyelv kérdését a nemzetiségi hovatartozás megállapítása céljából, továbbá hogy még a nemzetiséget a származás szerint tudakoló kérdésre sem adatott meg a minden kényszertől mentes, szabad bevallás lehetősége. Másik oldalról, az aggodalmaskodók előtt a leszámolás rubrikája afféle csapdának tűnt, amely éppen a kisebbségek javára kényszerít ki kedvezőbb képet, s az ő meggyőződésük szerint az 1919-től kezdve készített statisztikák az uralkodó nemzet kárára lettek megalkotva. A „Románia területén lévő összes nemzeti elemek kataszterének” hiánya ebben a megközelítésben „nemzeti érdekű”, sőt „nemzetvédelmi” kérdésként vetődött fel, amint az a – végre – megvalósulás küszöbén álló általános népszámlálás törvényjavaslatának parlamenti tárgyalása⁶⁹ során egyértelműen megfogalmazódott.

A törvényjavaslat előterjesztésére 1930. február 18-án került sor. A kamara ülésén az előterjesztést végző Ion Răducanu munkaügyi miniszter egy, a népszámlálás szükségességét vitató ellenvetésre válaszolva leszögezte: „Életsükséglet ránk nézve, hogy ismerjük Nagyrománia népességének számát, annál is inkább, mert azt pontosan nem tudjuk. Nem ismerjük a népesség összetételét nemzeti szempontból, és idegenek, egyes államok ismételten fenntartják, hogy Romániában sokkal nagyobb számú nemzetiség lenne, jóllehet mi bizonyosak vagyunk, hogy ezzel a most foganatosítandó népszámlálással, melyet tárgyilagosan eszközölünk, bebizonyíthatjuk, hogy az igazság más.” Egy másik hozzászólás szerint „Genfben azért merülhetnek fel állandóan kisebbségi problémák, mert nem áll módunkban olyan statisztikát felmutatni, amely a nálunk élő kisebbségek pontos arányát kimutatná. Bármilyen hangozzék is el Genfben, nekünk nem áll módunkban pontos adatokat ellenvetni.” A népszámlálás „nemzetvédelmi jelentőségéről” elhangzott kijelentések egyenesen a „román nép etnikai határainak”, „a román nemzeti állam eszméjének” a védelmét tették függővé a leendő népszámlálás sikerétől, vagyis a népszámlálási törvény előterjesztői és támogatói a kérdésnek igen *komoly politikai jelentőséget* tulajdonítottak. A háttérben nyilvánvalóan az állt, hogy a román vezetést kellemetlenül érintették a kisebbségvédelmi szerződések megsértése miatti – ha mégoly csekély eredménnyel is járó – népszövetségi panaszok, s a kormány azokat ily módon, egy a kisebbségek számát jelentéktelenítő, ám a nemzetközi közvélemény előtt elfogadott statisztikai kimutatás segítségével is kivédeni remélte. A parlamenti vitában végül is az az álláspont jutott érvényre, hogy – a külföldre való tekintettel – „a nemzetiségek problémáját becsületesen kell megoldani”, vagyis olyan népességi statisztikának kell készülnie, hogy „amennyiben az a Népszövetséghez kerül, pontosan megállapítható legyen annak tudományos volta”. A törvényjavaslat miniszteri indokolása azt is elismerte, hogy Európa összes országaiban már a háború utáni első években hajtottak végre népszámlálást, erre azonban Romániában csak most kerülhetett sor. Előbb a fontosabb törvényeknek törvényhozási és közigazgatási egységesítése történt meg – így a magyarázat –, hogy azután a végrehajtó szervek szabályozott működési keretében egy népszámlálás nehéz művelete lelkiismeretes felelősséggel legyen foganatosítható. A népszámlálás technikai előkészítésére, összes műveleteinek megszervezésére és tényleges vezetésére a Központi Statisztikai Intézetet, illetve az annak keretében létrehozott külön bizottságot hatalmazták fel. Az előterjesztés a hatóságok által korábban „kiverejtékezett” félhivatalos statisztikákat nem említi, az 1927. évi összeírásról pedig – amelytől a statisztikai hivatal annak idején éppen az 1930-ban sorra kerülő népszámlálás előkészületeire hivatkozva határolta el magát – beismeri, hogy az csupán a lakosság számának „a belügyminisztérium közigazgatási szervei útján, minisztertanácsi fölhatalmazás alapján végrehajtott általános ellenőrzése” volt, azzal a céllal, hogy adatai az 1930. évi népszámlálásig a hatóságok rendelkezésére álljanak. „Most azonban a Nemzetközi Statisztikai Intézet határozatának megfelelően, melyhez az összes államok csatlakoztak, javasoljuk, hogy ezt az általános népszámlálást tudományos alapon hajtsuk végre, mely egyidejűleg nemzeti és nemzetközi kötelezettség is reánk nézve.” Az 1930. március 20-án kihirdetett népszámlálási törvény⁷⁰ valóban *tekintettel volt a nemzetközi statisztikai kongresszusok vonatkozó irányelveire*. Nemzetiségi statisztikai szempontból a legnagyobb áttörést kétségtelenül az jelentette, hogy – részben a Nemzetközi Statisztikai Intézet kairói ülésén 1928-ban előterjesztett magyar javaslatnak is engedve, mely az anyanyelvet kívánta a nemzetiség fő ismérveként elfogadtatni – helyt adott az *anyanyelv* kérdésé-

nek, így a kérdőív az etnikai csoportok meghatározásában szerepet játszó *valamennyi fontos kritériumot* tartalmazta.

A népszámlálás nemzetkisebbségi vonatkozású kérdései a háztartási (családi) számlálóíven a következő megfogalmazásban szerepeltek: „n” rovat: vallás (kimutatandó, hogy [az illető személy] melyik valláshoz, felekezethez, egyházhoz tartozik), „o-p” rovatok: anyanyelv (melyből az „o” rovatba az a nyelv írandó, melyet a lakos otthon beszél és a szüleitől tanult, az ezzel összefüggő „p” rovat kérdése pedig: amennyiben az anyanyelve nem a román, ért-e románul?), „q” rovat: nemzetiség.

A családi lajstrom kitöltési utasítása az *anyanyelv* rovathoz az alábbi magyarázatot fűzi: Anyanyelvül az a nyelv értendő, amelyen a lakos rendszerint beszél az övével, és amelyet a szüleitől tanult. Idősebb lakosok, akik családjukkal más nyelven beszélnek, mint aminőt szüleiktől tanultak, az övéikkel beszélt nyelvet írják be. Gyermekeknél a szülők nyelve írandó be, de ha a szülők különböző nyelveket beszélnek, az anya nyelvét kell beírni. Dialektusok (olténiai, moldvai, székely stb.) nem írhatók be. Az anyanyelvre vonatkozó kérdéssel kapcsolatban a törvény szövegéből a kisebbségek képviselői elsősorban az állampolgár szabad és kényszer nélkül való egyéni bevallásának garanciáját hiányolták. „Feltétlenül benne kellene lenni a végrehajtási utasításban olyan rendelkezésnek, amely egyenesen kötelességévé teszi a számláló közegeknek, hogy *minden befolyástól menten, a valósághoz híven mindenkor azt a nyelvet jegyezzék be anyanyelv gyanánt, melyet az illető egyén a magáénak vall.*”⁷¹ De kifogásolható a „románul való értés”-t tudakoló kérdés beiktatása is, mert annak a kérdőívben szereplő megfogalmazása nem volt minden céltartalomtól mentes. A „p” rovatnak tulajdonképpen nemcsak a románul való „értést” kellene megkérdeznie, hanem azt is, hogy anyanyelvén kívül milyen más nyelveket beszél az illető személy, vagy legalábbis az „értés” helyett a román nyelvre vonatkozóan is a nyelv beszélését kellene tudakolnia. „Egy nyelven való »értés« és annak »beszélése« közt óriási különbség van. Azt, aki a köztudatban átment »gata«, »da«, »nu« kifejezéseket »érti«, könnyen vezetheti be a számláló közeg a románul »értők« közé. S ennek a kérdésnek a tudakolása főleg a magyar anyanyelvű ortodox és görög katolikus vallásúaknál fog majd a feldolgozás alkalmával nagy jelentőséggel bírni.”⁷²

A *nemzetiségre* vonatkozóan a kitöltési utasítás így rendelkezik: A válasz erre a kérdésre a személy lelkiismeretéből, családi és történelmi hagyományaiból *kell* hogy fakadjon, amelyek által kötve érzi magát. A származás (születés) szerinti románok felelete egyszerű: román; más nemzetiségű lakosok mindegyike kitünteti úgy a maga, mind az övéi nemzetiségét, amelyből származik: magyar, német, zsidó, orosz, rutén, görög, bulgár, örmény stb.

A korábbi gyakorlathoz képest előrelépést jelentett, hogy a nemzetiség terminológiáját illetően a kérdőív elhagyta az „originea etnică” meghatározást. Helyette a „neam” kifejezést használta, ami magyarra a „nép”, „nemzet” szavakkal fordítható le, de egyéb jelentése is van: „fajta”, „eredet”, „származás”. (A népszámlálási kiadványban francia megfelelője „appartenance ethnique”, az angol „nationality (or race)” volt.) A népszámlálási törvény magyar bírálói e rovattal kapcsolatban is fenntartásokkal éltek. A végrehajtási utasítás „a számláló közegeknek különösen itt kellene kötelességévé tegye a minden befolyástól való mentességet. Egyenesen tiltó rendelkezésre lenne szükség a származás, név, vallás analízist illetően, annál is inkább, mert ugyanazok az állami, megyei, városi és községi tisztviselők fogják végezni a népszámlálást, vagy annak ellenőrzését, akik ennek a névanalízisnek – sajnos – mesterei.”⁷³ A kitöltési útmutatóból az is kiderül, hogy a „származás szerinti nemzetiség” fogal-

mától ez a népszámlálás sem tudott teljesen megszabadulni, hiszen *megkülönböztetett* születés szerinti románokat (români de origine/de naștere), akiknek a nemzetisége nem szorul magyarázatra, és egyéb nemzetiségű lakosokat, akiknek viszont „ki kellett tüntetni” a származásukat. E különbségtételt később a román statisztikusok is kritikával illették: „Az adatfelvételi űrlap utasításai közt van néhány pontosítás, melyek azt jelzik, hogy az 1930-as román népszámlálás nincs egészen nacionalista tendenciák híjával. Mivel ezek az [előzőekben részletezett] utasítások különbséget tesznek a nemzetiség kinyilvánításának módját illetően románok, illetve egyéb nemzetiiségű állampolgárok között, a számlálóbiztosoknak lehetőségük nyílt arra, hogy ezen utasítások értelmezése által a válaszokat bizonyos mértékig befolyásolják.”⁷⁴

Nem kerültek be a népszámlálási törvény szövegébe a már idézett kiegészítő javaslatokon kívül a parlamenti vita során fölvetett egyéb módosítások sem, mint például: büntetés kilátásba helyezése arra az esetre, ha a számlálóbiztos kényszerrel vagy önkényesen meghamisítja az állampolgári nyilatkozatot; olyan számlálóbiztosok alkalmazása, akik az illető helyeken használatos nyelveket értik és beszélnek, hogy a románul nem tudó egyénhez a kérdéseket saját anyanyelvén intézhessék; valamint, hogy az összeírást végző közegek a kérdőívnek és a végrehajtási utasításnak a helyi viszonyoknak megfelelő, tehát magyar nyelvű fordításával is el legyenek látva. Itt közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy bár a törvény külön nem intézkedett erről, *a népszámlálás végrehajtása során alkalmaztak kisebbségi számlálóbiztosokat*. Egy, az Interparlamentáris Unió Bukarestben tartott 27. konferenciájára megjelentetett propagandakiadvány szerint a Románia új tartományaiban működött 29399 számlálóbiztosnak (számuk az egész országban 51249 volt) 31,2 százaléka a nemzeti kisebbségek soraiból került ki, és az új területek 37 megyéje közül tíz megyében a népszámlálóbiztosok abszolút többsége kisebbségi volt.⁷⁵ Számuk jóval alatta maradt annak, mint amennyi a nemzeti kisebbségeknek az adott terület lakosságában képviselt aránya alapján megillette volna őket, és persze az is kérdéses, hogy ennek a 10 ezer kisebbségi számlálóbiztosnak az egész országban megvolt-e a lehetősége a népszámlálás tárgyilagosságának az ellenőrzésére. A népszámlálás őszinteségét és komolyságát illetően aggodalmukat kifejező magyar képviselőknek be kellett érniük Iuliu Moldovan államtitkárnak, a törvény végrehajtásáért felelős munka-, közegészségügyi és népjóléti minisztérium részéről elhangzott ünnepélyes nyilatkozatával: „A román népnek, mely az ő mennyiségi és minőségi biológiai erői szempontjából annyira előnyös feltételek közt van, *nincs szüksége arra, hogy más népektől kölcsönözzön néhány tíz- vagy néhány százezer lelket*, és sohasem lesz megkísértve, hogy meghamisítsa akár a történelmi, akár pedig a demográfiai statisztikai adatokat.”⁷⁶

Az 1930-ban végrehajtott népszámlálás eszmei időpontja *december 29-re* esett. A népszámlálás főigazgatója Sabin Manuilă,⁷⁷ a népszámlálási bizottság elnöke – és egyben a tudományos munkálatok vezetője – pedig a neves szociológus, Dimitrie Gusti volt. Az eredmények közzétételét 1934-ben kellett volna megkezdeni, ám az adatfeldolgozást, majd a nyomdai munkálatokat a felmerült technikai nehézségek és a megfelelő anyagi alapok hiánya késleltették. Az adatok publikálására végül is 1938–1940 között, tíz vaskos kötetben került sor. Az etnikai adatokat részletező kötet bevezetőjében Sabin Manuilă részletes tájékoztatást ad a népszámlálási bizottság által – nem minden vita nélkül – elfogadott tudományos alapelvekről, s a lefolytatott munkálatok néhány gyakorlati szempontjáról. Ezek – maradéktalan érvényesítésük esetén – ma is irányadók lehetnek a román nemzetiségstatisztika művelői számára.

„Az 1930. évi népszámlálás – írja Manuilă – a minél pontosabb adatok elérésére

törekedett. Ennek érdekében az etnikai hovatartozást illetően is tényekre volt szükségünk, mivel annak megítéléséhez a nemzetiségi statisztika *nem rendelkezik megbízható kritériumokkal*. Még ha léteznének is ilyen ismérvek, a lakosság etnikai eredetének kutatása és bizonyítása akkor is bonyolult és hosszadalmas eljárást vonna maga után. Ez a procedura nem alkalmazható sikerrel egy általános népszámlálás esetén, mivel azt – a számlálásnak a népesség mozgásával együtt járó pontatlanságát megelőzendő – egyetlen [eszmei] napon kell lefolytatni az ország egész területén.” A népszámlálás végrehajtói ezért kénytelenek az állampolgár *szubjektív* nyilatkozatára, vagyis az „*etnikai hovatartozás egyéni érzésének az ismeretére*” hagyatkozni. „Ez az érzés nem mindig megváltoztathatatlan, de jelzi az egyes egyén azonosulását egy meghatározott etnikai csoporttal, s e jelenség intenzitásának mértékét az ország népességének egészén belül.” A világon szinte mindenütt lemondtak a közvetlen módszer alkalmazásáról – teszi hozzá Manuilă –, így attól a nemzetközi gyakorlathoz igazodva nekünk is el kellett tekintenünk. Mindazonáltal *az etnikai csoportok meghatározásában általunk használt ismérrendszer a legösszetettebb azok közül, melyeket ma a nemzetközi szakirodalom ismer*. Ezek: 1) a kinyilvánított nemzetiség, 2) az anyanyelv (a szülőktől tanult és legszívesebben beszélt nyelv), 3) a felekezet (amely Romániában objektív jogállást képez, és éppen olyan fontos etnikai azonosító kritérium, mint az anyanyelv), és végül 4) az állampolgárság.

Az elismert nemzetiségek számát a népszámlálási szervek előzetesen nem korlátozták, azaz minden bevallást az állampolgári nyilatkozatnak megfelelően fogadtak el. A leggyakoribb nemzetiségek (valamint a nyelvek és a vallások) listáját később, az adatfeldolgozás során egységesítették. Az osztályozást végzők tekintettel voltak azokra a tömeges nemzetiségi bevallásokra, melyek „rokonságban állnak egymással, de nem azonosak”, ugyanakkor figyelmen kívül hagyták a csupán helyi tudatra és nyelvjárási sajátosságra utaló nyilatkozatokat. Így például románként identifikálták a magukat moldvainak, mócnak, mokánynak stb. nevezőket, németként a svábokat, szászokat, cipszereket, s akik népies kifejezéssel „neamț”-nak mondták magukat. Egységesen magyarnak (ungur) tekintették mindazokat, akiket egyes vidékeken más megnevezéssel („maghiar”, székely, csángó) illetnek. (Székely vagy csángó nyelv – jegyzi meg a bevezető írója – nem létezik.) Ezzel összefüggésben, de más helyütt is Manuilă nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az állampolgár lelkiismerete szerinti nyilatkozatot az összeírást végzőnek nem volt joga megváltoztatni vagy felülvizsgálni. Ezt az alapelvet a népszámlálás során tiszteletben is tartották – olvashatjuk –, néhány kivételes esettől eltekintve, amikor a népszámlálási igazgatóság megbízottai saját kezdeményezésükből vagy ellentétes utasításokat követve, túlbuzgóságból úgy vélték, hogy egyes bevallások valószínűtlenek és kellő kivizsgálás nélkül fogadták el azokat. De – teszi hozzá – ezek az ellenőrzések csak néhány tucat esetre korlátozódtak, egyes helységeken, s még ezekben sem gyakoroltak semmilyen befolyást az eredmények-re. Példaként említi azoknak az „izraelita vallású zsidóknak” az esetét, akik – Erdélyben – nagy számban magyar nemzetiségűnek vallották magukat, s a népszámlálási kötetben az adatok nyilatkozatuknak megfelelően jelentek meg.

Manuilă idézett megjegyzései a népszámlálás egyik kényes pontját, az *egyéni bevallás tiszteletben tartásának* a kérdését érintik. Mivel a román kormánzatnak komoly politikai érdeke fűződött az 1930. évi népszámlálás nemzetközi elismertetéséhez, nincs okunk kétségbe vonni, hogy a népszámlálás végrehajtói ez alkalommal korábbiaknál *tárgyilagossabb* adatfelvételt céloztak meg. Ebben a román statisztikusok kompromisszumra való hajlandóságán túl a szakemberek legjobbjainak tudományos

meggyőződése is szerepet játszott, de – éppen a nem titkolt politikai legitimációs célok ismeretében – nehezen képzelhető el, hogy a népszámlálási bizottság maradéktalanul felül tudott emelkedni a román nemzetiségi statisztika „származásra való beidegzettségén” és nemzeti elfogultságtól mentesen, a hagyományos szemléletmóddal gyökeresen szakítva hajtotta volna végre a népesség etnikai jellemzőinek számbavételét. A bevezetőnek az adatfelvétel tárgyilagosságára, a számlálóbiztosi túlbuzgóságnak csupán elszigetelt eseteire vonatkozó megjegyzésével éles ellentétben a kortárs magyar bíráló ezúttal is „tömeges visszaélésekről”, az ezzel kapcsolatos „panaszok áradatáról” ír, s szemére veti a népszámlálási közegeknek, hogy a törvényben és a végrehajtási utasításban foglalt méltányos elveket figyelmen kívül hagyva a legtöbbször törvényellenes bizalmas utasításokat követték, és névelemzésekkel, a törvényből kihagyott, de titkos útmutatással kikényszerített „originea etnică” alkalmazásával – úgymond – valóságos közelharcot folytattak egy-egy magyar lélek átírásáért.⁷⁸ A visszaélések ügyében a bukaresti parlamentben is interpellációk hangzottak el.⁷⁹ De elegendő a népszámlálás visszafogott román kritikájára utalni, mely ugyancsak szóvá tette a válaszoknak az összeírók általi „bizonyos mértékű befolyásolását”.

Az 1930. évi román népszámlálás megítélésében nem is annyira az adatok *befolyásolásának* a ténye a kérdéses (hiszen a nyilatkozó állampolgárra gyakorolt közvetlen vagy közvetett ráhatások lehetőségével minden népszámlálás esetében számolni kell), hanem ennek a befolyásolásnak a *mértéke*. Ez az egyes bevallások utólagos ellenőrzésének lehetetlensége miatt csak becslés útján, megközelítőleg állapítható meg. Az 1930. évi román népszámlálás vitathatatlan érdeme, hogy a nemzetiségre, anyanyelvi és felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdései által az *etnikai tagolódás vizsgálatának a maga korában egyedülálló, komplex módszerét* alkalmazta, és az így nyert adatokat községenként is közzétette. Az *adatok helységenkénti részletezése* – ami a kötet bevezetője szerint nem csupán „elsőrendű tudományos”, hanem egyúttal „hazafias eljárás” is, mert így legalább a számok összegét illetően ki van zárva a vita lehetősége – biztosítja, hogy a nemzetiségi, anyanyelvi és felekezeti hovatartozás számai közvetlenül *összehasonlíthatók és ellenőrizhetők* legyenek, nem csupán egymással, hanem a más időpontokban lezajlott népszámlálások megfelelő eredményeivel is. Az 1930-as népszámlálás etnikai adatsorai⁸⁰ ennél fogva mindmáig a romániai nemzetiségi és anyanyelvi statisztika bázisaként értékelhetők.

A népszámlálásnak a nemzetiségi hovatartozást vizsgáló kérdésére a kor magyar statisztikusai változatlan idegenkedéssel, a kérdés által nyert adatokra pedig gyanakvással tekintettek. Az anyanyelv alapján megállapított számokat már a valósághoz közelebb állónak, és a „sok próbát kiállt” magyar adatokkal összehasonlíthatónak ítélték. *Hitelesnek azonban csak a népszámlálás községenkénti végeredményeit és felekezeti adatait fogadták el*, s ez utóbbi ellenőrző szerepét fel is használták annak bizonyítására, hogy a „származásra való beidegzettség” reflexei az 1930-as népszámláláskor megint működésbe léptek, mégpedig nem csupán a nemzetiségi, hanem az anyanyelvi kimutatások esetében is. Véleményük szerint azoknak a népességi csoportoknak a lélekszámából, amelyek tagjairól a román statisztikusok hagyományosan nem tudták elfogadni, hogy bármilyen vonatkozásban magyarok lehetnének (görög katolikusok és görögkeletiek, a magyarságba nyelvileg beolvadt cigányok, zsidók, svábok stb.) mintegy 100–120 ezer fővel kevesebben kerültek az anyanyelv rovatban a magyarok közé, mint ami a tényleges nyelvhasználatuknak megfelel. Noha vonatkozó számításait maguk is inkább csak a további vizsgálódások kiindulópontjának szánták, a mértéktartóbb becslések⁸¹ öt évtized távlatából helytállónak tekinthetők. (Ennek egyik köz-

vetett bizonyítéka, hogy a legszembetűnőbb – az északi-északnyugati határszélen és a Székelyföldön kimutatott – népességhiány egy része az 1956-os népszámlálás idején előkerül.) Így statisztikusaink megállapításait ma is érdemes figyelembe venni az 1930. évi adatok értékelése során.

1941 – KÉT NÉPSZÁMLÁLÁS EGY ESZTENDŐBEN

A következő román népszámlálásra 1941. április 6-i eszmei időponttal – az 1930. évi népszámlálási törvényben előírt időponthoz képest négy hónapos késéssel – került sor. A háború felé sodródó ország ekkor már elveszítette két évtizeddel korábban szerzett területeinek java részét: a szovjet kormány 1940. június 26-i ultimátumát követően harc nélkül feladta Besszarábiát és Észak-Bukovinát, majd nem sokkal ezután az augusztus 30-i bécsi döntés Észak-Erdélyt Magyarországnak, a szeptember 7-i craiovai szerződés pedig Dél-Dobruzsát Bulgáriának juttatta vissza. Az események hatására megingott királyi diktatúrát Ion Antonescu tábornok teljhatalma váltotta fel, és Románia olyan nemzeti-légionárius állammá alakult át, amelyben a fasiszta Vasgárda jutott kizárólagos politikai vezető szerephez. A vasgárdista mozgalom terrorcselekményei következtében az országban labilis, a náci Németország hadvezetése számára is kényelmetlen helyzet alakult ki, ezért 1941 januárjában – német közreműködéssel – Antonescu katonai diktatúrája lépett a legionárius-állam helyébe. Az új népszámlálás előkészítése és végrehajtása e feszültségekkel terhes kül- és belpolitikai események közepette zajlott le.

A népszámlálásról intézkedő rendelet⁸² értelmében – ezt 1941. január 14-én hirdették ki – az összeírás legfőbb szerve egy háromtagú népszámlálási bizottság, melynek feladata a külmunkálatok irányítása, az adatfelvétel zavartalanságának a biztosítása, míg a technikai munkálatok előkészítése és foganatosítása, valamint az összegyűjtött anyag gondozása a bizottság alá rendelt végrehajtó intézmény, a Központi Statisztikai Intézet kötelessége volt. A törvény külön bekezdésben intézkedett a legionárius mozgalom közreműködéséről e „nemzeti érdekű általános népszámlálás” munkájában, melynek során a mozgalom „széleskörű propaganda és felügyelet” által biztosítja a lakosság és a javak (lakások és épületek, kereskedelmi és ipari vállalatok, mezőgazdasági üzemek) teljes és pontos összeírását. A népszámlálást eredetileg március 1-jén kellett volna megkezdeni, ám arra technikai jellegű problémák miatt többszöri halasztás után végül is április 2–12. között került sor.⁸³ A népszámlálás időpontjában fennállt rendkívüli körülményekre utal, hogy az a népesség általános összeírása mellett a menekültek és kiutasítottak, illetőleg a zsidó etnikai származásúak külön számbavételére is kiterjedt. A háborús körülmények, a papírhiány és a – terjedelmes adatsorok kinyomtatására az országban egyedül alkalmas – nemzeti nyomda túlterheltsége megakadályozták az összegyűlt anyag teljes körű feldolgozását és nyilvánosságra hozatalát. A népszámlálás *részleges előzetes* eredményeit 1945 januárjában mindössze egyetlen vékony kötetben publikálták.⁸⁴ A kötetnek még így is kitüntetett helyet biztosít a román demográfiai közlések sorában az a tény, hogy a lakosság etnikai megoszlására vonatkozó adatokat *helységenként részletezi*, hiszen erre a későbbiek folyamán már csak az 1966. évi népszámlálás alkalmával találni példát.

A korábbihoz hasonló alapossággal megtervezett 1941. évi népszámlálás a nemzetiségen kívül az anyanyelvet és a felekezeti hovatartozást is kérdezte, sőt – a román népszámlálások közt egyedülálló módon – az egyéb nyelvek ismeretére is kiterjedt.

Emellett a *szülők népi származása* is bekerült a kérdések közé. A hivatalos utasítás szerint az anyanyelv rovatba előbb azt a nyelvet kellett beírni, amit a megkérdezett a szüleitől tanult. Ezután a leggyakrabban beszélt, vagyis az illető által a mindennapi életben használt nyelvet jegyezték be, majd azt tudakolták, hogy a megkérdezett milyen más nyelveket beszél. Ezt a felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdés-együttes követte: a) a megkérdezett vallása a népszámlálás időpontjában, b) a megkérdezett vallása születése idején, c) az apa, illetőleg d) az anya vallása a megkérdezett születésekor. Végül az összeírt személy és szülei etnikai hovatartozása felől tudakozódtak. Mindehhez az állampolgárság kérdezése kapcsolódott.

Az etnikai csoportok meghatározásának szokatlanul aprólékos, szinte a végletekig finomított vizsgálati módszere önmagában nézve akár a román statisztikatudomány példa nélküli, egyes részleteiben ma is megfontolásra érdemes kísérletének lenne tekinthető. A minuciózus eljárás azonban nem titkoltan a faji ideológia jegyeit viselte magán; ez alkalommal ismét a népi eredet került a vizsgálódások középpontjába, ami az egy évtizeddel korábbi – egyébként korántsem problémátlan – gyakorlathoz képest komoly visszalépést jelentett.⁸⁵ A cenzust emiatt később maguk a román statisztikusok is elmarasztalták. Egy, az ötvenes években született tanulmány így ír erről: „Az 1941-es népszámlálás az antoneszkánus-fasiszta diktatúra feltételei között zajlott le. Ez a tény erőteljes hatást gyakorolt a népszámlálás módszereire, különös tekintettel a nemzetiségek összeírására. Ezen adatokat nem nemzetiség szerint, hanem – hitlerista mintákat követve – az etnikai eredet [originea etnică] alapján jegyezték fel. A háztartási jegyzék utasításai között ez áll: »Az etnikai eredet kérdésére teljes lelkiismeretességgel kell választ adni, számadást vezetve a felmenő ági rokonokról. Ugyanazzal a gondossággal kell rögzítenie az összeírónak az apa és az anya *etnikai eredetét* is.« A zsidókat külön úrlapon írták össze, hivatalos okmányok alapján.”⁸⁶

A páratlanul gazdag adattömeg – a vizsgálódás eszmei háttérétől és a felvétel történelmi körülményeitől függetlenül – rendkívül összetett elemzéshez nyújthatna nyersanyagot, ezért különösen sajnálatos, hogy a vonatkozó eredmények teljes körű feldolgozása végül is elmaradt. A hiányos közlésen és a nemzetiség *faji alapon* történt meghatározásának torzító hatásán túl azonban egyéb korlátozó tényezőkkel is számolni kell az 1941-es román népszámlálás adatainak összehasonlító vizsgálata során. A népszámlálás nem sokkal az országot ért jelentős területi veszteségek után zajlott le, és a határváltozások nagy *népességmozgást* idéztek elő az ország megmaradt területén. Ez – például Dél-Erdélyben, a második bécsi döntést követő kölcsönös menekültáradat következtében – egyes nagyobb települések lélekszámának megnövekedéséhez és az etnikai viszonyok átformálódásához vezetett. Az 1956. évi román népszámlálási kötet szerzői a vázolt okokra hivatkozva egyenesen elzárkóztak az 1941. évi adatok figyelembevételétől. Mint megjegyzik, az 1930–1956 között lezajlott etnodemográfiai folyamatok nem elemezhetők rövidebb távon, mivel „az 1941. évi népszámlálás során a fasiszta rendszer nemzeti és faji megkülönböztető politikája a nemzetiség helyett az etnikai eredet szerinti felvételt erőltette, a népszámlálás időpontját megelőzően pedig a politikai események által meghatározott, nagyarányú időleges népmozgások zajlottak le, amely okok következtében e népszámlálás adatai nem használhatók fel az elemzésben”.⁸⁷

*

Az 1941-ben, Romániában lezajlott népszámlálással közel egy időben *Magyarország* megnagyobbodott országterületén is népszámlálást hajtottak végre. Mivel az 1940

őszén visszakerült keleti és észak-erdélyi részeken a katonai adminisztrációt csak december elejére váltotta fel a polgári közigazgatás, s annak berendezkedése az év végére éppen csak hogy befejeződött, az adatgyűjtés helyi megszervezésének biztosítása arra kényszerítette az illetékeseket, hogy a népszámlálás időpontját az eredetileg tervezett 1940. december 31-ről egy hónappal későbbre, az *1941. év január 31.* napjának éjféliére tegyék át.⁸⁸ A megnagyobbodott országterületen két szakaszban hajtották végre a népszámlálást, ugyanis arra a jugoszláv állam felbomlásakor visszafoglalt délvidéki területeken csak az év októberében kerülhetett sor.

Az 1941. évi magyar népszámlálás eredményeinek publikálása időben elhúzódott és teljes körűen máig sem fejeződött be. A feldolgozás munkamenetébe zavaróan ékelődött az októberi másodszori számlálási művelet, majd pedig egy későbbi, közelítési célokra elrendelt soron kívüli adatátcsoportosítás. A gyakori légiriadók miatt egyre szakadozottabb munka a főváros hadszíntérré válásakor végleg félbemaradt, a feldolgozási táblák és az összeírási anyag egy része pedig az ostrom során megrongálódott, illetve megsemmisült. A főbb adatokat a Központi Statisztikai Hivatal az egyes feldolgozási szakaszok lezárása után azonnal közreadta.⁸⁹ A népszámlálás főbb demográfiai eredményeit községenként bemutató kézirat és annak szedése 1943–1944-ben ugyancsak elkészült, s ez az anyag két évvel a háború befejezése után – jóllehet, a Statisztikai Hivatal az időközben előállott változások tükrében túlhaladottnak ítélte azt – korlátozott példányszámban, kézirat gyanánt megjelent. Az anyanyelvi, nemzetiségi, felekezeti, valamint a magyar nyelv ismeretére vonatkozó adatokat is magában foglaló kötetet⁹⁰ röviddel ezután azonban bizalmas anyagnak minősítették és visszavonták. Az elmaradt közlemények pótlására *Az 1941. évi népszámlálás* c. kiadványsorozat keretében 1975–1985 között – igaz, csak az ország mai területére vonatkozóan – végül is hét kötetben sor került. Az országhatárokon kívül eső községekről és városokról egy külön kötet jelent meg (akkor még ugyancsak szolgálati használatra), amely lényegében az 1947-es publikáció demográfiai táblaanyagát ismétli meg, de azokon kívül – a meglévő táblák alapján – a községenkénti nyelvismerteti adatokat is tartalmazza.⁹¹

Az 1941. évi magyar népszámlálás végrehajtása során az országterület átmeneti megnagyobbodása következtében kiemelt jelentőséget kapott a népesség *etnikai* jellemzőinek számbavétele. Szakembereink a nemzetiségi statisztika bázisának továbbra is az anyanyelvet tekintették; annak definíciója a korábbi magyar népszámlálásokhoz képest lényegileg nem változott: minden befolyásolástól mentesen azt a nyelvet kellett anyanyelvként megjelölni, melyet az illető személy a saját anyanyelvének vallott és a legjobban és a legszívesebben beszélt. Módosult viszont a magyar statisztika – joggal vitatható – álláspontja a jiddis és a héber nyelv felvételét illetően, amelyeket még az 1930. évi népszámlálás idején is holt nyelveknek minősítettek. Bejegyzésük az adatfelvételi űrlapon most lehetővé vált.

Alapos vita után – jelesebb statisztikusaink egy részének tartózkodó álláspontja ellenére⁹² – végre új elemként megjelent a számlálóiven a *nemzetiségi bevallásra vonatkozó közvetlen kérdés* is. Az anyanyelvi ismérv kizárólagosságával történt szakítás ugyanolyan jelentőségű szemléletváltozást jelentett a magyar statisztika gyakorlatában, mint amilyenről a román statisztikusok tettek tanúbizonyságot egy évtizeddel korábban, amikor lemondtak a népi származás kategóriájának egyoldalú alkalmazásáról. A kitöltési útmutatás szerint nemzetiségként minden befolyásolástól mentesen és *anyanyelvre való tekintet nélkül* azt a nemzetiséget kellett megjelölni, amelyhez tartozónak a megszámlált egyén érezte és vallotta magát. Mint arra a számlálóbiztosok

oktatása során utalás történt: „a nemzetiség nem tévesztendő össze az állampolgársággal és nem egyezik szükségképpen az anyanyelvvel, de nem egyértelmű a származással sem; azt, hogy valaki milyen nemzetiséghez tartozónak érzi és vallja magát, minden objektív ismérvtől függetlenül csak maga a megszámlált állapíthatja meg.” A kérdés felvételére a *minél teljesebb tárgyilagosság jegyében* Teleki Pál miniszterelnöki döntése eredményeként, egyes külföldi példák – nem utolsósorban az utódállamok hasonló gyakorlatának – figyelembevételével került sor, elismerve, hogy „Magyarországon, mint általában Kelet- és Közép-Európában a nemzetiségi érzés a lakosság jelentős tömegeinél nem azonos az anyanyelvvel.”⁹³

A népesség *vallás* szerinti részletezése az eszmei időpontnak megfelelő anyakönyvi bejegyzés szerinti bevalláson alapult. Kivételt csupán azok az esetek jelentettek, amelyekben az áttérés szabályszerűen megtörtént, de az anyakönyvi bejegyzés elmaradt; ilyenkor az anyakönyvtől eltérő tényleges állapotot kellett figyelembe venni. A Kárpátalján, valamint Kelet-Magyarország és Erdély átmenetileg visszakerült részein az 1919 óta *felekezeti téren bekövetkezett eltolódások* (nem szabályszerű áttérések, erőszakos áttérések, majd a visszacsatolás után önként történő tömegesebb visszatérések) felmérése céljából – csak ezeken a területeken, tehát földrajzilag részlegesen – az esetleges vallásváltozásokat is fel kellett tüntetni, a számlálólap vonatkozó alkérdésére válaszolva. *1941-ben a magyar népszámlálás sem volt mentes a faji kategória alkalmazásától*, ugyanis a vallás szokványos kérdéséhez – kormánykívánságra – annak tudakolása is kapcsolódott, hogy a megszámlált az 1939. évi IV. törvénycikk (az úgynevezett második zsidótörvény) értelmében zsidónak tekintendő-e. A számlálólapra az előbbi kérdéshez kapcsolódóan be kellett jegyezni az izraelita valláshoz tartozó, illetve tartozott szülők és nagyszülők számát is.⁹⁴

Tekintettel a nemzetiségek megnövekedett lélekszámára, a Központi Statisztikai Hivatal az összeírás céljaira a számlálólapból, a házi gyűjtőívből és még néhány fontosabb (összesen tizenegy fajta) nyomtatványból *nem magyar nyelvű példányokat* is biztosított. A nyomtatványokat az összeírt lakosok a saját nyelvükön tölthették ki. A különböző nyelvterületeken a lakosság nyelvén beszélő számlálóbiztosokat alkalmaztak, akik a kérdéseket *a megszámlált nyelvén* voltak kötelesek feltenni. Az adatok feldolgozásának megkönnyítésére a számlálóbiztos a nem magyar bejegyzéseket – az eredeti beírás épségének megőrzésével – magyar fordításban is odaillesztette. Amennyiben a számlálólapot nem a megszámlált, hanem a számlálóbiztos töltötte ki, azt aláírás előtt a megszámlálnak gondosan ellenőriznie kellett. A nemzetiségek szempontjából elsősorban fontos anyanyelvi és nemzetiségi kérdőpontot a számlálólapok egy része – és a nyelvterületekre a Statisztikai Hivatal a nem magyar nyelvűeken kívül túlnyomórészt ilyeneket küldött – *több nyelvű szövegezésben* tartalmazta.⁹⁵ Teleki Pál miniszterelnök utasítására a népszámlálást *tudományos szempontból is ellenőrizték*, és e célból szakértőket kértek fel, akik a népszámlálás menetét a helyszínen kísérték figyelemmel. A begyűjtött anyagot a Statisztikai Hivatal *központilag felülvizsgálta*. Ennek során minden olyan községbe, melynek anyanyelvi adatai az előző népszámlálásokkal – beleértve az utódállamok népszámlálásait is –, vagy pedig a népmozgalmi, illetőleg az iskolastatisztikák anyanyelvi adataival szemben lényegesebb eltéréseket mutattak, a Központi Statisztikai Hivatal tisztviselőket küldött ki a különbség okainak felderítésére. A nemzetiségi kérdőpontnak a számlálólapra történt beiktatása az addig elvileg egyöntetű (anyanyelvi) alapokon nyugvó adatszolgáltatást némileg megzavarta, s *eltolódásokat okozott* a korábbi népszámlálások adataihoz képest. A Központi Statisztikai Hivatal értékelése szerint a népesség egy kisebb részénél „in-

kább a nemzetiségi válasz felel meg jobban a korábbi anyanyelvi vallomásnak, vagy legalábbis az 1941-ben megállapított anyanyelvi és nemzetiségi adatok között kell keresni az előző magyar népszámlálások anyanyelvi eredményeinek lényegileg megfelelő értékeket.” Ennek az oka, hogy a kevert vagy kétnyelvű népesség által lakott községekben „a népességnek az a része, illetve annak egy többé-kevésbé nagy hányada, amely felmenőinek nyelvén kívül a magyart ugyanolyan, vagy csaknem ugyanolyan jól beszélte, mint a leszármazására utaló nyelvet és részben objektív, részben érzelmi alapon magát korábban magyar anyanyelvűnek vallotta, most a nemzetiségi kérdésnél tett vallomást a magyarsághoz való tartozás mellett, az anyanyelvi kérdésnél ellenben az egyenlően vagy csaknem egyenlően beszélt két nyelve közül a nem magyart (családi nyelvét) jelölte meg.”⁹⁶

A magyar és a román statisztika szemléletmódjának, illetve az adatfelvételek időpontjában fennállt politikai-államhatalmi viszonyoknak az alapvető különbözősége következtében az 1941. évi magyar népszámlálás nemzetiségi bevallásra vonatkozó adatai szinte összevethetetlenek a megelőző román népszámlálás azonos adatsoraival. De a felekezeti, illetőleg az anyanyelvi adatok összehasonlítása során is számolni kell azzal a ténnyel, hogy – akárcsak a déli oldalon – az új főhatalom-változás által előidézett *külső és belső vándorlások*, különösen a nagyobb városokban időlegesen jelentős mértékben módosították a korábbi etnikai viszonyokat.⁹⁷ Megfigyelhető ugyanakkor, hogy Erdély *egészét* tekintve a magyarság számát tükröző értékek – melyek a II. bécsi döntés következtében megindult és egymást kölcsönösen kiegyenlítő vándormozgások egyenlegét is magukban foglalják – lényegében egybevágóak az 1910. évi anyanyelvi felvételt továbbgörgető számításokkal.⁹⁸

1948 – AZ ELSŐ „NÉPI DEMOKRATIKUS” NÉPSZÁMLÁLÁS

A II. világháború után először 1947. október 18-án vetődött fel új népszámlálás szükségességének gondolata, azon a miniszterközi értekezleten, melyet Gh. Gheorghiu-Dej, akkori ipari és kereskedelemügyi miniszter hívott össze a statisztikai szolgálat újjászervezésének megtárgyalására. Az ekkor született döntés alapján a gazdasági újjáépítés és a pénzrögzítés végrehajtására alakult miniszterközi bizottság decemberben határozatot hozott arról, hogy az államvezetés részére szükséges adatok megszerzése céljából 1948. január 25-i kezdettel az ország egész területén *mezőgazdasági összeírást és népszámlálást* kell tartani. A miniszterközi bizottságnak a népszámlálás előkészítő műveleteit irányító főtitkára azt kérte, hogy a kormány mielőbbi tájékoztatása érdekében egy sor adat már március elején előterjeszhető legyen. E kérelemnek az adatokat összegző Központi Statisztikai Intézet eleget is tett, mégpedig egy technikai egyszerűsítésnek köszönhetően, melynek során az összeíró szerv hatáskörét megnövelve lehetővé tették a számlálóbiztosoknak a bevallások korlátozott mértékű átvizsgálását és külön űrlapokon történő összesítését.

Az *elsősorban gazdasági indítékú*, vélhetően a mezőgazdaság úgynevezett szocialista átalakításának előkészítését célzó,⁹⁹ vizsgálati szempontjaiban azonban még az előző két népszámláláshoz illeszkedő felmérés előzetes összefoglaló eredményeiről szokatlanul gyorsan megjelent közlemény¹⁰⁰ az – anyanyelvi megoszlásra is kiterjedő – *főbb demográfiai adatokat* foglalta magában, de azokat *csupán törvényhatóságokként részletezte*. A közlemény bevezetőjének ígérete ellenére további adatokat nem hoztak nyilvánosságra, így sem a községenkénti, sem a lakosság nemzetiségi, illetve – most utol-

jára regisztrált – felekezeti hovatartozásra vonatkozó lélekszámok nem ismeretesek. A háborús kényszervándorlások hullámaina követően megállapodott népességi viszonyokról közölt adatokat azonban még az előbb említett keretek között is hasznosítani lehet a nemzetiségstatisztikai vizsgálódásokban, hiszen azok legalább a főbb törvényhatóságokra (megyékre és városokra) kiterjednek, és – a közigazgatási beosztás egybeesése következtében – az 1930. évi népszámlálás megfelelő részletezésű adataival közvetlenül összehasonlíthatók. Kedvezőnek tarthatjuk, hogy az 1948-as népszámlálási közlemény az etnikai vonatkozású adatok közül az *anyanyelveket* bocsátotta a nagyközönség rendelkezésére, mivel azok a román nemzetiségi statisztika szemléletmódjából következően – legalábbis a magyarság tekintetében – a *valósághoz közelebbi* képet adnak a tényleges etnikai viszonyokról, mint a nemzetiségi bevallásra vonatkozó direkt számadatok.

Az 1948. évi román népszámlálásra közvetlenül az április 13-i fordulat előtt, még a nemzetiségi jogegyenlőség háború után kialakult – formailag biztosított – demokratikus politikai feltételrendszerének keretei között került sor. A nemzetiségi jogok szempontjából különleges jelentőséggel bírt az 1945. február 7-én megjelent 86. sz. törvény (az úgynevezett *Nemzetiségi Statútum*), melynek nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezései azokban a közigazgatási és bírósági kerületekben, melyekben a nem románajkú, de ugyanazon közös nyelvet beszélők száma a lakosság 30 százalékát éri, biztosították e lakosok hatóság előtti szabad anyanyelvhasználatát.¹⁰¹ A nemzetiségi statútum a rendelkezés érvényét az utolsó hivatalos népszámlálási adatoktól tette függővé, ezért a soron következő összeírás különösen fontos volt a nemzeti kisebbségek – így a magyarság – számára, hiszen lehetőséget nyújtott a kinyilvánított jogok érvényesítéséhez nélkülözhetetlen friss, a korábbiaknál hitelesebb *nemzetiségi kataszter* elkészítésére. Erre – a háborús népmozgások folytán bekövetkezett változások rögzítésén túl – azért is nagy szükség volt, mert, mint azt a nemzetiségekhez címzett népszámlálási felhívás¹⁰² kihangsúlyozta, a múltban a népszámlálás a valóság meghamisítását jelentette a nemzetiségek számára. „A vegyeslakosságú városokban és falvakban eszköz volt a népszámlálás a nemzetiségi számarány téves, erőszakos megváltoztatására. Hivatalos nyomás volt az anyanyelv, a nemzeti öntudat elhagyására. A sovinizmus kis és nagy képviselői külön-külön és együttesen türelmetlenségüket és faji gyűlöletüket élték ki a múltban történt népszámlálások alkalmával. A fenyegetés, az erőszakos befolyásolás, a munkából való elbocsátás és más hasonló visszaélések sorozatos elkövetésére nyílt alkalom. Ily módon az eddigi népszámlálások adatai az elnyomó intézkedések és más megkülönböztetések kiindulási alapjai voltak.” A felhívás a jogegyenlőség kormányzási elvéből kiindulva arról biztosítja a nemzetiségi lakosságot, hogy a múlttal szemben ez a mostani összeírás hű tükrök lesz a tényleges állapotoknak, és „valódi adatai nem a nemzetiségek elnyomására szolgálnak alapul, hanem ellenkezőleg arra, hogy támogassa a nemzetiségi élet megnyilvánulásának fejlődését”. A nemzetiségi statútumnak az anyanyelvhasználatot érintő rendelkezésére utalva a felhívás kiemeli a január 25-i összeírás rendkívüli fontosságát a tekintetben, hogy „adatai alapján kell elkészülnie annak a tökéletes nemzetiségi kataszternek, amely mindenütt a lakosság bevallására támaszkodik és így a bemondás tiszteletben tartására hivatkozhatik úgy a nemzetiségi hovatartozás mint a nemzetiség [sic!] kérdésében. A népszámlálás adatai alkotják tehát a statútum teljes értékben való alkalmazásának az alapját és egyben kezességet nyújtanak a jogegyenlőségi elv további gyakorlati kiteljesítésére.” A közlemény ezért felhívja „az összes Romániában élő nemzetiségeket, hogy nemzetiségüket és anyanyelvüket nyíltan és

bátran jelentsék ki és ne féljenek attól, hogy szabad kijelentésük elnyomásra, visszaélésre adna okot, vagy alkalmat. [...] A nyomtatvány kitöltése nemcsak általános polgári kötelezettség, hanem különleges kötelessége [...] minden olyan lakosnak, aki valamelyik nemzetiséghez tartozik. Csakis így válhat ismeretessé a nemzetiségek számbeli ereje és valódi számaránya.” A felhívásnak a nemzetiség nyílt és bátor bevallására buzdító bekezdése a statútum 5. szakaszára utal vissza, amely kimondja: „Mindен román állampolgár kizárólagos és egyéni joga anyanyelvének vagy nemzetiségének megállapítása. Ilyen tekintetben a hatóságok beavatkozása tilos, közegeik pedig kötelesek az illető állampolgár nyilatkozatát elfogadni.”¹⁰³ A felhívás közli a népeség összeírására szolgáló „AP” jelű nyomtatvány megfelelő rovatainak kitöltési tudnivalóit is, s a szövegből kitetszik, hogy e népszámlálás a „nemzetiség” fogalmát illetően visszatért az 1930-ban kidolgozott meghatározáshoz, de elhagyta a „származás (születés) szerinti eredetre” vonatkozó félreérthető kitélt. „A nyomtatvány »nemzetiségi« (neamul) jelzésű rovatába minden lakos szabad bevallását kell bejegyezni; úgy ahogy azt a bevalló öntudatának, családi és történelmi hagyományából származó érzéseinek megfelelően kívánja. Minden lakos bejelentheti magát: román, magyar, német, zsidó, vagy akármilyen más nemzetiségűnek.” (Egy héttel később, a népszámlálást közvetlenül megelőzően újabb közlemény jelent meg e kérdésekkel kapcsolatban. Itt ugyanez a rovat némileg más szövegezésben olvasható, de ez a változat is nyomtatékosan hangsúlyozta a bevallás szabadságát: „A nemzetiség (naționalitatea) rovatba beírandó pontosan a nemzetiség a lakos szabad nyilatkozata alapján, úgy, amint ez személyes ismeretei, s a családi és történelmi hagyományok alapján nyilvánul meg és amelyhez kötve érzi magát. Ezt a nyilatkozatot mindenki akarata szerint határozza meg.)¹⁰⁴ „Az anyanyelv, amelyet a megfelelő rovatban fel kell tüntetni, az a nyelv, melyet a bejelentő a legszívesebben beszél.” (A második szövegváltozatban: „Anyanyelv [limba maternă], az amelyet az illető a szüleitől tanult.”) „A gyermekekre vonatkozóan a szülők nyelve az irányadó. Ha a szülők különböző anyanyelvűek, akkor az a nyelv kerül bejegyzésre, amelyet a családban leginkább beszélnek.” A népszámlálási felhívás nem említi, de az egy héttel későbbi közlemény felkészíti a lakosokat arra, hogy az összeírás a felekezeti hovatartozásra is kiterjed: „A vallás megjelölésénél nem lehet csak annyit beírni: keresztény, hanem meg kell jelölni az egyház nevét is. Például: görögkeleti, római katolikus stb.” Ebből a közleményből azt is megtudhatjuk, hogy, bár a népszámlálási nyomtatványok csak román nyelven készültek el, a románul nem tudó lakosok részére *magyar nyelvű utasítást* is mellékelnek. A magyar nyelvű összeírási utasítás rovatai teljes egészében azonosak a kitöltendő nyomtatványokéval, és így azt véve mintának, bárki jól kitöltheti a kérdőívet.

Mivel az 1948. évi népszámlálás első ízben adott hivatalos tájékoztatást az újabb háborút és hatalomváltást átélő Erdély népességi viszonyairól, adatsorai nem hagyhatók figyelmen kívül a nemzetiségi népmozgalom általános tendenciáinak elemzésekor. E részlegesen nyilvánosságra hozott adatokat azonban – miután megbízhatóságuk ellenőrzésére igen korlátozottak a lehetőségeink – óvatosan kell kezelnünk. A nemzetiség öntudatos bevallására irányuló hivatalos propaganda és az összeírási űrlapok kérdőpontjainak a szubjektív állampolgári nyilatkozatra biztató megfogalmazása ellenére ugyanis feltételeznünk kell, hogy – mint azt például az *Erdélyen kívüli területek magyar anyanyelvű lakosainak szembenőően alacsony lélekszáma* jelzi – az etnikai identitás (illetve a nyelvi hovatartozás) szabad vállalása a korábbi román népszámlálásokhoz és összeírásokhoz hasonlóan ez alkalommal sem volt mindenütt lehetséges.¹⁰⁵

NÉPSZÁMLÁLÁSOK 1956–1992 KÖZÖTT

Az újabb román népszámlálásra 1956. február 21-i kezdettel került sor. A munkálatok eredményeit a Központi Statisztikai Igazgatóság négy kötetben tette közzé, s így 1930 óta első ízben juthatott részletesebb népszámlálási adatokhoz az érdeklődő nagyközönség. Az állandó népesség számát helységenként az átfogó eredményeket közreadó – sorszámzás nélküli – bevezető kötet¹⁰⁶ után megjelent második közlemény tartalmazza. Ugyanez részletezi a nemzetiségi és anyanyelvi adatokat is, de csupán az aktuális területi-közigazgatási szerinti csoportosításban: tartományonként, rajonok, városok és városi jellegű település-együttesek szintjéig lebontva.¹⁰⁷

Az 1956. évi népszámlálás – állapítja meg a főbb demográfiai adatokat tartalmazó kötet bevezetője – az 1948. évihez hasonlóan „az összes nemzetiség jogegyenlőségének elvi alapján nyugvó szocialista típusú népszámlálási módszereket” alkalmazott. A nemzetiség fogalmát a számlálóbiztosoknak kiadott utasítás a következőképp határozta meg: „A 12. sz. »nemzetiség« [naționalitatea] oszlopba azt a nemzetiséget kell bejegyezni, amelyhez tartozónak az illető személy érzi magát.” Az útmutató a továbbiakban arra figyelmeztet, hogy a nemzetiség nem tévesztendő össze sem az állampolgársággal, sem az anyanyelvvvel. „A 13. sz. »anyanyelv« [limba maternă] oszlopba az előző utasításokkal egyező módon az összeírt személy által vallott nyelvet kell bevezetni. Gyermekes esetében, akik még nem tudnak beszélni, a szülők anyanyelvét kell feljegyezni; ha pedig a szülők eltérő anyanyelvűek, az a nyelv írandó be, amit otthon beszélnek, illetve amelyen a gyermeket beszélni tanítják. Süketnéma személynél a szülők által beszélt nyelvet kell bejegyezni, vagy annak a személynek a nyelvét, akivel az illető együtt él.” A népszámlálás tanulságait összegző román publikációk megállapítása szerint az adatok felvétele során a nemzetiséget és az anyanyelvet az összeírt személy bevallásának megfelelően rögzítették. A népszámlálási biztosoknak adott útmutatás nem tartalmazott olyan kiegészítést, amely az állampolgári nyilatkozat eltérő értelmezésére nyújthatott volna lehetőséget az összeírást végzők számára.¹⁰⁸ A kérdezőbiztosokat szakmai szempontok alapján választották ki és megfelelő felkészítésben részesítették; azokon a vidékeken, ahol különböző nemzetiségek élnek, a népesség nemzeti összetételéhez hasonló arányban a nemzeti kisebbségek soraiból is toboroztak személyeket összeírói munkára.

Az adatfelvétel tárgyilagosságára vonatkozó kijelentéseket természetesen egyedül a közreadott számok hitelesíthetik. A kérdéssel foglalkozó magyar statisztikusok egybehangzó véleménye szerint a román népszámlálások etnikai adatsorai közül valóban az 1956. éviak állnak legközelebb az adatfelvétel időpontjában feltételezhető tényleges állapotokhoz. (Igaz, a magyarság lélekszámára vonatkozó adatok a nemzetiségileg kevert lakosságú, különösen a szórvány vidékeken, valamint a Kárpátokon túl ez alkalommal is a lehetséges alsó értékeket tükrözik.) A viszonylag objektív adatsorok nem csak a visszamenőleges ellenőrzés során, hanem – a népmozgalmi adatokra támaszkodó becslések kiindulópontjaként – a későbbi népszámlálási közlések kiigazításában is fontos szerepet játszanak. Így az 1956-os népszámlálás ma is a II. világháború utáni román nemzetiségi és anyanyelvi statisztika bázisának tekinthető.

A következő romániai népszámlálást 1966. március 15-én hajtották végre. Az adatfelvétel részletesen feldolgozott anyaga, az 1968 februárjában életbe lépett új megyei beosztás szerint összegezve, 1969–1970-ben összesen kilenc kötetben látott napvilágot. A községenkénti demográfiai, köztük az egyes helységek nemzetiségi és anya-

nyelvi megoszlására vonatkozó adatokat még ezt megelőzően, a népszámlálás időpontjában fennállott területi felosztást követve, tizenhat tartományi és egy összefoglaló kötetben publikálták. Ez a tizenhét kötet azonban mind a külhoni, mind pedig a hazai kutatók elől több mint két évtizeden keresztül el volt zárva és csak az 1989. évi politikai fordulatot követően vált hozzáférhetővé.¹⁰⁹

Jóllehet a nemzetiség és az anyanyelv összeírásakor elvileg pontosan ugyanolyan módszereket alkalmaztak, mint az előző népszámlálás idején, az 1966. évi országos eredmények a magyarság lélekszámának nemzetiség szerint csupán kismértékű, szinte *stagnálással* egyenértékű növekedését, anyanyelv szerint pedig éppenséggel a *csökkenését* regisztrálták. Emiatt a kérdés magyarországi szakemberei a népesség nyelvi-nemzetiségi megoszlásáról kiadott hivatalos közleményt általában kétkedéssel fogadták és a romániai magyarság demográfiai helyzetét taglaló írásaikban többnyire inkább a saját becsléseikre hagyatkoztak. A népszámlálás tényleges itthoni recepciójára nem is került sor, mivel a budapesti társintézmény az első összefoglaló kötetten kívül¹¹⁰ – többszöri próbálkozása ellenére – más népszámlálási közleményhez nem jutott hozzá. Ez azért is sajnálatos, mert egyébként az 1966. évi felvételt az előzőnél korszerűbb módszerekkel és jóval gazdagabb vizsgálati programmal hajtották végre.

Mind az 1956., mind az (első lépcsőben közreadott) 1966. évi népszámlálási közlés kimutatja – tartományonként, város-falu megoszlásban (1966-ban rajononként és városonként is) – a népesség nemzetiségi és anyanyelve közötti összefüggéseket. A nemzetiségek társadalm szerkezetére és iskolázottságára vonatkozó adatokat 1956-ban tartományonként települési környezet szerint részletezték. 1966-ban az egyes etnikumok társadalmi kategóriák szerinti megoszlását csupán településtípusok szerinti országos összegekben adták közre, míg iskolázottságuk számait megyei bontásban is nyilvánosságra hozták.¹¹¹ Egyedülálló a népesség lakóhelyét születési helyével egybevető 1966. évi kimutatás,¹¹² mivel az adatokat a megtelepedés ideje szerint is szakaszolja. Így a lakóhelycsere időpontjának ismeretében hozzávetőleges képet alkotunk az etnikai térszerkezetet jelentősen módosító belső vándorlások időbeni tagolódásáról, a megyei sorokat összevetve pedig az egyes időközök vándormozgalmainak területenkénti intenzitása térképezhető fel.

Az 1977. január 5-i népszámlálás főbb eredményeit – megyénként és települési típusok szerint összegezve – mindössze két kötetben publikálták. Tényleges nemzetiségi adatait valójában csak másfél évtized múltán fedték fel, addig mindössze a korabeli népszámlálási kötet példátlanul eltorzított, érdemi elemzésre szinte teljesen alkalmatlan közlése állt rendelkezésre. Az 1977. évi népszámlálás etnikai állapotrajza egyébként a valódi adatok tanúsága szerint – legalábbis Erdélyben – viszonylag érvényes, leginkább talán az 1956. éviével rokonítható. A belső vándorlások irányairól és térbeli kiterjedéséről fontos adalékokkal szolgál az 1977. évi népszámlálás születési hely szerinti statisztikája is.

Az elmúlt években számos új adat és információ vált ismeretessé, amelyek birtokában az 1977. évi népszámlálás tárgyyszerűen, több szempont szerint is értékelhető, ezért e cenzussal a következőkben külön tanulmányban foglalkozom. Írásom Nyárády R. Károlynak az eredeti közlemény torzított adatsorait kiértékelő elemzéséhez illeszkedik, amelyet – a szerző szíves hozzájárulásával – szintén közlök.

Az előző politikai rendszer összeomlását követő viharos – drámai méretű külső- és belső népmozgásokkal kísért – események lecsillapultával, 1992. január 7–14. között

végrehajtott népszámlálás jelentősége a háborús évek utáni felmérésekéhez hasonlítható. E „tabula rasa” etnikai vonatkozású eredményeinek a román statisztikai szolgálat önálló kötetet szentelt. Az összeállítás a népesség nemzetiségi, anyanyelvi és vallásfelekezeti megoszlását, valamint a nemzetiségi-anyanyelvi és nemzetiségi-felekezeti átfedések számait megyénként és települési környezet szerint (sőt a nemzetiség és anyanyelv közti összefüggéseket városonként is) kimutatja. Ezenfelül – még ha csak országos összegekben is – teljes körűen tájékoztat az egyes etnikumok demográfiai viszonyairól, ami páratlannak számít a román nemzetiségstatisztika történetében. Az 1992. évi településszintű nemzetiségi és felekezeti adatok nyomtatásban ugyan nem jelentek meg, de elzárva sincsenek a kutatók előtt.

A rendelkezésre állók információk viszonylagos gazdagsága lehetővé teszi, hogy az 1992. évi népszámlálást részletesen is bemutassam. Ezzel foglalkozó tanulmányfüzérem a kötet harmadik részében található. Ennek keretében először a népszámlálás végrehajtását és fogadtatását leíró sajtóközleményekből szemezgetek. Ezt követően kifejtem az erdélyi magyarság lélekszámahoz fűződő várakozásokkal, vélekedésekkel és hiedelmekkel kapcsolatos álláspontomat. Végezetül a romániai magyarság főbb demográfiai jellemzőit tekintem át; a vegyes házasságokra, valamint a nemzetiségek iskolázottságára, illetve gazdasági aktivitására vonatkozó adatokat hosszasan is taglalom.

JEGYZETEK

- 1 Az Országos Levéltárban 1974-ben fellelt eredeti forrásanyagot DÁVID Zoltán és munkatársai rendezték sajtó alá: *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*. Budapest, 1983. Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. Ua. román feldolgozásban: *Recensământul din 1850. Transilvania*. Cluj-Napoca, 1996, Editura Staff. A népszámlálás erdélyrészi etnikai adatait DÁVID Zoltán értékelte ki, tanulmányában felsorolva az előző korok főbb népesedéstörténeti forrásait is: *Adatok az 1850. évi erdélyi népszámlálás értékeléséhez*. Statisztikai Szemle. LXXII, 1994. 6. sz. E források kritikai áttekintésére NYÁRÁDY R. Károly vállalkozott; összefoglaló munkája az erdélyi népesség etnikai és vallási tagozódását a dualizmus koráig kíséri nyomon: *Erdély népességének etnikai és vallási tagozódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig*. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetek. 3. Budapest, 1987. A további tájékozódáshoz lásd az *Erdély története* című három kötetes monográfiát (Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó), a bukaresti Állami Levéltár forrásgyűjteményét (*Izvoare de demografie istorică. Vol. I-II*. Ediție întocmită de Iosif I. Adam, Ioan Pușcaș. București, 1986–1987, Direcția Generală a Arhivelor Statului din RSR), illetve Aurel RĂDUȚIU és Ladislau GYÉMÁNT bibliográfiáját (*Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690–1847*. Hely nélkül, 1995, Univers Enciclopedic).
- 2 Az 1850. évi népszámlálást megelőzően az ország népességének nyelvi megoszlásáról FÉNYES Elek közölt elsőként – anyakönyvek, sematizmusok, összeírások alapján – számszerű adatokat: *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. 1–6. köt. Pesten, 1836–1840, Trattner-Károlyi, uő: *Magyarország statistikája*. 1. köt. Pesten, 1842, Trattner-Károlyi. Jóllehet munkamódszeréből adódóan helységenkénti számai néhol kívánivalót hagynak maguk után, összegzései megközelítő pontosságúak voltak, amit az 1850. évi népszámlálás is igazolt. A történeti Erdély és a katonai végvidék helységenkénti adatait Fényes Elek nem részletezte.
- 3 A Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában őrzött teljes községsoros adatokat DÁNYI Dezső adta közre: *Erdély 1857. évi népszámlálása*. Budapest, 1992, Központi Statisztikai Hivatal. Románul megjelent: *Recensământul din 1850. Transilvania*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Cluj-Napoca, 1997, Editura Staff. Fennmaradt egy másik táblázatos összefoglalás is, amely azonban

- csak a népesség számát, valamint vallási megoszlását tartalmazza, Erdély Partium nélküli területén. *Országismei tabellák Erdély nagyfejedelemiség népessége viszonyairól, mint melléklet politikai felosztásban szükséges változtatások iránti törvényjavaslathoz..* Hely, év, kiadó nélkül. Románul megjelent: *Recensământul din 1850. Transilvania.* Cluj-Napoca, 1996, Editura Staff. A Bach-korszak két osztrák népszámlálásának előzményeit, végrehajtását és legfontosabb eredményeit ugyancsak DÁNYI Dezső ismerteti: *Az 1850. és 1851. évi népszámlálás.* Budapest, 1993, Központi Statisztikai Hivatal.
- 4 BOKOR Gusztáv: *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete.* Kiad. az Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, 1896, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. 140–141. p.
 - 5 KELETI Károly: *Magyarország nemzetiségei statisztikai szempontból.* Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények. VIII, 1871. 1. füz. Habár számítása nagyon megközelítette a valóságot, a magyarság szempontjából a ténylegesnél kedvezőbb képet nyújtott. Adatainak helyesbitése céljából VIZNEKER Antal végzett utólagosan becslést: *A nemzetiségek aránya Magyarországon az 1851-iki, 1870-iki és 1881-iki népszámlálások alapján.* Kézirat. Budapest, 1887.
 - 6 *Magyarország népessége községenként, a házak és családok száma, valamint a jelenlevő népesség neme és vallásfelekezete közigazgatási beosztás szerint az 1869. évi népszámlálás alapján.* Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, kézirat-gyűjtemény.
 - 7 Nem részletezem mindazon – táradalom-, politika- és eszmetörténeti – tényezőket, melyek hatása alatt a magyar hivatalos statisztika az anyanyelvi kritérium mellett döntött a nemzetiségi felvétel bevezetésekor. Erre vonatkozóan lásd HORVÁTH Róbert tanulmányát: *A nemzetiségi és a nemzeti kisebbségi statisztika módszertana.* Statisztikai Szemle LXX, 1992. 7. sz., valamint az ahhoz kapcsolódó szemelvénygyűjteményt és bibliográfiai útmutatót a hazai nemzetiségi statisztika szakirodalmából. Szükségesnek tartom azonban hangsúlyozni: szakembereink tudatában voltak azoknak a nehézségeknek, amelyek a valamely nemzethez, vagy nemzeti kisebbséghez tartozás statisztikailag egyértelmű meghatározását korlátok közé szorítják. Mint arra Keleti Károly az 1872. évi szentpétervári nemzetközi statisztikai kongresszuson, a nemzetiségek kérdéselmódjának kidolgozására létrehozott hármass bizottság tagjaként rámutatott: a nemzetiség sok tényező eredője, ezért azt népszámlálás alkalmával megállapítani nehéz, ha nem lehetetlen. Valójában csak igen alapos vizsgálódásokkal lehetne célhoz jutni, melyek kiterjednének mindazon tényezőkre, melyek együttvéve képezik azt, amit nemzetiségnek nevezünk. A neves statisztikust idéző Földes Béla ehhez még azt is hozzáteszi: „Az összes nemzetiségi viszonyok alapos felkutatása meghaladja a statisztika keretét. Ezt tudományosan a statisztikus csak karöltve az etnografussal, a történésszel, a geografussal, a biológussal végezheti.” FÖLDES Béla: *A kisebbségek és a nemzetiségi statisztika.* Magyar Statisztikai Szemle. IX, 1931. 3. sz. 236–237. p.
 - 8 A magyar népszámlálások technikai részleteit taglaló rész szó szerint idézett vagy egyéb módon szövegbe épített fő forrása THIRRING Lajos: *Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői. 1. rész (1869–1910).* Budapest, 1983, Központi Statisztikai Hivatal. 10., 40., 63., 98., 78–79., 114., 119. p.
 - 9 DÁVID Zoltán: *A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene.* Valóság. XXIII, 1980. 8. sz. 88. p.
 - 10 *A Magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. 10. rész. Végeredmények összefoglalása.* Budapest, 1909, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 8.* p. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 27. köt.)
 - 11 Idézi DÁVID Zoltán: i. m. 88-89. p.
 - 12 A bukaresti statisztikai szolgálat vezetője, Románia nemzetiségeiről írott néprajzi tanulmányában, Románia politikai határainak néprajzi tárgyalása során – kitérve a határokon túl más országokba ékelődött román nemzetiségű népcsoport kérdésére – megemlíti, hogy a magyar területen lehetetlen számtani pontossággal megállapítani a határ mentén élő román lakosság néprajzi helyzetét. Ezt azzal magyarázza, hogy a magyar állam a népszámlálásnál nem a nemzetiségi, hanem a nyelvi és vallási hovatartozást vette megkülönböztetési alapul. Olyan országokban, folytatja a szerző, ahol az államnyelv annyira előrehaladott, hogy azt teljesen idegen eredetűek is jól beszélnek, ezek az idegen eredetűek csak kisebb számban szerepelnek az ilyen alapon végzett népösszeírások adatai között. MANUILĂ, Sabin: *Studiu etnografic asupra populației României.* București,

1940, Editura Institutului Central de Statistică. 11. p., *A Román Statisztikai Intézet igazgatója Románia nemzetiségeiről*. Magyar Kisebbség. XVIII, 1939. 11. sz. 272. p. Egy csaknem két évtizeddel később született demográfiai tanulmány szerzői – önmagában helytálló – tényként állapítják meg, hogy az anyanyelv és a nemzetiség két olyan különböző népességi jellemző, amelyek, jóllehet szoros kapcsolatba hozhatók, teljességgel nem fedik egymást. E megállapításukat a korabeli magyar népszámlálások esetében az asszimiláció kérdéskörével hozzák összefüggésbe: „A magyar népszámlálások helytelenül használták fel közvetlenül az anyanyelvet a nemzetiség azonosítására. A történelmi körülmények hatására ugyanis a többségi nép anyanyelve válik a kisebbségi népek egyes rétegeinek az anyanyelvévé, vagy beszélt nyelvvé. Az állami hivatalnokok, kereskedők, iparosok stb. elsajátítják és gyakorolják a többség nyelvét, amely így idővel az anyanyelvükké, vagy legalábbis előszeretettel használt nyelvükké válik. De ismeretes az erdélyi nemesség és a polgárság egy tekintélyes részének a példája, akik megtanultak magyarul és a magyar nyelv később az anyanyelvük lett. Következésképpen, még ha abszolút objektív feltételek mellett hajtották volna is végre az említett népszámlálásokat, azokban az anyanyelvi ismérv egyedüli használatával nem jellemezhető a nemzetiség.” BIJI, M. – NICHITA, A.: *Populația R. P. R. după naționalitate și limba maternă. Rezultatele provizorii ale recensămîntului populației din 21 februarie 1956*. Revista de statistică. VI, 1957. Nr. 4. 6–7, 13. p.

A román szakemberek álláspontja a magyar népszámlálások érvényességét illetően – legalábbis a nyolcvanas évek végéig napvilágot látott mérvadó kritikai megnyilatkozások szerint – változatlanul elutasító. „A [korabeli erdélyi] népesség nemzetiségi megoszlásának tanulmányozása – olvashatjuk egy, 1987-ben megjelent történeti statisztikai elemzésben – egy sor akadályba ütközik, mivel a tulajdonképpeni nemzetiséget a népességi statisztikák, és különösen a népszámlálások nem kutatták. A modern statisztika előtti korokból ugyan rendelkezésünkre áll néhány, közvetlenül a nemzetiségre vonatkozó hivatalos irat és vizsgálódás, ezek azonban töredékesek és hiányosak. A Habsburg monarchia népösszeírásai, beleértve Erdélyt is, a nemzetiség szerinti [közvetlen] felvételt érhető okokból megkerülték. Az így nyert adatok a népesség nemzetiségi szerkezetének megállapítása során általában hasznosíthatók, mivel a románok, németek, szlovákok stb. esetében az anyanyelv és a nemzetiség megegyeznek egymással, hiszen e nyelveket a más nemzetiségűeknek csupán egy töredéke használta. A magyarul beszélők száma azonban – tekintve, hogy a zsidók, és részben a cigányok is, magyarul beszéltek – mindig több, mint a tulajdonképpeni magyaroké. A nemzetiség meghatározásához közvetve a felekezeti statisztika is segítséget nyújthat. A románok lakta területeken a görög katolikus és ortodox hívek szinte kizárólag románok, míg az izraelita vallásúak valamennyien zsidók. A magyarság több felekezet szerinti tagozódott (római katolikusok, reformátusok, unitáriusok), a németek pedig többségükben evangélikusok, s csak egy kis hányaduk volt katolikus. [A tanulmány a továbbiakban a történeti Erdélyre vonatkozó tapasztalatokat a Romániához került területek egészére általánosítja.] Meg kell említenünk, hogy az állami és az egyházi hatalmak elegendő eszközzel rendelkeztek ahhoz, hogy az összeírásokat egyes nemzetiségek – rendszerint a magyarok – javára, és mások – különösen a románok – hátrányára befolyásolják. A XIX. század második felében kiteljesedő magyarosító politika a népesedési politikában is érvényesült: ez a magyar népesség mesterségesen nagy számában nyilvánult meg, az egyéb nemzetiségekhez tartozók számának kisebbitése révén.” Az írás George Barițot, a múlt századi erdélyi román politikust idézi, aki a népeségstatisztikai összeállítások módszertanának kritikai vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy Erdélyben „a magyar statisztikusok a magyar nemzetiséghez sorolták: a) az összes nemest, tartozzék bármely nemzetiséghez, ideértve a tősgyökeres román nemesek ezreit is, b) valamennyi örményt, c) az összes katolikus és református cigányt, úgyszintén a zsidókat egyenjogúsításuktól, tehát 1868-tól kezdődően, s mintegy 50 ezer, Moldva szomszédságában élő, székellyöldi román”. *Izvoare de demografie istorică. Vol. II*. 1987. 10–11, 22. p.

Az etnikai viszonyok közelebbi – nem hivatalos – ellenőrző vizsgálata az előbbieken idézett elmarasztaló vélekedésekkel szemben a magyar népszámlálások viszonylagos pontosságát tanúsítja. Nicolae Mazare iașii egyetemi tanár például 1909-ben román egyházi források alapján községi részletességgel felmérte az erdélyi románok számát, s eredményei meglepően közel áll-

- nak a népszámlálási adatokhoz: ő a történeti Erdély területén 1418304 románt talált, míg a népszámlálás 1900-ban 1397282-t, 1910-ben – a katonák beszámításával – 1472021-et. KATUS László: *Erdély népei 1918 előtt*. História. VIII, 1986. 2. sz. 25. p.
- 13 DÁVID Zoltán: i. m. 89. p.
 - 14 KARÁDY Viktor: *Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá? Történelmi-szociológiai vázlat*. Századvég. 2. sz. 1990. 11. p.
 - 15 Az uralomváltást követő román népösszeírások és -számlálások Erdély területén a magyar népszámlálási adatok alapján számíthatónál 200–300 ezer fővel, de például az 1930. évi román anyanyelvi felvételhez képest is mintegy 127 ezerrel kevesebb magyart mutattak ki a nemzetiségi ismérv alapján. (E hiány egy része – vallásfelekezeti alapon – a románság számát gyarapította.) Ugyanakkor az 1941. évi magyar népszámlálás idején, amikor statisztikusaink beiktatták kérdéseik közé a nemzetiség közvetlen tudakolását, nemzetiség szerint többen vallották magukat magyarnak, mint anyanyelv szerint. (A különbség Észak-Erdélyben 36,8 ezer, országos szinten pedig 520,1 ezer volt. Vö. FOGARASI Zoltán: *A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokint 1941-ben*. Magyar Statisztikai Szemle. XXII, 1944. 1–3. sz. 6, 10. p.) Az anyanyelvi kérdésre nehezedő nyomás ekkor valóban enyhült, viszont sokan azok közül, akik korábban az anyanyelvre adott válaszukkal nyilvánították magukat a magyarság soraiba tartozónak, most a nemzetiségi kérdésre adandó válasszal fejezték ki ugyanezt. Itt említem meg azt is, hogy már az 1880. évi első magyar anyanyelvi felvételt követően utalás történt arra: valószínű, hogy ha közvetlenül a nemzetiséget kérdezik, több magyart mutatott volna ki a számlálás. „De nekünk – folytatódik az értékelés – nem lehet célunk a népszámlálás alkalmával a magyarság számát látszólagosan szaporítani, hanem biztos, és minden tekintetben reális eredmény ismeretéhez jutni.” VIZNEKER Antal: i. m. 17. p.
 - 16 *A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. 6. rész. Végeredmények összefoglalása*. Budapest, 1920, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 75.* p. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 64. köt.)
 - 17 *Magyarország nemzetiségi viszonyai 1890-ben*. Nemzetgazdasági Szemle. XVI, 1892. 1. füz. 75, 85. p.
 - 18 *A Magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. 10. rész*. 32.* p.
 - 19 Így például a budapesti statisztikai hivatal egy munkatársa évtizedekkel később, a szatmári sváb asszimiláció kérdésköréhez szólva a következő észrevételeket tette a magyar statisztika nyelvvismereti adatainak megbízhatóságával kapcsolatban: „Bizony itt-ott történtek e téren hibák is. Ilyen téves felvétel volt pl. 1880-ban, amely Gilvács községben 46, Nagykárolyban pedig 145 németül beszélő lakost talál. A következő 1890. évi népszámlálás szerint Gilvácson már 325 beszélő németül a 453 főnyi összlakosságból, míg Nagykárolyban már 2128 a németül beszélők száma. Nyilvánvaló, hogy [1880-ban] az összeírást végző közeg a rovat igazi tartalmát félreértette és abból kihagyta a németül, illetve svábul beszélőknek azon csoportját, kik magukat magyarnak vallották. [...] Ehhez hasonló tévedés megismétlődik 1910-ben is. Ekkor a Kálmánd és Mezőfény községbeli népszámlálási biztos tévedett, midőn az előbbi helyen 5, az utóbbin pedig 65 németül beszélő római kat. vallású lakost állapított meg. [...] Az 1890. évi népszámlálás hasonló rovata a tévedést már nyilvánvalóvá teszi. E szerint Kálmádon 655, Mezőfényen pedig 1228 németül beszélő van. A két adat összehasonlítása a sváb származású lakosság németül beszélő csoportjának 1910. évi oly méretű megfogyatkozásáról tanúskodik, mely nem magyarítható meg az asszimilációs folyamat előrehaladásával. Valószínű, hogy a népszámlálási biztos a szatmárvidéki sváb idiómát nem tekintette azonosnak a német irodalmi nyelv ismeretével, amint hogy valóban a német irodalmi nyelvet beszélők előtt ezen idióma épp úgy érthetetlen, akárcsak az erdélyi szász nyelvjárás. COGITATOR [Kardhordó Károly]: „A szatmári sváb asszimiláció kérdése a magyar statisztika nyelvvismereti adatainak megvilágításában.” Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 7. sz. 253–254. p.
 - 20 RETEGAN, G.: *Dezvoltarea demografiei românești în perioadă 1859–1916. 1. Recensămîntele populației între anii 1859 și 1916*. Revista de statistică. XIX, 1970. Nr. 2. 46. p.
 - 21 Idézi KELETI Károly: i. m. 3. p.

- 22 COLESCU, L.: *Analiza rezultatelor recensământului al populației României dela 1899*. București, 1944, Institutul Central de Statistică. 91–94. p.
- 23 Colescu idézi M. Ionescu 1900-ból származó leírását, amely szerint Dobruzsza nemzetiségi megoszlása a következő: 120015 román, 38839 bulgár, 14197 orosz, 13177 lipován, 12306 görög, 28320 tatár, 2368 cigány, 8801 német, 8605 görög, 2604 örmény stb. COLESCU, L.: i. m. 94. p.
- 24 *Marele dicționar geografic al României*. București, 1898. Az adatokat idézi SZABADOS Mihály: *A moldvai magyarok a román népszámlálások tükrében 1859–1977 között*. Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve 1989. Főszerk. Juhász Gyula. Budapest, 1990. 91–92. p.
- 25 A nemzeti hovatartozás és a nyelv kérdésre ez a népszámlálás sem terjedt ki, csupán Dobruzsában intéztek kérdést a nemzetiség (naționalitatea etnică) iránt a lakossághoz. „A nemzetiség és az állami kötelékhez tartozás, kapcsolatban az Ó-Dobruzsára vonatkozó nemzetiségi adatokkal, a vallás-felekezeti alapon a következőleg állapítható meg. Zsidókra az izraelita valláshoz tartozás vehető irányadóul. Számuk 241088. Moldva katolikusai majdnem kizárólag magyarok (csángók). Számuk 82606. A magyar államhonos külföldiek számszerint 69221-en legnagyobbbrészt magyaroknak vehetők, mert az erdélyi származású románok külön vannak kimutatva. Ekként a magyarok száma 151827 volna, mely számból azonban – elkerülendő a kétszeres beszámítást – le kell vonnunk a Moldvában tartózkodó magyar honosokat, számszerint 4398-at, mikor is a magyarok száma az ó-királyságban végleg 147429-re tehető. Lippovánok oroszoknak tekintendők, kik mint külön vallás-felekezetűek vannak kimutatva. Számuk 21628; Ó-Dobruzsában – hol a nemzeti hovatartozás iránt kérdést intéztek – a népszámlálás 36331 oroszot talált. Ezen két számból kettős beszámítás elkerülése végett le kell vonnunk még az Ó-Dobruzsában levő lippovánok számát, maradt tehát 42393 orosz. A törökök és tatárok száma Ó-Dobruzsában 42248 lélekből van kimutatva. Hogy a 33722 főnyi török honosból mennyi a török, még megközelítőleg sem állapítható meg. A bolgárok száma Ó-Dobruzsában 50512 volt; ezen számhoz egyrészt hozzá kell adnunk még a 11563 főnyi bolgár honost, másrészt le kell vonnunk a Dobruzsza területén lévő bolgár honosokat, miáltal a bolgárok száma 60212 főben állapítható meg. A német lakosság számának megállapításánál azon feltevésből indulunk ki, hogy a 24627 evangélikus vallású lakos mind német. Ezen számhoz hozzá kell vennünk 7668 dobruzsai németet, de másrészt levonni az 5233 főnyi dobruzsai evangélikus vallásúakat, miáltal a németek száma 27062. A szerbek számát 4570-ben állapítottuk meg, vagyis a szerb államhonos lakosok számában.” E számítás az egyéb népek lélekszámát 123494-re teszi (mintegy 83 ezer cigány beszámításával, vö.: NAGY Iván: *Európa kisebbségei. Nemzetiségi statisztikai vázlat*. Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 17. sz. 638. p.), tehát összességében 688500 főnyi nemromán lakost feltételez az 1912. évi népszámlálás időpontjában. Ez a 723492 lelkes összlakosságnak 9,5 százaléka. (-rom): *A nemzeti kisebbségek statisztikája*. Magyar Kisebbség. IV, 1925. 20. sz. 788–789. p. Vö.: SCĂRLĂTESCU, I.: *Statistica demografică a României. Populațiunea Regatului Român după recensământul făcut în ziua de 19 Decembrie 1912 (1 Ianuarie 1913)*. Extras din „Buletinul Statistic al României”, Nr. 6–7. 1921. 55–100. p. NYÁRÁDY R. Károly, hasonló alapon, a vallásban kifejeződő nemzetiségi kötődés figyelembevételével, azonban az ortodox vallás híveiként összeírt cigányok számát kideríthetetlennek ítélve, ugyancsak 600–700 ezerre becsüli Románia nemzetiségeinek 1912. évi lélekszámát: *Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra*. Erdély etnikai arculatának változása. Budapest, 1996, Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. 61. p. A fiatal román állam etnikai viszonyait – az államnemzeti ideológia elveivel és a nemzetiségpolitika gyakorlatával összefüggésben – mélyrehatóan elemzi még RAFFAY Ernő: *A vajdaságtól a birodalomig. Az újkori Románia története*. Szeged, 1989, JATE Kiadó. 89–97. p.
- 26 Idézi FRITZ László: *A népkisebbségi statisztika jelentősége. 1–2*. Magyar Kisebbség. VI, 1927. 6. sz. 227. p., 7. sz. 253. p., NAGY Iván: *A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára*. I. Magyar Kisebbség. VII, 1928. 19. sz. 730. p.
- 27 ORMOS Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, 1983, Kossuth. 157–158., 188, 197. p.
- 28 *A román memorandum statisztikai adatainak cáfolata*. A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully S/S.-ben 1920 januárius-március havában. Kiad. a M. Kir. Külügyminisztérium. 1. köt. Budapest, 1920, Egyetemi ny. 134–142. p.

- 29 A magyar népszámlálás és a román memorandum adatai egymással szembeállítva a románok által követelt területen (a Bánság nélkül). A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully S/S.-ben 1920 januárius-március havában. Kiad. a M. Kir. Külügyminisztérium. 3/A. köt. Budapest, 1920, Egyetemi ny. 144–154. p.
- 30 FRITZ László: *Erdély, Bánság és a kapcsolt részek felekezeti statisztikája*. 4. Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 5. sz. 198. p., KOVÁCS Alajos: *Az erdélyi magyarság sorsa*. Magyar Statisztikai Szemle. XIII, 1935. 4. sz. 251. p.
- 31 Az erdélyi zsidóság száma e szerint 1910-ban 182897 (ez megegyezik az izraelita felekezetű lakosok számával), a magyaroké pedig csupán 1498849 (mintegy 164 ezerrel kevesebb a magyar anyanyelvűek tényleges számánál). Az etnikai megoszlás arányai: románok 53,8 százalék, magyarok 28,6 százalék, németek 10,2 százalék, egyéb nemzetiségek 7,4 százalék. ISTRATE, N.: *Dare de seamă statistică asupra populației Ardealului în anul 1923, comparativ cu anul 1910, privind mai ales situația minorităților etnice*. Buletinul statistic al României. 1925. Nr. 1. 116–117. p., MANUIȚĂ, Sabin: *Tendințele mișcării populației în județele Transilvaniei în anii 1920–1927*. Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928. 1. București, 1929, Cultura Națională. 670–672. p., uő: *Aspects démographiques de la Transylvanie*. La Transylvanie. Ouvrage publié par l’Institut d’Histoire Nationale de Cluj. Bucarest, Académie Roumaine. 1938. 815–829. p.
- 32 Vö. BUTURĂ, Vaier: *Străvechi mărturii de civilizația românească. Transilvania – studiu etnografic*. București, 1989, Editura Științifică și Enciclopedică. 6. p. Hasonló eredményre jut a román akadémiai Erdély-történet is, a kötet által interpretált számadatokat megtévesztő módon hivatalos közlésként állítva be. „Az 1910-es magyar népszámlálás adatai szerint Erdély 5257249 főnyi lakójának a románok 53,8 százalékát alkották. A fennmaradó 46,2 százalék megoszlása a következő volt: a magyarok alkották a lakosság 28,6 százalékát, a németek 10,8 százalékát, míg 6,8 százalék a többi népesség között oszlott meg.” A szerzők még ezeket a számarányokat sem tekintik a valóságos etnikai viszonyok hű tükrének, ezért felhívják a figyelmet arra, hogy „a népszámlálás adatainak értékelésekor tekintetbe kell venni az akkori magyar kormányok magyarosítási politikáját, amely igyekezett csökkenteni a román lakosság súlyát”. *Erdély története*. 2. köt. Szerzők Victor Chereșteșiu és mások. Bukarest, 1964, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója. 340. p.
- 33 BIJI, M. – NICHITA, A.: i. m. 14. p.
- 34 *Izvoare de demografie istorică. Vol. II*. 1987. 12–13, 23. p.
- 35 Kovács Alajos a görögkeleti felekezethez tartozó magyar anyanyelvűek számát 24121-ben, a görög katolikus magyarokét pedig 83698-ban adja meg. KOVÁCS Alajos: *Erdély népmozgalma választásfelekezetei szerint az 1921–27. években*. Magyar Statisztikai Szemle. VII, 1929. 12. sz. 1212. p. Saját számításom szerint a magyar nyelvű görögkeletiek száma 25256, a görög katolikusoké 82347.
- 36 POPA, Valeriu – ISTRATE, N.: *Starea economică a Transilvaniei. Notite statistice*. Buletinul statistic al României. 1921. Nr. 6–7.
- 37 FRITZ László: *Erdély, Bánság és a kapcsolt részek felekezeti statisztikája*. 1. Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 2. sz. 79. p.
- 38 ELEKES Dezső: *A kisebbségi terminológia és kisebbségszámbevétel problémái*. Kisebbségvédelem. III, 1940. 1–2. sz. 30–31. p.
- 39 Kovács Alajos véleménye szerint a Romániához került területek lakossága az elcsatolás idején, a háború pusztításai és a menekülések következtében körülbelül 100–150 ezer lélekkel lehetett kevesebb 1910-hez képest. Becslése szerint a magyarság, amely a világháború előtt a népesség 31,6 százalékát tette ki, közvetlenül a háború után nagyobb arányt képviselhetett, mégpedig azért, „mert normális viszonyok között a magyarság természetes úton erősebben szaporodott ezen a területen, továbbá a belső és külső vándorlások alakulása is némileg elősegítette a magyarság térfoglalását. Hozzájárul ehhez a háború végén Európaszerte dühöngött óriási influenza-járvány, amely éppen Magyarország keleti részein és különösen a kedvezőtlenebb egészségügyi viszonyok között élő románok között pusztított legnagyobb mértékben. Bátran állíthatjuk, hogy 1918 végén, amikor a román foglalás kezdődött, a magyarság aránya ezen a területen leg-

- alább 33 százalék volt, [...] a románoké pedig nem rúgott többre 52 százaléknál.” KOVÁCS Alajos: *Erdély népesedési viszonyai*. Erdély. Kiad. a Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1940, Athenaeum. 229. p., uő: *Erdély néprajzi képe*. Budapest, 1940, Epol. Az 1919. évi román összeírás, ellentétben Kovács Alajos becslésével, az összlakosság számát lényegében változatlanak mutatja, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a felmérés vélhetően nem terjedt ki a később Romániához került terület egészére. Ez az önmagában is megkérdőjelezhető demográfiai helyzetkép eleve valószínűtlen számot hoz ki a románság javára. Bármely oldalú torzítás hibáját elkerülendő, a magyarság számának alakulását követve a háborús körülmények miatt tekintünk el az 1910-es népszámlálást követő évtized természetes szaporulatától és egyéb népmozgalmi pozitívumaitól. Ha ugyancsak nem számolunk azzal a lehetőséggel, hogy az Ókirályság területén időlegesen megtelepedett magyarok egy része visszakerülhetett Erdélybe – a magyar államhonos külföldiek száma itt 1912-ben 69221 volt –, ellenben figyelembe vesszük, hogy az adatfelvétel befejezésének feltételezett időpontjáig, 1919. második felévéig mintegy 60 ezer lehetett a megszállás határain túlra menekültek száma (ez 1918-ban 40952, 1919-ben 33551, THIRRING Lajos: *Magyarország Trianontól napjainkig. Népeség és népmozgalom*. Magyar Statisztikai Szemle. XVI, 1938. 4. sz. 390. p.), egyszóval minimális becslés szerint az összeírás időpontjában körülbelül 1,6 millió lehetett a magyar anyanyelvűek száma Erdélyben. Hasonló eredményre jutnánk akkor is, ha – az összeírás felekezeti kimutatását alapul véve – a magyarok számát az egyes felekezeteken belüli 1910. évi arányszámuk alapján állapítanánk meg. (Az 1919. évi hatósági felmérés kétségtelen érdeme, hogy a vallási megoszlás regisztrálására is kiterjedt, s ezáltal – saját körein belül – bizonyos mértékű lehetőséget kínál nemzetiségi adatainak ellenőrzésére. E tény persze önmagában nem elégséges fenntartásaink eloszlásához, hiszen – mint a kortárs bíráló is kiemeli – „az a privilégium, amelyet az ortodox és a gör. katolikus vallásúak részére a szaporodás terén is biztosítani igyekeznek, az 1919. évi felekezeti statisztikában erősen magán viseli a mesterséges elrendezést”. FRITZ László: *Erdély, Bánság és a kapcsolt részek felekezeti statisztikája*. 2. Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 3. sz. 118. p.) Vonatkozó megyénkénti számításaim összege 1 millió 615 ezer főt tesz ki. Ebből: római katolikus 601,7 ezer, református 678,3 ezer, unitárius 64,8 ezer, evangélikus 37,1 ezer, izraelita 118,5 ezer, görög katolikus 82,5 ezer, görögkeleti 25,7 ezer, egyéb 5,9 ezer. E számítási módszer megbízhatóságát behatárolja az alapadatok pontatlansága. A megszállt területeken 1919-ben talált népesség száma eltúlzottnak tűnik. Igaz, az összeírás – feltételezhetően – a nem görög rítusú felekezetűek arányát a ténylegesnél alacsonyabbra igyekezett szorítani, így az ő esetükben az abszolút értékek a valósághoz közelebbi állapotot tükrözhetnek. Tekintettel kell lennünk arra is, hogy a határ által kettévágott megyék esetében 1910-ből csak az érintett megye területének egészére vonatkozó – a községenkénti anyanyelvi, illetőleg felekezeti adatok ismeretében is csupán hozzávetőlegesen korrigálható – arányszámok állnak a rendelkezésünkre. Kisebb pontatlanságokat okozhat továbbá, hogy a kezdődő menekülések egyes felekezeteken belül – például a Bánság vidékén a római katolikusok esetében – az 1910. évihez képest némileg visszavetették a magyar anyanyelvűek arányát, de megtévesztő eredményhez vezethet az 1910-es magyar arányszám mechanikus alkalmazása a görög rítusú felekezetek esetében is, tekintettel létszámuk „mesterséges elrendezésére”. Mindezek figyelembevételével az alacsonyabb – 1,6 milliós – becslés tűnik elfogadhatóbbnak.
- 40 Az összeírás szerint a görög rítusú felekezetek hívei és a románság számának a különbözete az 1910. évi 220 ezerről 1919-ben 115 ezerre csökkent. Ez a nyereség a kérdés szempontjából leginkább érintett (Bihar, Szatmár és Szilágy) megyékben, valamint a Székelyföldön feltűnő összefüggést mutat a románok számának növekedésével, illetve a magyarok számának hirtelen megfogyatkozásával. Érdekes módon az összeírás eredményét ismertető tanulmány szerzői még az így kihozott nemzetiségi arányokkal sem voltak megelégedve. Szerintük a községi jelentések készítői frissebb számbavétel híján sok helyen a magyar kormányzat által végrehajtott 1910. évi népszámlálást vették alapul. Egy új népszámlálás – teszik hozzá –, amelyet a román közigazgatás hajtana végre, s amelyre minden szempontból nagy szükség lenne, megbízhatóan rögzítené a népesség számát általában, illetőleg a románság részarányának tetemes növekedését azon idegen etnikai kisebbségekkel szemben, amelyek korábban kizárólagosan birtokolták az államhatal-

mat. Még ma is számos idegen elem található a román közigazgatásban – jelzik elégedetlenségük valódi okát –, akiket hivatásos tisztviselők hiányában csak fokozatosan lehet románokkal felváltani. POPA, Valeriu – ISTRATE, N.: i. m. 143. p.

- 41 MARTINOVICI, C. – ISTRATI, N.: *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celoralte ținuturi alipite*. Cluj, 1921, Ardealul.
- 42 JAKABFFY Elemér: *Erdély statisztikája. A Romániához csatolt egész volt magyar terület lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális községenkénti statisztikája az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján*. Kiad. a „Magyar Kisebbség” nemzetpolitikai szemle. Lugos, 1923. A kiváló nemzetiségpolitikus, kisebbségszakértő és lapszerkesztő életútját Balázs Sándor tekinti át a Jakabffy válogatott írásait tartalmazó kötet bevezetőjében. JAKABFFY Elemér: *Nemzetiségpolitikai írások*. Bukarest, 1993, Kriterion.
- 43 KOVÁCS Alajos: *A nyelvismeret, mint a nemzetiségi statisztika ellenőrzője*. 2. Magyar Statisztikai Szemle. VI, 1928. 2. sz. 148. p.
- 44 Néhány példa a korabeli magyar népszámlálások és a *Dicționarul* adatai közti feltűnő ellentmondásokra. Háromszék vármegyében a *Dicționarul* szerint 1910 és 1920 között – miközben az összes népesség száma 3,2 ezer fővel, a magyaroké pedig 9350-nel fogyott – a románok száma 22963-ról 28965-re nőtt, azaz kereken 6 ezerrel gyarapodott. 1910-ben ugyanitt 28077 görögkeleti és 3052 görög katolikus vallásút írtak össze. E két felekezet hívei és a román anyanyelvűek száma közti különbség akkor 8166 volt, közülük 7940-en voltak magyarok. A görög szertartásúak és a román száma közti különbség azonban 1919-ben mindössze 769-re csökkent, így bizonyosra vehető, hogy az ortodox és görög katolikus vallású magyarok túlnyomó többségét egy évvel később a *Dicționarul* is automatikusan románként könyvelte el. Csík megyében tíz év alatt 15 ezerrel lett kevesebb a magyarok, ezzel szemben 10350-nel több a románok száma. Növekményükből 7,9 ezer a felcsíki és a kászonalcsíki járásra esett, ahol azonban az 1910. évi népszámlálás mindössze 2834 görög felekezetű lakost talált. A szemmel láthatóan valótlan adatokkal kapcsolatosan JAKABFFY Elemér megjegyzi (i. m. 51. p.), hogy értesülései szerint 1920-ban a felcsíki járás nyolc községében 3160 románnak írt személy közül 19 kivételével mindenki magyarnak vallotta magát.

Szatmár vármegye nagykárolyi és szatmárnémeti járásában 1900-ban 28657 görög katolikus és csak 17093 román anyanyelvű élt; a 11564 nem román görög katolikus többsége magyar anyanyelvű volt. 1910-ben a görög katolikus lakosság száma lényegében változatlan volt, a román anyanyelvűeké ellenben 4,5 ezerrel csökkent, míg a magyar anyanyelvű görög katolikusoké közel ugyanennyivel nőtt. Ez kétségtelenül asszimilációs folyamatra utal. (Hozzá kell tennünk, hogy a görög katolikusok asszimilációja nem újkeletű jelenség; mintegy ötödük – Fényes Elek leírása alapján – már a XIX. század első felében magyar anyanyelvűnek számítható.) A *Dicționarul* kimutatása szerint a románok száma e két járásban 1910–1920 között 17292 fővel, közel a két és félszeresére nőtt. A *Dicționarul* a románok nemzeti hovatartozásának meghatározásában úgy mond a leszármazást vette alapul, eljárása azonban a történelem tényeinek is ellentmond, mivel a görög katolikus vallás Szatmár vidékén nem feltétlenül jelent egyben román eredetet is. Szatmár vármegye telepítésében a XVIII. században a máramarosi hegyekben lakó görög katolikus vallású rutének is részt vettek, akiknek, csakhamar elmagyarosodván, rutén múltjukra később semmi más nem emlékeztetett, mint az, hogy a nép vallásuk miatt „oroszkoknak” nevezte őket. Adorján, Kissár, Lázári, Mikola, Nagypeleske, Sárköz, Sárközújlak, Túrterebes községek görög katolikus lakosai részben vagy egészben mind ilyen elmagyarosodott rutének, akiket a *Dicționarul* a román lakosság javára könyvelt el. COGITATOR [Kardhordó Károly]: *A szatmárvidéki asszimiláció*. 5. Magyar Kisebbség. VII, 1928. 7. sz. 245. p.

Hasonló módon járt el a *Dicționarul* a szatmár-nagykárolyi sváb telepítések vidékén, a római katolikus felekezetet a német nemzetiséggel azonosítva. 28 szatmárvidéki községben és Nagykároly városában, ahol a sváb származású lakosság történetileg kimutatható, a népszámlálási adatok a következőképp alakultak:

A nemzetiségi és felekezeti megoszlás 1880 és 1920 között a szatmári sváb településvidéken

	1880*	1890	1900	1910	1920
Összesen	50165	57191	64852	69148	67829
Román	10115	11558	11678	10025	19537
Magyar	27964	33124	44635	55206	15157
Német	11469	11999	8565	3792	28424
Görög katolikus	14929	16588	18764	20090	.
Római katolikus	23873	28142	32590	34930	.
Református	7085	7846	8801	9284	.
Izraelita	3962	4314	4288	4520	3915**

* Az anyanyelvi adatok a beszélni nem tudók szétosztásával.

** Ide a zsidó nemzetiségűek száma került.

Az 1910 előtti adatok a német lakosság esetében is előrehaladott asszimilációról tanúskodnak. Míg e településeken a német anyanyelvűek száma 1880-ban 11,5 ezer, 1890-ben 12,0 ezer volt, ez a szám 1900-ig 3,4 ezerrel, újabb tíz év alatt pedig további 4,8 ezerrel csökkent. Ezzel szemben a *Dicționarul* ugyanitt a „népi származást” alapul véve több mint 28 ezer sváb lakost mutatott ki. E szám még így is 6,5 ezerrel kevesebb a katolikusok 1910. évi számánál; a különbség – a román statisztika által is igazoltan – magyar származású katolikusokat jelez. Az 1910. évi 55,2 ezer magyar anyanyelvűből a reformátusok száma 9,3 ezer, a görög katolikusoké mintegy 10 ezer, a zsidóké 4,5 ezer, a magyar származású katolikusoké pedig – az előbbieket szerint – 6,5 ezer. Ez összesen 30,3 ezer magyar lakost jelent, a 24,9 ezret kitevő maradvány az elmagyarosodott svábok számát adja. A sváb eredet vagy a német hangzású név azonban legfeljebb a „természettudományi módszert” követő statisztikusok fajbiológiai nézőpontjából igazolhatja e népesség német nemzetiséghez sorolását. Ha a magyar statisztika nyelvismereti adatait szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a 29 községben németül beszélt: 1880-ban 15328, 1890-ben 19979, 1910-ben pedig 15287 személy. A németül beszélő római katolikusok száma 1910-ben 13147 volt. Ha ezt, az 1910. évi népszámlálás esetleges tévedéseit figyelembe véve (ld. a 19. sz. jegyzetet), ki is igazítjuk, a németül beszélő római katolikusok száma 15–16 ezernél többre nem tehető. A *Dicționarul* által németként kimutatott 28 ezer szatmárvidéki lakosnak tehát közel 9/10-e 1910-ben nem csupán anyanyelve szerint vallotta magát magyarnak, de a „visszanémetesített” svábok fele más nyelven nem is tudott, csak magyarul. Vö. COGITATOR [Kardhordó Károly]: „A szatmárvidéki asszimiláció. 4. Magyar Kisebbség. VII, 1928. 6. sz. 214–216. p., uő: „A szatmári sváb asszimiláció kérdése a magyar statisztika nyelvismereti adatainak megvilágításában.” Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 7. sz. 255. p.

45 Idézi JAKABFFY Elemér: i. m. IV. p.

46 KOVÁCS Alajos: *A nemzetiségi statisztika problémája*. Magyar Statisztikai Szemle. VII, 1929. 2. sz. 81. p.

47 JAKABFFY Elemér: *Meddő próbálkozások*. Magyar Kisebbség. 1, 1922. 6. sz. 184–185. p.

48 Idézi FRITZ László: *Egy román statisztikus újabb adatai az erdélyi kisebbségekről. 1.* Magyar Kisebbség. IV, 1925. 18. sz. 704. p.

49 Vizsgálódásainak eredményeit „Statisztikai számadás Erdély 1923. évi népességéről, összehasonlítva az 1910. évvel, különös figyelemmel az etnikai kisebbségek helyzetére” c. tanulmánya a következőkben summázza: Erdély népessége 1923 végén 5487966 lélekből állott, ebből román volt 3232806, magyar 1357442, német 557683, zsidó 203191, egyéb nemzetiségű 136844. E becslés útján előállott számok képtelenségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy összegük csupán 60397-tel maradt el (ez egy év és három hónap természetes szaporulata) Erdély hét évvel későbbi – az 1930-as népszámlálás által megállapított – lélekszámától. (Irányzatosságukat jelzi, hogy a románság 1923. évi száma nagyobbnak bizonyult, mint a hét évvel későbbi népszámlálás megfelelő eredménye.) ISTRATE, N.: i. m. 107. p., lásd még uő: *Ardealul și Banatul în lumina cifrelor*. Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928. 1. București, 1929, Cultura Națională. Istrate aktuális érdekű számítása ma már nem érdemelne különösebb figyelmet, mégis említést kell tennünk róla, mivel a későbbiek során többen – köztük magyar szerzők is – mint

- autentikus forrásra hivatkoznak rá, tovább örökítve a nyilvánvalóan hibás számadatokat. Istrate becslésének érdemén felüli népszerűsítésében nem kis része volt Sabin Manuilă-nak, aki – egyéb-irányú fenntartásait félretéve – az ő adatait használta fel az Erdély etnikai struktúrájában bekövetkezett változások szemléltetéséhez. (MANUILĂ, Sabin: *Tendințele mișcării populației în județele Transilvaniei în anii 1920–1927*. Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928. 1. București, 1929, Cultura Națională. 670–672. p., uő.: *Evoluția demografică a orașelor și minoritățile etnice din Transilvania*. Arhiva pentru Știința și Reforma Socială. VIII, 1929. Nr. 1–3. 31–36. p.) Nem meglepő, hogy Istrate becslései – Manuilă forrásközlését kritikátlanul átvéve – még nemrégiben megjelent tudományos munkában is mint a népszámlálási eredményekkel egyenértékű számadatok kapnak helyet. Vö. BUTURĂ, Valer: i. m. 16. p.
- 50 KOVÁCS Alajos: i. m. 82–85. p.
- 51 MANUILĂ, Sabin: *Tendințele mișcării populației în județele Transilvaniei în anii 1920–1927*. Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928. 1. București, 1929, Cultura Națională. 667. p.
- 52 FRITZ László: *Egy román statisztikus újabb adatai az erdélyi kisebbségekről*. 2. Magyar Kisebbség. IV, 1925. 19. 744. p.
- 53 KOVÁCS Alajos: i. m. 83. p.
- 54 Az 1927. évi „népszámlálás” tárgyában lefolytatott vitát a Statisztikai Hivatal éves beszámolója, valamint a Legfőbb Statisztikai Tanács jegyzőkönyvei alapján ismerteti FRITZ László: *Miért maradt el a Romániában 1927. április hónapban foganatosított „népszámlálás” eredményeinek nyilvánosságra hozatala?* Magyar Kisebbség. VII, 1928. 20. sz.
- 55 IONESCU, N. T.: *Mișcarea populațiunei României în anul 1926*. Buletinul statistic al României. 1928. Nr. 2. 25. p. Idézi KOVÁCS Alajos: i. m. 87. p.
- 56 MANUILĂ, Sabin: i. m. 668. p.
- 57 NISTOR, Ion: *Minoritățile în România*. Generația Unirii. 1929. Nr. 1. 6–9. p. Ha a hiányzó értékeket az 1923. évekkel helyettesítjük be, akkor az erdélyi megyékben összesen kb. 1 millió 250 ezer magyar lakost kapunk (23,2%). A magyar nemzetiségűek száma országosan 1307543 volt, s ezzel Románia összslakosságán belül 7,8 százalékot képviseltek.
- 58 Ez a megállapítás az Országos Magyar Párt intézőbizottságának 1927. május 7-i ülésének jegyzőkönyvében foglalt óvásban szerepel. FRITZ László: *Az 1927. évi áprilisi „népszámlálás” eredményei*. Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 15–16. sz. 616. p.
- 59 *A Dimineața* 1927. ápr. 21-i száma alapján idézi W. J. [Willer József]: *A kormány a lakosságnak nem a nemzeti érületére, hanem a származására kíváncsi*. Magyar Kisebbség. VI, 1927. 9. sz. 349. p.
- 60 *A Lupta* 1927. jún. 1-ji száma alapján idézi FRITZ László: *Miért maradt el a Romániában 1927. április hónapban foganatosított „népszámlálás” eredményeinek nyilvánosságra hozatala?* Magyar Kisebbség. VII, 1928. 20. sz. 743. p.
- 61 JAKABFFY Elemér: *A népszámlálás ügyéhez*. Magyar Kisebbség. VI, 1927. 11. sz. 410. p.
- 62 *Adatgyűjtéseink a népszámláláshoz*. Magyar Kisebbség. VI, 1927. 13. sz. 499. p.
- 63 W. J. [Willer József]: i. m. 351. p.
- 64 Uo. 349. p.
- 65 JAKABFFY Elemér: i. m. 411. p.
- 66 *Adatgyűjtéseink a népszámláláshoz*. 498. p.
- 67 Uo. 499. p.
- 68 JAKABFFY Elemér: i. m. 412–413. p.
- 69 A kamara 1930. február 18-i, illetőleg a szenátus március 3-i ülésének jegyzőkönyve alapján ismerteti FRITZ László: *Az 1930. évi román népszámlálási törvény parlamenti tárgyalásának anyaga*. 1–2. Magyar Kisebbség. IX, 1930. 21., 22. sz.
- 70 Ismerteti FRITZ László: *A népszámlálási törvény; a népszámlálási kérdőívek; a végrehajtási utasítás*. Magyar Kisebbség. IX, 1930. 23. sz.
- 71 FRITZ László: *A népszámlálási törvény és ezzel kapcsolatos teendők ismertetése*. Magyar Kisebbség. IX, 1930. 21. sz. 782. p.
- 72 Uo. 784. p.

- 73 Uo. 782-783. p.
- 74 BIJI, M. – NICHITA, A.: i. m. 15. p.
- 75 A *La population actuelle de la Roumanie. Chiffres préliminaires du recensement général de 1930* (Publié par la Direction du Recensement général de la population. Bucarest, 1931) alapján idézi FRITZ László: „Románia jelenlegi népessége”. Magyar Kisebbség. XI, 1932. 1. sz. 30. p.
- 76 FRITZ László: *Az 1930. évi román népszámlálási törvény parlamenti tárgyalásának anyaga*. 2. Magyar Kisebbség. IX, 1930. 22. sz. 829. p.
- 77 A kiváló statisztikus életútját a műveiből összeállított válogatás (MANUIĬĂ, Sabin: *Studies on the Historical Demography of Romania – Etudes sur la démographie historique de la Roumanie*. Cluj-Napoca, 1992, Center for Transylvanian Studies The Romanian Cultural Foundation), illetőleg az emlékének szentelt tanulmánykötet (Sabin Manuiă. *Istorie și demografie*. Coordinatori Sorina Bolovan, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, 1995, Centrul de Studii Transilvane Fundația Culturală Română) elé írt bevezetők ismertetik.
- 78 KOVÁCS Árpád: *Erdély nemzetiségi statisztikája*. [2.] Magyar Kisebbség. XIV, 1935. 21. sz. 592–593. p.
- 79 FÖLDES Béla: i. m. 227. p., CSEKEY István: *A nemzetiség bevallási szabadságának büntetőjogi védelme*. I. Magyar Kisebbség. XI, 1932. 9. sz. 259. p. Mikó Imre a kisebbségi sorba került erdélyi magyarság huszonkét évének politikai történetét áttekintő alapvető munkájában a következőket írja erről: „Azt, hogy a népszámlálás miért talált csak ennyi magyart Romániában, megérthetjük Willer József 1931. február 6-i képviselőházi beszédéből, amelyben rámutatott a népszámlálással kapcsolatos visszaélésekre. Háromszéken a számlálóbiztos Szücs, Keresztes, Gyürki, Mátyás és Kádár nevű székelyeket Suci, Cheresteșiu, Giurciu, Matei, Cadariu-nak és román-nak keresztelte el. De Szatmár és Szilágy megyében követték el a legtöbb visszaélést a magyarok kárára. Magyar Bálint szaniszlói plébánost nem akarták magyarnak beírni, Szőke Mihály érmihályfalvi plébános ellen pedig lázítás címén eljárást indítottak, mivel azt mondta híveinek, hogy lelkiismeretük szerint bevallhatják a tiszta igazat, mert visszaélések ellen megvéd a kormány tekintélye. Kolozsváron különféle ürügyekkel hívták fel a polgárokat a városházára és magánkihallgatáson igyekeztek őket bevallásuk megváltoztatására bírni.” MIKÓ Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Bern, 1987, Európai Protestáns Szabadegyetem. 99–100. p.
- 80 *Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930. Vol. 2. Neam, limba maternă, religie*. București, 1938, Institutul Central de Statistică. A községi adatsorokon kívül fontos információforrás még a foglalkozási csoportokat törvényhatóságokként és városokként nemzetiség szerint, valamint a népesség iskolázottságát településenként taglaló – így e számoknak a településszintű nemzetiségi adatokkal való összevetésére is lehetőséget nyújtó – egy-egy kötet. Vol. 3. *Știința de carte*. 1939., Vol. 5. *Profesiuni. Populația după stuația în profesie, sex, grupe de vârstă, instrucție și neam, pe clase de profesioni*. 1941., Vol. 7. *Profesiuni. Populația pe clase și grupe de profesioni după sexe, vârstă, instrucție și neam; situația în profesie activilor*. 1941.
- 81 Például RÓNAI András: *Erdély népességi viszonyai*. Magyar Statisztikai Szemle. XVIII, 1939. 4. sz. 351. p., és SCHNELLER Károly: *Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben*. Klny. a Társadalomtudományból. Budapest, 1940. 492. p. KOVÁCS Alajos az említett hiányt még az általuk számított 110–120 ezernél is többre, mintegy 200 ezer körülire becsüli: *Az erdélyi magyarság és a román statisztika*. Kisebbségvédelem. III, 1940. 1–2. sz. 8. p. A két meglehetősen eltérő számadat kétféle megközelítési mód eredménye. Rónai András és Schneller Károly a népmozgalmi adatokra alapozták számításukat, mégpedig úgy, hogy az 1910. évi magyar népszámlálás vonatkozó adatát a menekültek 200 ezres számával csökkentették, s– a világháborús évtized valószínű szaporulatát teljes egészében a háborús veszteség kiegyenlítésére fordítva – a kapott számot az 1921–1930. évek 138–150 ezer fönyire becsült természetes szaporulatával megnövelték. Schneller Károly, a számításai és a népszámlálási eredmény közti eltérés okait kutatva, a községenkénti anyanyelvi adatok áttanulmányozása során – összefüggésbe hozván azokat a felekezeti számokkal – arra a következtetésre jut, hogy a számbavétel értéke *vidékenként különböző*; egyes falvakban „a múltbeli állapotokkal teljes a harmónia”, másutt azonban, a felekezeti adatok az anya-

nyelvi felvétel „sok frivolitására” hívják fel a figyelmet, s e helységekben feltehetően „visszaéltek a papír türelmével”. Mindazonáltal óva inti a közvéleményt „attól az illúziótól, amely az erdélyi népfajok erőállományát szeretné a háború előtti intaktságban szemlélni”, s hangsúlyozza, hogy az erőviszonyokban a románok által konstatált eltolódások *nagyobbik* felét nem e praktikák számlájára írja, hanem elfogadja tényleges térvesztésnek. (VITA Sándor még nála is óvatosabb. Hasonló alaposágú tanulmányában [Tallózás az 1930. évi román népszámlálás kötetében. Hitel. V, 1940. 1. sz.] a Szatmár-Nagykároly vidéki, érmelléki és székelyföldi falvak során át az anyanyelvcsere számos szembetűnő példáját idézi, de tartózkodik a leírt jelenségek minősítésétől; a gyorsütemű változásokat további elemzés céljából az asszimiláció és disszimiláció tanulmányozóinak figyelmébe ajánlja.) Kovács Alajos határozottan kétségbe vonja a román statisztika nemzetiségi adatainak hitelességét. Azt azonban ő sem feltételezi, hogy a népszámlálás a felekezeti adatokat meghamisította volna: „Kétségtelen, hogy a vallásfelekezet sokkal jellegzetesebb és határozottabb, amellet szinte közigazgatásilag is nyilvántartott ismertető jele minden embernek, így tehát az adatok bevallása is feltétlenül jobb, mint a népi eredetű, vagy az anyanyelvű, a feldolgozás pedig bizonyára alkalmazkodott a bevallott adatokhoz.” Ezért ő – a megyei összegzésű előzetes adatokra támaszkodva – a nemzetiség és a vallás egybevetésével kísérelt meg a magyarság tényleges számára vonatkozó ismereteket szerezni. Ehhez – mivel a román népszámlálásról közzétett adatsorok sem az anyanyelvi és nemzetiségi, sem az anyanyelvi/nemzetiségi és felekezeti számok kombinációját nem tartalmazzák – a magyar statisztika felekezeti adatait használta fel ellenőrzésül, oly módon, hogy a magyarságnak az egyes vallásokon belüli 1910. évi arányszámait az 1930-as felekezeti adatokra vetítette. Így a magyarok számát a népszámlálás által kimutatott 1 millió 353 ezer magyar nemzetiségűvel (ez az erdélyi összlakosság 24,4 százaléka), illetőleg 1 millió 481 ezer magyar anyanyelvűvel (26,7%) szemben 1 millió 678 ezerben (30,2%) állapította meg. (Mégpedig a következő megoszlásban: római katolikus 605 ezer, református 686 ezer, unitárius 67,6 ezer, evangélikus 37,6 ezer, izraelita 141,8 ezer, görög katolikus 94,2 ezer, görögkeleti 25,1 ezer, egyéb és ismeretlen 20,4 ezer.)

Mind a népmozgalmi adatok, mind a magyar felekezeti statisztika ellenőrző felhasználásának megvannak a maga korlátai. Így komoly bizonytalansági tényezőként kell számításba vennünk a háborús időszak veszteségeire vonatkozó információk hiányosságait (e veszteséget statisztikusaink általában a feltételezett természetes szaporulattal oszlatják el), de feltételezésekre vagyunk utalva a Románia más országrészeibe, valamint – eltekintve a menekültek és kiutasítottak számára vonatkozó hivatalos kimutatástól – a külföldre irányuló elvándorlás méreteit illetően is. Ami a második megközelítési módot illeti: a magyar statisztikatudomány már korábban is kíséreltet tett arra, hogy közvetett úton, a hitfelekezetre vonatkozó adatok segítségével hidalja át a megbízható nemzetiségi népesség-számbavételek hiányát (lásd JEKELFALUSSY József: *A nemzetiség szerepe az erdélyrészi megyék népnövekedésében*. Budapesti Szemle. LIV, 1888. 136. sz.). Az uralomváltást követően pedig – tekintettel a román összeírások irányzatosságára – egyenesen megkerülhetetlennek tűnt e módszer alkalmazása. Így például Fritz László az egyes egyházak kimutatásai alapján, az 1910. évi megfelelő arányszámokat tekintetbe véve, a fent említetthez hasonló módon számította ki a felekezetek 1927. évi anyanyelvi megoszlását. Becslése szerint a magyar anyanyelvűek száma 1927-ben 1724309 volt, az 5705407 főnyinek vett erdélyi összlakosság 30,22 százaléka. (FRITZ László: *Az erdélyi magyarság lélekszáma és területi megoszlása*. Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929. Szerk. Sulyok István és Fritz László. Kolozsvár, 1930, Juventus. 7. p.) FRITZ László egy korábbi adatközlése alapján (*Erdély, Bánság és a kapcsolt részek felekezeti statisztikája*. 2. Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 3. sz. 115. p.), melyben a római katolikusok száma pár ezerrel kevesebb, hasonló számítással 1718046 magyar mutatható ki, ami az 5696465 összes lakos 30,16 százalékanak felel meg. (BARABÁS Endre: *Erdély 1927. évi lakossága és tankötelesei felekezet és anyanyelv szerint*. Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 22. sz. 837 p.) E becsléseket nem tekinthetjük számszerűen elfogadhatónak, mivel az egyházi nyilvántartások pontatlanságai miatt a különböző forrásokból idézett adatok összege lényegesen felülmúlta Erdély valóságos népességszámát. (Mintegy 300–400 ezerrel haladta meg az ugyanaz év áprilisi félhivatalos „népszámlálásról” közzétett, illetve kiszivárogtatott adatokat, de körülbelül 150–160 ezerrel több a

három év múltán megállapított hivatalos lélekszámnál is. A felekezeti megoszlás arányszámái hitelesnek tekinthetők, mivel azok nagyjából az 1930. évi arányokat tükrözik.)

Kovács Alajos becsléseit illetően ugyancsak megszorításokkal kell élnünk. Egyrészt, az előbbieken idézett szerzőkhöz hasonlóan, ő sem számol a magyar anyanyelvűek felekezetenkénti számarányának az 1910. évi állapotokhoz képest – a menekülések, az önkéntes vagy kikényszerített áttérések stb. révén – minden bizonnyal bekövetkezett eltolódásaival. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül továbbá az 1930. évi román, illetve a korrekció alapjául szolgáló 1910. évi magyar népszámlálás lefolytatásának körülményei közti alapvető különbségeket. Vagyis, ha elfogadjuk az „asszimilációs lojalitás” hozzájárulását a magyarság 1910. évi számának növekedéséhez, most feltételeznünk kell, hogy az uralkodó nyelvhez fűződő érdekviszonyok megváltozása a magyarul tudó két- vagy többnyelvű népesség egy részénél a korábbi népszámlálástól eltérő bevallást eredményezett. Maga Kovács Alajos is megengedi ugyan, hogy „sokan opportunitásból, nyomás alatt, vagy talán mert még a magyarságba nem voltak véglegesen beolvadva, a román népszámlálás alkalmával románoknak vallották magukat”, de sokkal valószínűbbnek tartja, hogy „a magyar felekezetek körében a román uralom még jobban felfokozta a nemzeti öntudatot”, s tárgyilagos népszámlálás esetén „híveik közül többen vallották volna magyaroknak magukat, mint azelőtt”. A túlzottan optimista következtetések elkerülése érdekében azonban úgy véljük szerencsésebb, ha az 1910. évi népszámlálás által összegzett asszimilációs nyereséggel szemben 1930-ban egy hasonló mértékű – valóságos vagy névleges – *disszimilációs (illetőleg reasszimilációs) veszteség* lehetőségével is számot vetünk, ami által magyarázatot kaphatunk az 1910. évi anyanyelvi statisztika által magyarként felvettek népszámlálási számának csökkenésére. E potenciális veszteség táborát az asszimiláció végső stációja (a beolvadás) előtti „állomáshoz” érkezettek, a *kettős kötődésűek* körében kereshetjük. Ez az a szakasz, melyben „az asszimiláns kétnyelvűvé válik, mindkét közösséghez lojális, és a kettős kötődés harmonizálására törekszik. Konfliktushelyzetben többnyire az államhatalmi-politikai befolyásolás, az egzisztenciális érdek dönt.” (HANÁK Péter: *Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században*. Történelmi Szemle. 1974. 4. sz. 519. p.) Statisztikailag ez a csoport alapvetően az anyanyelvre és a nyelvtudásra vonatkozó adatok összevetése révén határozható be. Sajnos, az etnikai csoportok meghatározásának „összetett ismérvszisztemét” alkalmazó 1930. évi román népszámlálás az egyéb nyelvek ismeretének vizsgálatára nem terjedt ki, ezért számításainkhoz – az államhatalmi viszonyok változása által leginkább befolyásolható ingadozókat a magyar anyanyelvű izraeliták, görögkeleti és görög katolikus hívek, valamint a Szatmár vidékén élő sváb származású, katolikus hitű magyar lakosság körében feltételezve – az 1910. évi magyar népszámlálást kell segítségül hívni. E vitatott hovatartozású csoportok együttes létszáma 1910-ben 264,5 ezer főnyi volt. Ebből az izraeliták száma 132 ezer, a görögkeleti felekezetűeké 25,3 ezer, a görög katolikusoké 82,3 ezer, az elmagyarosodott sváboké 24,9 ezer. (Vö. a 30., 35., 44. sz. jegyzetekkel.) Közülük – a Romániához került törvényhatóságok csonkítatlan területének arányszámait alapján – csak magyarul beszélt: izraelita kb. 50 ezer (37,9%), görögkeleti 14,5 ezer (57,3%), görög katolikus 51 ezer (62%), elmagyarosodott sváb 12,9 ezer (51,9%). Németül is tudott: izraelita 70,3 ezer (53,3%), elmagyarosodott sváb 12 ezer (48,1%), románul is tudott: görögkeleti 10,3 ezer (40,7%), görög katolikus 26,8 ezer (32,6%) Vagyis e vitatott identitású népességből 128,4 ezren (48,5%) csak magyarul beszéltek, a más nyelvet tudók közül pedig a vallás alapján feltételezhető „eredeti” nemzetiségük nyelvét 119,4 ezren ismerték (45,1%). (Lehetséges disszimilánsnak vehetjük még a magyar anyanyelvű, ám románul is beszélő izraelita vallásúakat – kb. 43 ezer fő (32,6%) –, de számukat nagyjából ellensúlyozza azoknak a magyar anyanyelvű izraelitáknak a csoportja, akik német tudása valóban a német, s nem a jiddis nyelv ismeretének felel meg.) *A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. 5. r. Részletes demográfia*. Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1916 (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 61. köt.) adatai alapján. Hozzávetőlegesen ez az a statisztikai kategória, amely a hatalomváltással elsődlegesen „mozgósítható” kétnyelvűek, a potenciálisan bármelyik irányban kötődhetők, vagy az asszimiláció alacsonyabb fokán megrekedtek zömét magában foglalja (de ez a réteg nem teszi ki a kategória egészét). Az eddigieket összegezve tehát: kb. negyed millióra tehető az a népesség, amely a magyar nyelvűek

számából az 1930. évi román népszámlálás nemzetiségi felvételében hiányzik. Figyelembe véve a 1 millió 600 ezer körüli számhoz jutunk. Feltehetően ez az érték az erdélyi magyarság 1930. évi lélekszámának felső határa, azaz valószínűleg legfeljebb ennyi magyar anyanyelvűt mutatott volna ki ugyanitt ugyanekkor egy, a magyar statisztikusok várakozásainak megfelelő népszámlálás. Ehhez képest az 1930. évi román népszámlálás anyanyelvi felvételében 120 ezerrel kevesebb magyar szerepel; ez a hiány éppen egybevág az előbbi disszimiláns csoporton belül a magyar nyelvismereti és felekezeti statisztika adatai alapján „népi eredetűk” szerint becsült két- vagy többnyelvűek számával.

Mindezek után tekintsük át az 1930. évi cenzust megelőző évtized feltételezett magyar népességgyarapodását – a magyar anyanyelvi statisztika bázisán – az egyes összeírások időpontjai között. A magyar anyanyelvűek száma a háború befejezését követően, a hatalomváltás kezdetén az 1930. évihez hasonlóan 1 millió 600 ezer körüli lehetett (vö. a 39. jegyzettel). Ez 1920. decemberéig durván számítva másfél millióra eshetett vissza (1919. második felében 15 ezer, 1920-ban 79773 menekülttel számolva [THIRRING Lajos: *Magyarország Trianontól napjainkig. Népeesség és népmozgalom*. Magyar Statisztikai Szemle. XVI, 1938. 4. sz. 390. p.]). A felekezetek 1921–1927 közötti népmozgalmi adatait alapul véve, felekezetenként annyi százalékot számítva a magyarságra, ahány százalékban az 1910-ben helyet foglalt az illető felekezetben, hét évi természetes szaporodásának értéke 102–108 ezerben állapítható meg. (KOVÁCS Alajos: *Erdély népmozgalma vallásfelekezetek szerint az 1921–27. években*. Magyar Statisztikai Szemle. VII, 1929. 12. sz.) E számot a további menekültek és a kivándorlók jelentősen csökkentik, sőt Erdély összességében negatív migrációs mérlegéből a magyarság feltehetően az Ókirályság irányában is részesült. (A természetes szaporulat tíz év alatt 482,5 ezer lélek, míg a tényleges gyarapodás mindössze 414,7 ezer főt tett ki. A különbözet 67,8 ezer fő. Ebből a menekültek száma 1921-ben 19879, 1922-ben 13651, 1923-ban 7536, 1924-ben 1693 volt. A kivándorlás méreteire az 1926–1931 közötti adatokból következtethetünk; ekkor éves átlagban 1149 magyar nemzetiségű hagyta el az országot, de ideszámíthatjuk a zsidó kivándorlók egy részét is, mivel az Erdélyből távozottak között sokan magyar anyanyelvűek voltak. [R. A. [Rónai András]: *Románia kivándorlási statisztikája*. Magyar Statisztikai szemle. X. 1932. 9. sz. 746 p.]) Az így lecsökkent szaporulatot az 1920. év végére becsült lélekszámhoz hozzáadva, a magyarság 1927-ben 1560 ezer fővel részesedhetett Erdély összlakosságából. Ezt az elkövetkező három év hasonló módon feltételezett természetes szaporulatával megnövelve (amely az egyes vallásfelekezetek népmozgalmi adatai alapján 41,5 ezerre tehető, vö. R. SZEBEN András [Rónai András]: *Transylvania népmozgalma*. Hítel. I, 1936. 87. p.) az 1 millió 600 ezres számhoz jutunk.

- 82 *A népszámlálási törvény*. Magyar Kisebbség. XX, 1941. 3–4. sz.
- 83 Ismertetésünk a bajor statisztikai hivatal igazgatójának részletes beszámolóján alapul, aki a román kormány felkérésére megfigyelőként vett részt az 1941. évi népszámláláson. BURGDÖRFER, F.: *Recensământul general al României din 1941. Dare de seamă*. Analele Institutului Statistic al României. Vol. I. București, 1942.
- 84 *Recensământul general al României din 1941 6. Aprilie*. Date sumare provizorii. București, 1944, Institutul Central de Statistică.
- 85 Sabin Manuilă a bécsi döntés demográfiai hátterét elemző vitairat jellegű tanulmányában az etnikumok meghatározása során alkalmazott magyar módszereket értékelve kitért az 1941. évi román népszámlálás gyakorlatára is. Mindenekelőtt védelmébe vette a magyar szakemberek által – főként a nemzetiség közvetlen kérdésmódja miatt – bírált 1930. évi népszámlálást, ismételtlen leszögezve, hogy az annak során alkalmazott hármas kritériumrendszer ugyan nem elégséges, de az egyetlen lehetséges eszköz egy ország valós etnikai szerkezetének megállapításához. Az adatok összevetése – folytatja a szerző – eleven képet nyújt a valóságról, és egyúttal az adatfelvétel megbízhatóságáról is. Könnyen megállapítható, hogy a különböző ismérvek [nemzetiség, anyanyelv, felekezet] matematikailag nem fedik egymást, de az eltérések magyarázata a statisztikából kiolvasható és lehetőség van az utólagos kutatásokra, a számok felülvizsgálatára is. „Ez a három kritérium olyan dolgokat bizonyít, amelyek a valóságban előbbek és bonyolultabbak annál, mint ahogy azt a különböző statisztikai hivatalokban ülő népszámítógatók látni

szeretnék. Teljes egészükben mutatják annak a gondolatnak az érvényességét, hogy a statisztika az igazságot nem csinálja, hanem megőrökíti. Egy tökéletes statisztikai módszert kellene kitalálni ahhoz, hogy világosan láthassuk mindazokat az eltérési jelenségeket, amelyek az emberi társadalomban végbemennek. Nyilvánvaló, hogy mindezen nehézségek a politikai célok számára akadályt jelentenek és ezeket az akadályokat a politikailag színezett statisztika megkerüli. Ez a magyarázata annak, hogy a magyarok miért a köznyelvet használták statisztikai ismérvként. A köznyelv csak egy külső kritérium, ember és ember közti közlés eszköze, de sosem fajmeghatározó [rassenmässiges] ismérv, amely révén egy egyén, illetve egy embercsoport faji hovatartozása [rassische Zugehörigkeit] megállapítható lenne. A nyelvi kritérium alkalmazásával Magyarországon a zsidókat, akik többnyire magyarul beszélnek, magától értetődő módon a magyarok közé számították, ami azonban annyit jelent, mintha a németországi zsidókat etnikailag németeknek, vagy az Egyesült Államokban élő négereket etnikailag angoloknak tekintenénk. E kritérium használata oda vezetett, hogy Magyarországon a cigányok, akik magyarul beszélnek, a magyar rasszhoz számítottak, noha ismeretes, hogy a cigányok árják, míg a magyarok mongolok. A népi meghatározás román metódusa jelen körülmények között a legtökéletesebb módszer mindazok közül, amelyek ez idáig az általános népszámlálások felméréseihez alapot szolgáltatottak. Az 1941. évi román népszámlálás ezt a módszert még tovább tökéletesítette azáltal, hogy az anya és az apa származásának a kérdését is felvette. E kérdés által kizárható annak lehetősége, hogy egyesek ez első nemzedékben a származásukat eltitkolják, megkísérelve, hogy más nemzetiségűnek tüntessék fel magukat, mint amit a szüleiktől örökölték. Ez különösen azok esetében áll fenn, akik a nemzetiségüket feladva arra törekednek, hogy minden lehetséges módon elkenődzzék a származásukat, ezért lemondanak a vallásukról, és a nevüket, amelynek csengése elárulná, hogy népi leszármazásuk nem illeszkedik ahhoz a nemzeti hovatartozáshoz, amit a népszámláláskor kinyilvánítottak, megváltoztatják.” MANUIĂ, Sabin: *Die volkspolitischen Folgender Teilung Siebenbürgens*. Bukarest, 1941, Dacia Bücher – Kleine Schriften. 43–46. p. Ua. az eredetitől némileg eltérő angol fordításban: *The Vienna Award and its Demographical Consequences*. Uő: *Studies on the Historical Demography of Romania – Etudes sur la démographie historique de la Roumanie*. Cluj-Napoca, 1992, Center for Transylvanian Studies The Romanian Cultural Foundation. 162–164. p.

86 BIJI, M. – NICHITA, A.: i. m. 15. p.

87 *Recensămîntul populației din 21 Februarie 1956. Vol. 1. Structura demografică a populației*. București, 1960, Direcția Centrală de Statistică. XVIII. p. Románia egyes területrészeinek feladásával egyidejűleg 1940-ben 77,5 ezer német expatriált Dél-Bukovinából, Dobrudzsából és az Ókirályság egyéb vidékeiről, a craiovai egyezményt követően pedig 45 ezer bolgár hagyta el Észak-Dobrudzsát. „Ellentételezésként” mintegy 70 ezer román költözött át a Bulgáriához csatolt Kadrlater területéről, ezenfelül 40 ezer főnyire becsülhető a Besszarábiából és Észak-Bukovinából érkezett menekültek száma. ILLYÉS Elemér: *Nationale Minderheiten in Rumanien Siebenbürgen im Wandel*. Wien, 1981, Wilhelm Braumüller. 26. p., *Comunicări statistice*. Nr. 6–7. 1945. 3. p. A megsztott Erdély két részében a kiutasítottak és menekültek kölcsönös áradata ugyancsak hasonló arányú, egymást lényegében kiegyenlítő népességcseréhez vezetett. Az észak-erdélyi menekültek ügyeivel foglalkozó kormánybiztosság (Comisariatul general al refugiaților din Transilvania de nord) összeírása szerint 1940. szeptember 1-től 1943 végéig a Magyarországhoz csatolt területekről 218919-en menekültek Romániába. A menekültek száma 1940-ben 88579, 1941-ben 35432, 1942-ben 74414, 1943-ban 20494 volt. (A román belügyminisztérium levéltári dokumentumai alapján közli: *Teroarea Horthysto-fascistă în Nord-vestul României septembrie 1940 – octombrie 1944*. Coord. Mihai Fătu, Mircea Mușat. București, 1985. Editura Politică 143. p.) Az idézett kiadvány szerzői ezenfelül még 70–80 ezerre teszik azon menekültek számát, akik különböző okokból kimaradtak az említett összeírásból, sőt ideszámítják azokat is (mintegy 250 ezer főt), akiket a bécsi döntés az ország más vidékein talált ugyan, de tulajdonnal rendelkeztek vagy családjuk élt az elcsatolt területeken. Így az Észak-Erdélyből „származó” románok számát végső soron több mint fél millióban állapították meg. E nyilvánvalóan célzatos becsléssel szemben csak a hivatalos kimutatásokra támaszkodhatunk. A menekültügyi kormánybiztosság adatainak havi

- bontásából kiszámítva 1940 szeptembere és 1941 februárja között 102444-en jutottak át a román oldalra, s ez nagyjából megegyezett az ugyanez idő alatt Romániából Magyarországra menekültek számával (vö. a 97. jegyzettel). (Tényleges számuk ennél feltehetően valóban némileg nagyobb lehetett, miután a népszámlálás e célból végrehajtott külön összeírása az ország területén 300 ezer menekültet regisztrált, míg – a jegyzet elején említett egyéb forrásokat is figyelembe véve – az akkori határokon kívülről érkezettek száma az adatfelvétel időpontjában összesen csupán 210 ezerben állapítható meg.) Mindez egyes települések lélekszámának – a háború időtartama alatti – aránytalan megnövekedéséhez vezetett (az 1940 januárjában számított lélekszámhoz képest például a többlet Belényesen 98,5 százalék, Balázsfalván 84,5 százalék, Déván 51,3 százalék, Tordán 46,4 százalék, MEASNICOV, Ion: *Contribuții la studiul migrației interne în România. [1930–1941.]* Revista de statistică. XVII, 1968. Nr. 8. 56. p.), míg a Magyarország irányában zajló népvándorlás a dél-erdélyi városok magyarságát valósággal megharmadolta.
- 88 THIRRING Lajos: *Az 1941. évi népszámlálás és kérdésköre.* Magyar Statisztikai Szemle. XXI, 1943. 7. sz. 346. p.
- 89 A népesség etnikai és felekezeti megoszlására vonatkozóan: *Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai.* Magyar Statisztikai Szemle. XXI, 1943. 5–6. sz., *Az 1941. évi népszámlálás nemre, családi állapotra és vallásra vonatkozó adatai.* Uo., és FOGARASI Zoltán: i. m.
- 90 *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint.* Szerk. és kiad. a Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1947, Stephaneum.
- 91 *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. (országhatáron kívüli terület.)* Utány. Budapest, 1990, Központi Statisztikai Hivatal.
- 92 Ezzel kapcsolatosan lásd a Magyar Statisztikai Társaság és a Nemzetközi Népeségtudományi Unió együttes rendezésében 1940. március 12-én és április 5-én tartott szakértekezlet iratait (Elekes Dezső bevezető előadása és a hozzászólások): *A nemzetiségek számbavétele.* Budapest, 1940, Hornyánszky ny., a tanácskozásról készült beszámolót: *Ankét a nemzetiségstatisztikáról. Kisebbségvédelem.* III, 1940. 1–2. sz., ELEKES Dezső vitaindító tanulmányát: *A kisebbségi terminológia és kisebbségszámbavétel problémái.* Uo., és előadásának kivonatát: *A nemzetiségek számbavétele.* Statisztikai Tudósító, VIII. 1940. 29. sz.
- 93 *Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai.* Magyar Statisztikai Szemle. XXI, 1943. 5–6. sz. 243–244. p.
- 94 Amikor később az eredményeket feldolgozták – s ez már 1944-re esett –, nem fogadták el az így nyert adatokat, amelyek országosan harmincnégy és félezer (Észak-Erdélyben mintegy kétezer) keresztény vallású zsidónak minősített személyről szóltak, s ehelyett 100 ezerre becsülték a számukat. JUHÁSZ Gyula: *Magyar társadalom, 1941.* História, XIV. 1992. 2. sz. 10. p.
- 95 THIRRING Lajos: *Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői. 2. rész. (1920–1941).* Budapest, 1988, Központi Statisztikai Hivatal. 76. p.
- 96 *Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai.* 1943. 244–245. p. Ennek ellenkezőjére is találni példát. Így Székelyföldön, ahol korábban a román hatóságok – az ország belsejében lévő színmagyar tömb megbontása érdekében – erőteljes áttérési politikát folytattak, illetve mindent elkövettek az elmagyarosodott görögkeleti és görög katolikus lakosság román nemzeti öntudatának felébresztéséért, néhány községben előfordult, hogy a „görögkeleti vallású, románul alig, vagy egyáltalában nem tudó nemzetiségi – egyházának befolyása és a húsz évi román nevelés hatása alatt – most is román öntudatú, és ezért magyar anyanyelvűnek, de román nemzetiségűnek vallotta magát”. A székelyföldi „terepbejárás” tapasztalatairól beszámoló jelentés – az idézet forrása – mindemellett a magyarság számának meglepő nagy növekedését jósolja az 1930. évi román népszámlálással szemben (ami be is következett). Ennek okait az 1930. évi adatfelvétel hiányosságaiban, az impériumváltozás okozta nagyarányú népességcserében, illetve a vegyes nemzetiségű községekben élő, két nyelv, két nép között ingadozó rétegek magyarsághoz való visszatérésében jelölte meg. Beszámolt arról is, hogy a Székelyföld görög szertartású hívei között erőteljes áttérési, illetve visszatérési mozgalom zajlott le (ez alól csak az említett pár község és a törzsökös román anyanyelvű lakosság a kivétel), amely nem mindenütt volt spontán; az áttérési készséget a görögkeleti és görög katolikus lakosság kitelepítéséről „ügyesen terjesztett” hírek

fokozták, az áttérés mellett állást foglaló közhangulat pedig „itt-ott már pressio jellegét mutat-
ta”. BENISCH Artúr: *Jelentés a Székelyföldről – 1941*. Új Írás. 1990. 2. sz. 16–17. p.

97 Észak-Erdély területének egészen a magyar *anyanyelvűek* számaránya az 1930. évi 42,1 százalék-
ról 52,1 százalékra, a városokban 57,5 százalékról 86 százalékra emelkedett. Az arányok módosulása *nemzetiségi hovatarozás* szerint: 38,1 százalék helyett 53,6 százalék, illetőleg 48,2 százalék helyett 86,1 százalék. Ezek még az 1910. évinél is magasabb értékek. Az etnikai arányok módosulása részben a korábbi népszámlálások által a magyarságról leválasztott népességi csoportok visszakerülésével, részben az Észak-Erdélyből kivonult románság helyébe a trianoni Magyarországról átköltözötték számával magyarázható (közöttük sok, az első világháborút követően elűdözött erdélyi magyar is visszatért egykori szülőföldjére). De, mint a népszámlálás első eredményeiről beszámoló jelentés óvatosan megfogalmazza: „Az Erdély déli részéből és Regátból elmenekült magyarság itt-ott nagyobb méretű felhalmozódása szintén olyan körülmény, amelynek hatása főleg néhány város és község lélekszámában határozottan tükröződik.” THIRRING Lajos: *Az 1941. évi népszámlálás előzetes eredményei*. Magyar Statisztikai Szemle. XIX, 1941. 3–4. sz. 161. p. A Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság 1944 februárjában egységes kérdőív alapján összeírta a Romániából a magyar közigazgatás alatt álló területre 1938. január 1. óta átjöttöket. Az összeírás végeredménye szerint a menekültek és áttelepítettek összes száma 204519 volt. Ebből a telepések (lényegében a bukovinai székelyek) száma 14387, a menekülteké pedig 190132. A KEOKH közleménye (egyedülállók és családfők szerint kimutatva) megadja a menekültek számát a határátlépés időpontja szerint is: 1940. VIII. 30-ig 7993, 1940. VIII. 31 – 1941. II. 26 között 40123, 1941. II. 27 – 1941. XII. 31. között 9091, 1942-ben 15810, 1943-ban 9285, 1944 január-februárban 201. Ez az 1941. február 26-ig terjedő időszakban 48116, a hozzátartozókat számítva mintegy 100 ezer főt jelentett. (Ugyanennyien menekültek ez idő alatt Észak-Erdélyből Romániába, vö. a 87. jegyzettel.) A kimutatás szerint 1944 februárjáig az Észak-Erdélyben letelepedett menekültek száma 105894 volt, mégpedig a következő megoszlásban: Beszterce-Naszód 4444, Bihar 7946, Nagyvárad 10173, Csík 5429, Háromszék 8170, Kolozs 1244, Kolozsvár 22924, Máramaros 2698, Maros-Torda 9520, Marosvásárhely 9076, Szatmár 6622, Szatmárnémeti 3298, Szilágy 3264, Szolnok-Doboka 4132, Udvarhely 6955. A *romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint*. Magyar Statisztikai Szemle. XXII, 1944. 9–12. sz. 398–399, 410. p.

A Központi Statisztikai Hivatal 1946. július 29-én közzétett tájékoztatása (*A Magyarország területére a szomszédos államokból átköltözött személyek statisztikájának főeredményei*), illetőleg a menekültek ügyeivel foglalkozó Népjóléti Minisztérium 1946. augusztus – 1947. július havi jelentései alapján Stark Tamás mintegy 35 ezerre becsüli azon személyek számát, akik 1941 előtt közvetlenül a trianoni országterületen találtak menedéket. STARK Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztesége*. Budapest, 1989, MTA Történettudományi Intézet. 74. p. Ha ezt összevetjük a KEOKH által közölt (s a közlemény szerint is a „valóságtól nyilvánvalóan valamennyire elmaradó”) adatokkal, akkor mintegy 65–70 ezerre tehető az 1941. február 26-ig Észak-Erdélyben megtelepedett romániai menekültek száma. Hozzájuk véve a trianoni országterületről érkezettek, ugyancsak általa becsült 24 ezer körüli lélekszámát, az észak-erdélyi magyarságnak a bécsi döntés által előidézett vándormozgalmakból származó népességi többlete 1941 februárjában legkevesebb 90–100 ezer fő lehetett.

Ezzel kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy az 1948. évi romániai népszámlálás eredményeit közreadó kiadvány e népességmozgásról, több mint pontatlan megfogalmazással azt állítja, hogy a „bécsi döntés után visszavonuló román közigazgatási alkalmazottak hagyta ürt” a „trianoni területéről érkezett magyar állampolgárok” töltötték be. Számukat a kötet szűkszavú bevezetője „a számítások és a rendelkezésre álló információk alapján” 1941. február 1-ig 120 ezerben állapította meg. GOLOPENȚIA, A. – GEORGESCU, D. C. *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului*. Extraș din „Probleme Economice”. Nr. 2. Martie 1948. 9. p. Mint a továbbiakból kiderül, valójában az Észak-Erdély Romániához történt visszacsatolása utáni menekültekről és repatriáltakról van szó, akiknek viszont – a fentiekből következően – csak kisebb hányaduk származhatott a bécsi döntés előtti

- anyaország területéről. Az egyébként helytálló számadat nagyjából egybevágh azokkal a becslésekkel, amelyek a második világháborús kényszervándorlások egymást követő hullámai nyomán Romániát végleg elhagyó magyarok számát 100–125 ezer főre teszik. (A különböző forrásokat idézi STARK Tamás: i. m. 73. p.) Ha figyelembe vesszük, hogy soraikban az átmeneti terület-megnagyobbodások után odahelyezettek, ottani régi lakóhelyükre visszatért egykori menekültek is szerepelnek, akkor feltételezhető, hogy a dél-erdélyi és regáti menekülteknek mintegy a fele az 1938. évi határok visszaállítása után változatlanul a romániai magyarság kötelékében maradt, vélhetően az északi megyékben élők pozícióit erősítve.
- 98 A két népszámlálás szerint a magyarság száma a terület egészén – attól függően, hogy az északi anyanyelvi és a déli nemzetiségi, vagy pedig mindkét oldalon a nemzetiségi adatokat összegezzük – 1 millió 707 ezer, illetve 1 millió 744 ezer. Kovács Alajos 1940 elején, korábban már ismertetett becslését (vö. a 81. sz. jegyzettel) tovább vezetve, az 1930 óta történt természetes szaporodás figyelembevételével 1 millió 800 ezerre tette a magyar anyanyelvűek számát Erdélyben. (Hozzátéve, hogy az I. világháború utáni 200 ezer erdélyi menekültet is számításba véve, akik változatlanul odatartozóknak vallják magukat, „nyugodtan beszélhetünk kerekén 2 millió erdélyi magyarról”.) *Kovács Alajos előadása az erdélyi magyarság számáról*. Statisztikai Tudósítók. VIII, 1940. 41. sz. 5. p. Becsléséből kiindulva, az 1910. évi vallásfelekezeti arányok mechanikus érvényesítéséből adódó torzításokat leszámítva – vagy más megközelítésben: az erdélyi magyarság 1930. évi számára vonatkozó mértéktartóbb becsléseket az általa feltételezett természetes szaporulattal megnövelve – az 1940-es évtized kezdetén a népszámlálások által is megerősített 1 millió 720 ezer körüli értékhez jutunk.
- 99 Az összeírás munkálatai a gazdasági *szabotázs törvény* rendelkezéseinek hatálya alá estek. Egy korabeli szemtanú népszámláló-biztosi ténykedésének tapasztalatait felelevenítve megemlíti, hogy kiképzése során figyelmeztették: részvétele olyan, mintha katonai behívót kapott volna, az ügy szigorúan bizalmas, államtitokként kell kezelnie minden értesülést. „Talán szándékosan, hogy eltereljék a lakosság figyelmét az összeírások céljáról, csaknem egy időben jelent meg egy rendelet, mely arra kötelezte az adófizetőket, hogy 10 évre visszamenőleg jelentsék be az adóköteles jövedelmeket is, és az eltitkolt adó összegét február 1-jéig kötelező befizetni. A bejelentés vagy befizetés elmulasztása szabotázs cselekménynek minősül. [...] Joggal feltételezte a lakosság, hogy ez a népszámlálás és mezőgazdasági összeírás is azért van, hogy közvetve így derítsék fel az adó alá eső mezőgazdasági javakat és jövedelmeket. [...] Sejtettem, hogy nem egyszerű statisztikai adatfelmérésről van szó, s ez látszott a statisztikai lapokból is, melyeket ki kellett tölteni. [...] Figyelmeztetnem kellett az adatközlőket, hogy valós adatokat mondjanak be, mert a hatóságok ellenőrzik majd, és aki a legkisebb földdarabot eltitkolta, megbüntetik. Be kellett vallani a birtok területét, az udvart, a parcellák számát, mindegyikről, hogy milyen kategóriájú, azt is, hogy melyiket használta saját művelésében, melyiket adta bérbe, milyen változást idézett elő birtokán az agrárreform. Be kellett diktálni a mezőgazdasági rendeltetésű eszközök, felszerelés pontos leltárát, gyümölcsfák számát, hizlaldát, háziipari vállalkozást stb. A mezőgazdasági épületek nagyságát, rendeltetését, építési évét, a lakásra vagy egyéb célra használt épületrészeket, az épületek anyagát, állapotát, a háború okozta károkat és azok helyreállítását. A bérbe adott lakásokat és a lakások fűtési, világítási viszonyait. Megállapítottam, hogy az így összegyűjtött adatokból az állam pontos képet kaphatott mindenkinek a magántulajdonáról, és az újságok úgy értelmezték ezt a felmérést, hogy »mindössze a való helyzetre akarnak fényt deríteni, amelynek ismeretében az állam további helyes működéséhez kap megfelelő statisztikai adatokat«. Akkor még nem sejtettem, hogy milyen lesz ez a »helyes működés« csak gyanítottam, hogy valami nagy horderejű intézkedéshez szükséges ez a felmérés.” KATONA SZABÓ István: Nagy remények kora. (Erdélyi demokrácia 1944–1948). 2. köt. Budapest, 1990, Magvető. 199–201. p.
- 100 GOLOPENȚIA, A. – GEORGESCU, D. C.: i. m. Anton Golopenția, Sabin Manuilă közeli munkatársa, a népszámlálás időpontjában a statisztikai hivatal megbízott igazgatója volt. Röviddel ezután eltávolították tisztségéből, majd három évvel később a jilvai börtön rabjaként hunyt el. Munkásságának méltatását *Geopolitica și demografia în România: Anton Golopenția (1909–1951)*

- címmel lásd Vladimir TREBICI tanulmánykötetében: *Demografie. Excerpta et selecta*. București, 1996, Editura Enciclopedică.
- 101 *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. A nemzetiségi jog fejlődése a népi demokratikus Romániában (1944. szeptember 2 – 1948. április 13)*. Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal. Budapest, 1983, Kossuth. 114–116. p.
- 102 TAKÁTS Alajos: *Népszámlálási felhívás a nemzetiségekhez!* Világosság. 1948. január. 14. 1. p., *Hogyan történik a mezőgazdasági összeírás és a népszámlálás?* Uo.
- 103 *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján*. 1983. 113. p.
- 104 (b. a.): *Milyen kérdésekre kell felelni és hogyan a népszámlálás és gazdasági összeírás alkalmával*. Világosság. 1948. január. 21. 3. p.
- 105 Az előbb idézett szemtanú szigorú ítélete szerint az 1948-as népszámlálásnak a magyarság lélekszámára vonatkozó adatát „mindenki meghamisítottnak tekintette, és még a legegyszerűbb becsléseknek is ellentmondott”. KATONA SZABÓ István: i. m. 267. p.

A magyar anyanyelvű lakosság az ország területének egészén 1499851, Erdélyben 1481903 főt számolt. E kimutatásból a Kárpátokon túli magyarság 17948 fős lélekszáma a legkétségtelenebb. (Ez a szám 1930-ban 71851, 1941-ben – etnikai eredet szerint – 43982, 1956-ban pedig 37501 volt.) A regáti magyarság statisztikájának bonyolult problémaköre itt kellően nem részletezhető, csupán arra kívánunk utalni, hogy az 1948. évi népszámlálás a vándormozgalmaktól érintetlen *moldvai magyarság* lélekszámát – még a korabeli román népesség-számbavételek egyébként vitatható gyakorlatához viszonyítva is – irreálisan alacsony értékben állapította meg. (Az – az időközben áttepedett bukovinai székelyekkel nem számolva – 1930-ban 23894, 1941-ben 9352, 1948-ban viszont mindössze 6618, míg 1956-ban – a Székelyföldről Bákó tartományhoz csatolt településeket nem számítva – újra mintegy 15 ezer lélek.)

Nehezen leküzdhető akadályokba ütközik az *Erdély területére* vonatkozó hivatalos kimutatások ellenőrzése, tekintettel a háborús időszak emberveszteségeire és a határváltozásokkal együttjáró népességmozgásokra. Az 1941-es és 1948-as adatoknak – az anyanyelvi, illetve nemzetiség szerinti felvételek középértéke alapján számított – 240–250 ezres különbözete a magyarok számának katasztrófális, csak a Trianon utánihoz hasonlítható visszaesését mutatja. Ez a különbség, valamint a két népszámlálás közötti időszak feltételezett természetes szaporulata adja az erdélyi magyarság *teljes népességhiányát*, amely a frontokon és a hadifogságban elpusztultakat, a deportálásokat, a harci cselekmények és a megtorlások polgári áldozatait, az eltűnteket, valamint az országot végleg elhagyókat foglalja magában. E veszteségből csupán a menekültek és expatriáltak, illetőleg az elhurcoltak számára vonatkozóan rendelkezünk közelebbi kimutatásokkal. A kényszervándorlások egymást követő hullámainak egyenlege – a frontról, fogságból, internálásból hazatérteket is figyelembe véve – 100–125 ezerre tehető. (Ld. a 97. sz. jegyzetet.) Hasonló méretű (és tényleges, emberéletekben elszenvedett) veszteség csökkentette az észak-erdélyi zsidók számát is, akik többségükben – Bibó István szavaival – az 1941. évi népszámláláskor jók voltak magyaroknak, ám három évvel később az előzőtől alig különböző végrehajtó hatalom ellenállás nélkül szolgáltatva ki őket a tömeggyilkolás hitleri apparátusának. Magyarországon német megszállását követően, 1944. május-júniusában mintegy 125–130 ezer észak-erdélyi zsidót deportáltak (vö. BRAHAM, Randolph L.: *A magyar holocaust. 1–2. köt.* Budapest – Wilmington, 1988, Gondolat – Blackburn International Inc. 429–432., 514–515. p.), akik közül a náci haláltáborokban elpusztítottak száma közel százezerre becsülhető (SEMLYÉN István: *Demográfiai viselkedés – népesedési politika. 6. A Hét. IX, 1982. 47. sz. 3. p., Erdély története. 3. köt. 1986. 1757. p.*). Ha e becslésre az észak-erdélyi magyar zsidóság 2/3-os szorzóját alkalmazzuk, és a túlélő, de szülőföldjükre már vissza nem tért deportáltakat is ideszámítjuk, akkor 70 ezernél többre tehető azoknak a száma, akiket a zsidóság tragédiája Erdély magyar anyanyelvű lakosainak köréből elragadott. Hasonló eredményre jutunk a népesség-összeírások adatainak egybevetése során is. Az 1941-es népszámlálás Észak-Erdélyben 151125 izraelita vallású lakost mutatott ki. Közülük 47358 (31,3%) volt zsidó nemzetiségű és 48452 (32%) jiddis anyanyelvű, míg több mint 100 ezren a magyarsághoz tartozónak vallották magukat. A Zsidó Világkongresszus romániai tagozata ugyanezen területen 1947-ben már csupán 44706 zsidó (azaz izraelita felekezetű) sze-

mélyt regisztrált. *Așezările evreilor din România. Memento statistic.* București, 1947, Congresul Mondial Evreesc, Secțiunea din România. 19. p. Az 1948. évi román népszámlálás az érintett megyékben 17430 jiddis anyanyelvűt írt össze. Ha e két adatot valószínűnek fogadjuk el, akkor 27 ezres különbözetük elvileg a magyar anyanyelvű zsidók számát adja, amelye e szerint – mintegy 75 ezer fő hiánya következtében – az 1941. évinek az egynegyedére csökkent. Ez az érték az észak-erdélyi magyar zsidóság veszteségének feltételezhetően csak az alsó határa, hiszen az 1947–1948. évi számok a háború után Románia más részeiből idekerült zsidókat is magukban foglalják, míg az 1941. évek nem mutatják ki mindazokat, akikre három év múltán az ún. zsidótörvények hatálya kiterjedt. (Randolph L. Braham szerint 1944-ben 160 ezer zsidó élt Észak-Erdélyben, egy romániai propagandakiadvány pedig ezt a számot 166 ezerben állapítja meg. *Remember. 40 years since the massacre of the Jews from Northern Transylvania under Horthyst occupation.* Bucharest, 1985, The Federation of Jewish Communities in the Socialist Republic of Romania, Documentary Section. 58. p. Ez utóbbi forrás egyébként a deportáltak számát 151 ezerre, az elpusztultakét 130 ezer körülire teszi.)

A háború többi áldozatáról még megközelítő adatokkal sem rendelkezvén, ez alkalommal is abból a feltételezésből indulunk ki, hogy e veszteség az eltelt hét év természetes szaporulatát teljes egészében felemésztette. Ily módon, a vándormozgalmak és a holocaust 200 ezres hiányát az erdélyi magyarság 1941. évi népességszámából levonva 1 millió 540 ezer körüli értékhez jutunk. A magyar zsidóság pusztulása következtében e becsült lélekszám és a magyar anyanyelvűek hivatalosan megállapított száma közötti eltérés ezúttal jóval kisebb, mint a korábbi román népszámlálások esetében (mindössze kb. 60 ezer lélek). E különbség egyrészt a háborús körülményekből adódó becslési bizonytalanságokat jelzi, emellett azonban egyes népességi csoportoknak a magyarságról történt újbóli leválására-leválasztására is utal.

- 106 *Recensămîntul populației din 21 Februarie 1956. Rezultate generale.* București, 1959, Direcția Centrală de Statistică.
- 107 *Recensămîntul populației din 21 Februarie 1956. Vol. 1. Structura demografică a populației.* București, 1960, Direcția Centrală de Statistică.
- 108 BIJI, M. – NICHITA, A.: i. m. 6. p.
- 109 *Recensămîntul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. 1. Populația.* 1968. A tartományonkénti kötetek elérhetetlenségét az akkoriban hozzáférhető összes romániai forrást szívós módszerességgel felkutató Per RONNÅS is szóvá teszi (*Urbanization in Romania.* Stockholm, 1984, The Economic Research Institute Stockholm School of Economics. 27. p.).
- 110 *Recensămîntul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. 1. Rezultate generale. Partea înfii. Populație.* București, 1969, Direcția Centrală de Statistică.
- 111 *Recensămîntul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. 5. Populația după nivelul școlii absolvite.* București, 1970, Direcția Centrală de Statistică. 280–320. p.
- 112 *Recensămîntul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. 4. Populația după locul nașterii.* București, 1970, Direcția Centrală de Statistică.

Nyárády R. Károly

**Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek
kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi
és anyanyelvi viszonyokra**
(Részletek)

AZ 1977. ÉVI NEMZETISÉGI STATISZTIKA ÚJ VONÁSAI

Az 1977. évi népszámlálás előzetes eredményeinek elemzését – jóllehet azóta a végleges eredményeket is közzétették – azért tartjuk szükségesnek, mert a népesség nemzetiségi megoszlásáról csak ennek alapján tájékozódhatunk. E különösnek tetsző megállapítás akként értelmezendő, hogy a népszámlálás végleges adataiból a népesség nemzetiség szerinti összetételét – mint arról a későbbiek során majd meggyőződhetünk – lehetetlen kideríteni.

Az előzetes eredményekről kiadott hivatalos közlemény IV. fejezete – utalva a Román Kommunista Párt KB plénumának dokumentumaira, valamint az Államtanács törvényerejű rendeletére – hangsúlyozza, hogy a pártnak a nemzeti kérdésben követett elvszerű politikája szellemében minden állampolgár szabadon nyilatkozhatott arról, hogy melyik nemzetiséghez tartozik s ebben a vonatkozásban a szabad akaratnyilvánítás feltételeit a népszámlálási bizottságok minden tekintetben biztosították. „A lakosság nemzetiségi szerkezete” címet viselő fejezet külön kiemeli, hogy az ország 21559416 lakosa közül 19001721, azaz 88,137 százalék vallotta magát román nemzetiségűnek, 2557695 állampolgár, tehát a lakosság 11,863 százaléka pedig úgy nyilatkozott, hogy valamely egyéb nemzetiséghez tartozik.¹

Ha feltételezzük, hogy az idézett irányelv értelmében minden állampolgár valóban szabadon nyilváníthatta ki nemzetiségét, akkor talán nem kételkedhetünk abban sem, hogy híven tükrözi az állampolgároknak a számlálólapon regisztrált nyilatkozatait az a táblázat is, melynek adatsorai szerint a központi népszámlálási bizottság részletezte a nemzetiségek lélekszámát, valamint az összes népességhez viszonyított arányát. Feltevésünket alátámasztja a táblázat címe (populația pe naționalități, magyarul „a népesség nemzetiség szerint”), valamint rovatcíme is: „naționalitatea declarată”, azaz „deklarált nemzetiség”. E táblázatból kitűnik, hogy Románia népessége – a románokat mint többségi nemzetet is ide sorolva – 25 olyan nemzetiségre tagolódik, melyek név szerinti felsorolása akár számaránya miatt, akár valamely más szempontból indokoltnak mutatkozott, nem számítva az „egyéb nemzetiségek” című szó alatt összefoglalt kisebb etnikai töredékeket. (Lásd az 1. sz. táblamelléklet 5–6. rovatát.)*

Meglepő, hogy a táblázat a korábbi népszámlálások alkalmával mindig egységesen számba vett egyes nemzetiségeket töredékekre bontva, hét új „nemzetiség” létezéséről ad számot: macedorománok, aromunok, székelyek, szászok, svábok, lipovánok, valamint az ukrán nemzetiségtől különválasztott rutének.

A Budapesten 1996-ban a Teleki László Alapítvány Könyvtára által kiadott „Erdély etnikai arculatának változása” című kötetben megjelent tanulmány II.2-3. és III.3. fejezetei.

A 19 milliós román tömeghez képest a külön nemzetiségként kimutatott 644 aromun és 1179 macedoromán olyan jelentéktelen töredék, hogy csak a nemzeti kisebbségek megosztásának átlátszó kendőzéseként fogható fel. A magyar nemzetiség 1,7 milliós számához viszonyítva az 1064 székely sem számottevő. A német nemzetiség számarányát szintén nem befolyásolja lényegesen az, hogy 348 ezer német nemzetiségű mellett önálló nemzetiségként szerepel 5930 szász és 4358 sváb.² Az 54 ezer ukrán mellett a 988 főnyi rutén mint külön nemzetiség is elhanyagolható. De már az orosz nemzetiségűek száma csaknem harmadával mutatkozik kevesebbnek annak következtében, hogy a táblázat mint önálló nemzetséget tünteti fel a dobрудzsai oroszok körében elterjedt lipován vallási szekta híveit, szám szerint 11 ezret.³

Mint látjuk, a nemzetiségek frakciókra bontása, az orosz-lipován viszonylattól eltekintve, nem módosítja lényegesen a népesség nemzetiségi szerkezetét. Mégis felveti a kérdést: vajon a nemzeti kisebbségek felaprózása nem a nemzetiségi koncepció (s ezzel párhuzamosan a nemzetiségi politika) szemléletváltozását jelzi? Egy olyan nemzetiségi statisztika elvi megalapozását, amelyben magyarok, németek, ukránok, oroszok többé nem mint egységes nemzeti kisebbségek szerepelnek s így – különböző kritériumok alapján – töredékeik nagyobb arányú leválasztása által számuk még alacsonyabbra szorítható. Ebben a vonatkozásban figyelemre méltó, hogy hivatalos megnyilatkozások az „együttélő nemzetiségek” sorában gyakran emlegetik a magyarok mellett külön a székelyeket, németek helyett pedig szászokat és svábokat.

A NÉPESSÉG „NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV” SZERINT

Az 1977. évi népszámlálás előzetes eredményei alapján közölt nemzetiségi statisztika említett torzításai a leválasztott etnikai csoportoknak az „anya-nemzetiség”-hez számítása által kellően helyesbíthetők, s az 1. sz. táblamelléklet vonatkozó rovatában az ekként helyesbített adatokat is feltüntettük.

A népszámlálás végleges eredményeiről közzétett kiadványnak „a népesség nemzetiség és anyanyelv szerint” (populația după naționalitate și limba maternă) cím alatt közzétett adatsorai⁴ lényegileg sem a népesség nemzetiségi viszonyairól, sem anyanyelv szerinti megosztásáról nem adnak világos képet s ezáltal azt a benyomást keltik, mintha inkább a kérdés elködösítését céloznák.

Nem szorul magyarázatra, hogy a nemzetiséget is, az anyanyelvet is más-más kritériumok határozzák meg s így nem azonos népességi jellemzőket fejeznek ki. E két eltérő demográfiai fogalom összekapcsolása tehát már önmagában is durva módszertani hibának minősíthető. Annál inkább, mert a népszámlálási kiadvány bevezető szövege világosan utal arra, hogy a számlálólapon külön tudakolták (a 17. kérdőpont szerint) a nemzetiséget és külön (a 21. kérdőpontban) az anyanyelvet.⁵ Így volt ez a korábbi népszámlálások alkalmával is, ám akkor a két kérdőpontra adott nyilatkozatok alapján a vonatkozó adatokat külön-külön dolgozták fel és közölték. Ami tehát az adatfelvételt illeti, a régebbi gyakorlathoz képest semmi változás nem történt. Miután az előzetes eredmények alapján – mint láttuk – már ismertették a népesség nemzetiségi szerkezetét, mi készíthette mégis a népszámlálási kiadvány szerkesztőit arra, hogy változtassanak az adatközlés addig követett módszerén? Autentikus válasz hiányában megkíséreljük erre a kérdésre majd az adatok elemzése kapcsán, közvetve válaszolni.

A végleges eredmények „nemzetiség és anyanyelv” szerint részletezett adatait az

1. sz. táblamelléklet 9–10. rovata, míg az eltéréseket az előzetes eredmények „nemzetiségi” statisztikájához viszonyítva a 11. rovat szemlélteti. Már ebből is látható, hogy jóval többről van itt szó, mint az előzetes eredmények esetleges kisebb számítási hibáinak helyesbítéséről, ami egyébként általában nem kifogásolható és magyarázatot sem igényel. Jogosan felróható, súlyos hiba azonban, hogy a statisztikai igazgatóság a jelentős eltéréseket egyetlen szóval sem tartotta szükségesnek megindokolni s arra sem adott magyarázatot, hogy milyen elvek szerint, milyen módszerrel történt a „nemzetiség és anyanyelv” vegyes fogalomkörének meghatározása, a két kérdőpontra adott, esetenként eltérő nyilatkozatok alapján. Ha jól szemügyre vesszük a táblamelléklet 11. rovatában feltüntetett adatokat, csak arra következtethetünk, hogy a végleges eredmények közzétételét megelőzhetette a számlálólapok újbóli kiértékelése, mégpedig olyan értelemben, hogy romának számították mindazokat, akik nemzetiség vagy anyanyelv szerint romának vallották magukat. A cél tehát a románság számának megemelése volt s ez érthetővé teszi, miért maradt el a hivatalos magyarázat.

Minden (név szerint felsorolt) nemzeti kisebbség száma csökkent a nemzetiségi statisztikához viszonyítva, így a magyaroké kereken 36 ezerrel, a németeké több mint 26 ezerrel. Legfeltűnőbb mégis, hogy a 230 ezer cigány nemzetiségűnek alig harmada, mindössze 76 ezer (tehát 154 ezerrel kevesebb) szerepel a vegyes „nemzetiségi és anyanyelvi” statisztikában. Tekintve, hogy az oroszok száma kereken 15 ezerrel lett kevesebb, ez annak a jele, hogy nem ide sorolták a lipovánokat, de nem számíthatták az egyéb anyanyelvűek és nemzetiségűek csoportjába sem, mivel itt mindössze 7 és fél ezer többlet mutatkozik, ami kisebb a lipovánok 11 ezernek kimutatott számánál.⁶

A táblamelléklet vonatkozó rovata alapján tehát az előzetes és a végleges eredmények mérlege a következő: a nemzeti kisebbségek összes vesztesége 255832 fő, amiből 203947 fő a románság nyereségét képezi, 44875 pedig mint új etnikai csoport jelenik meg: „de naționalitate și limba maternă diferită”. Ez magyarul értelemszerűen (bár nem eléggé szabatosan) így fejezhető ki: „eltérő nemzetiségű és anyanyelvű”. Feltehető, hogy ebbe a kategóriába azokat sorolták, akiknek számlálólapján az anyanyelv nem volt azonos a nemzetiséggel.

Hihetetlennek tűnik azonban, mintha 1977-ben még 45 ezer se lett volna azok száma, akiknek bevallott nemzetisége anyanyelvétől eltérő volt, s ezt alátámasztják az alábbi adatok. A korábbi népszámlálások alkalmával, amikor – mint tudjuk – a népesség nemzetiségi viszonyairól és anyanyelv szerinti megoszlásáról külön-külön statisztikai felmérés készült, emellett még a nemzetiség és anyanyelv korrelációját is kimutatták, s így tájékoztattak az egyes nemzetiségek anyanyelvi tagolódásáról is. 1966-ban közel 178 ezer személynek az anyanyelve nem volt azonos a nemzetiségével.⁷ A nemzetiségtől eltérő anyanyelvűek aránya a legalacsonyabb volt a románoknál (0,4%), a magyaroknál (1,1%) és a németeknél (2,6%), a kisebb népcsoportoknál 3,9–38,7 százalék közt ingadozott, feltűnően magas volt azonban a zsidóknál (89,0%) és a cigányoknál (41,2%). Figyelembe véve, hogy 1956-ban az 1966. évinél is nagyobb arányú volt az eltérés,⁸ nyilvánvaló, hogy a nemzetiségtől eltérő anyanyelvű személyek száma 1977-ben sem lehetett kevesebb 180–200 ezernél, s így túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ezek közül 140–150 ezer szintén a románság számának gyarapításához járult hozzá.

Mindezt mérlegelve, a népszámlálás végleges eredményei alapján közzétett vegyes

„nemzetiségi és anyanyelvi” statisztikát sem a nemzetiségi, sem az anyanyelvi viszonyok tekintetében nem lehet hitelt érdemlőnek elfogadni.

AZ ERDÉLYI MEGYÉK NÉPESSÉGE „NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV” SZERINT 1977-BEN

Eltérően az 1930 és 1966 között tartott népszámlálásoktól, amikor is a népesség mind anyanyelv, mind nemzetiség szerinti megoszlására vonatkozó számszerű adatokat legalább nagyobb közigazgatási egységek (megyék, tartományok, városok) szerint részletezve tették közzé, 1977-ben az anyanyelvi adatokat egyáltalán nem hozták nyilvánosságra s a népesség nemzetiség szerinti összetételéről is csupán az előzetes eredmények országos (területileg nem részletezett) etnikai eredményei tájékoztatnak.

Míg az előzetes eredmények világosan és egyértelműen *nemzetiségek* szerinti megoszlásról adnak számot (lásd az 1. sz. táblamelléklet 5–6. rovatait), a végleges eredményeket „a népesség nemzetiség és anyanyelv szerint” címszó alatt tették közzé. Annak ellenére tehát, hogy mind a nemzetiséget, mind az anyanyelvet 1977-ben is külön-külön kérdőpont tudakolta, a statisztikai igazgatóság a két kérdésre adott és esetenként nem is egyező nyilatkozatok feldolgozásának mellőzésével a két eltérő etnikai kritériumot egyszerűen közös nevezőre hozta, anélkül azonban, hogy e művelet végrehajtásánál követett irányelveket felfedte volna. E megdöbbentő módszertani hiba – miként ezt az 1. sz. táblamelléklet adatsorainak kiértékelése kapcsán részletesen kimutattuk – magától értetődően az etnikai statisztika szembeűnő torzítását eredményezte. A torzítások tudatos célzatára utal önmagában az a tény, hogy a végleges eredmények – az előzetes adatokhoz képest – országos viszonylatban 204 ezerrel több románt mutatnak ki, ugyanennyivel csökkentve a nemzeti kisebbségek összes lélekszámát.

Tekintve azonban, hogy megyei bontásban kizárólag a végleges adatokat hozták nyilvánosságra, csak ezekre a torzított adatokra támaszkodva állíthatjuk össze az 2. sz. táblamellékletet, mely Erdély népességének etnikai összetételét – a fentebbiek figyelembe vételével korántsem hitelt érdemlően – megyénként szemlélteti.⁹ E táblamelléklet tanúsága szerint Erdélyben a magyarság aránya az 1966. évi 23,8 százalékról 22 százalékra, a németeké 5,5 százalékról 4,3 százalékra esett vissza, ugyanakkor a románság aránya 67,9 százalékról 70,9 százalékra emelkedett.

A magyarság a Székelyföld két megyéjében (Kovászna és Hargita) megőrizte abszolút többségét, míg Maros megyében számaránya megközelíti az 50 százalékot, Szatmárban pedig a 40 százalékot. Bihar megye lakosságának közel 1/3-a, Szilágyinak és Kolozsának közel 1/4-e magyar. A magyarság 10 százalékon felüli viszonylagos súlyt képvisel Arad, Brassó és Temes megyében (abszolút számuk ezek mindenikében meghaladja a 70 ezer főt), úgyszintén Máramarosban, ahol lélekszáma 56 ezernél valamivel magasabb. A tizenhat erdélyi megye közül csak ötben nem éri el a magyarság a 10 százalékos arányt. Fehér, Beszterce-Naszód, Hunyad és Szeben megyében a magyarok aránya 4,3–7,0 százalék között ingadozik, bár lélekszámuk mindenikben 20 ezer körüli vagy annál is több. A legkevesebb magyar Krassó-Szörény megyében él, szám szerint 8 ezer, a megye népességének 2,1 százaléka.

A 323 ezer lelket számláló erdélyi némettség – a közép-kelet-európai térség jelenleg legnagyobb számú német kisebbségi népcsoportja – több mint fele (186 ezer) Szeben és Temes megyében él. Viszonylagos súlyuk Szeben megyében a legnagyobb

(19,1%), de Temes megye népességének is több mint egytizede (13,5%) német. E két megyén kívül jelentősebb számú német él Arad (38 ezer), Brassó (36 ezer), Krassó-Szörény (20 ezer), Maros (17 ezer) és Fehér (11 ezer) megyében, ezekben a megyékben viszonylagos súlyuk 2,7–7,5 százalék között mozog. A többi megyékben a németek számaránya még az 1 százalékot sem éri el.

Az egyéb kisebbségi népcsoportok – figyelmen kívül hagyva az eltérő nemzetiségű és anyanyelvű rovatban feltüntetetteket – együttvéve is csupán 2,3 százalékát teszik ki Erdély összes népességének.

Míg 1930-ban Erdély lakosságának még 3,2 százaléka vallotta magát zsidó nemzetiségűnek, ma 7,8 ezerre zsugorodott számuk csupán 0,1 százalék viszonylagos súlyt képvisel. Méltányos megemlíteni, hogy a zsidók a 19. század derekától az 1930-as évekig jelentős szerepet játszottak Erdély gazdasági és kulturális életében. S arról sem feledkezhetünk meg, hogy ennek során az erdélyi zsidóság egy számszerűleg meg sem becsülhető – főleg értelmiségi – rétege életformájában, kultúrájában generációk óta azonosult a magyarsággal s a kisebbségi magyar sorsot is tudatosan vállalva, lélekszáma a román uralom óta is kiiktathatatlanul az etnikai statisztika magyar rovatában jelentkezik.

Az Erdélyben élő cigányok száma – amiről szintén csak a népszámlálás végleges eredményeit tartalmazó kötet alapján tájékozódhatunk – kerekén 43 ezer, az összes népesség 0,6 százaléka. Láttuk azonban, hogy – jóllehet az előzetes eredmények tanúsága szerint Románia 230 ezer állampolgára vallotta magát cigány nemzetiségűnek – a végleges eredmények alig 76 ezer főben jelölik meg az ország „nemzetiség és anyanyelv” szerint cigánynak minősített lakosának összes számát, míg 154 ezer cigányt – a cigány nemzetiségűek 2/3-át – mint nemzetisége és anyanyelve szerint is románként mutatnak ki. Hivatalos magyarázat hiányában a statisztikai igazgatóság műhelyitka, vajon a cigányok számának megharmadolását milyen elvi szempontok szerint hajtották végre. Ha feltételezzük, hogy ezzel kapcsolatban megyénként és országgrészenként azonos szempontok érvényesültek, akkor az erdélyi cigányság száma mintegy 130 ezerre becsülhető, ami annyit jelent, hogy csak ennek figyelembevételével Erdélyben a románság statisztikailag kimutatott száma tényleges számuknál közel 100 ezerrel nagyobb.¹⁰

A szerb-horvátok, a csehek és a bolgárok túlnyomó többsége az egykori Bánságban (Közép-Kelet-Európa etnikailag e legkevertebb vidékén) meglehetősen zárt településszerkezetben tömörül, de viszonylagos súlyuk egyetlen megyében sem éri el az 5 százalékot.

Az ukránok (rutének) 80 százaléka a Kárpát-Ukrajnával határos Máramaros megyében összefüggő tömbben települve, a megye népességének közel 7 százalékát teszi ki, s a Bánság két megyéjében (Krassó-Szörény és Temes) található kisebb településeik is – a bő gyermekáldásnak köszönhetően – csaknem töretlenül őrzik népi állományukat.

A szlovákok döntő többsége Arad és Bihar megyében él, de viszonylagos súlyuk ezekben a megyékben is alig haladja meg az 1 százalékot.

Végül vegyük szemügyre az 2. sz. táblamelléklet „eltérő nemzetiségű és anyanyelvű” rovatát, amely szerint Erdélyben 34 ezer azok száma, akiknek anyanyelve nem azonos bevallott nemzetiségével, tehát az összes népesség 0,5 százaléka. Meggondolkoztató, hogy Románia ebben a rovatban kimutatott 45 ezer lakosának több mint 3/4-e esik a Kárpáton inneni országgrészre és csupán 11 ezer a Regátra, ahol a népesség alig 0,08 százalékát teszi ki. Abszolút számuk a legnagyobb Szatmár és Maros

megyében (5 ezer, illetve 4 ezernél is több), de meghaladja a 3 ezret Bihar és Hargita megyében is. Viszonylagos súlyuk megyénként 0,1–1,3 százalék között ingadozik, szembetűnően magas Kovászna (1,0%), Hargita (1,2%), valamint Szatmár megyében, ahol eléri az 1,3 százalékot. Bizonyára nem véletlen, hogy az anyanyelvükkel nem azonos nemzetiségűek száma, illetve aránya éppen azokban a megyékben a legkiemelkedőbb, amelyekben nagyobb tömegű magyarság él. Ezért feltehető, hogy ebbe a kategóriába javarészt magyarokat soroltak be azzal a céllal, hogy ezáltal is csökkentsék a magyar etnikum statisztikai számát.

A 3. sz. táblamelléklet bemutatja a főbb etnikai csoportok (s ezzel párhuzamosan az összes népesség) tényleges szaporodását vagy fogyását (–) abszolút számban és százalék szerint a két utolsó népszámlálás között lepergett 11 éves időszakban. A Kárpáton inneni országrész (Erdély) adatait megyék szerint részleteztük, a tábla végén ugyanezen adatokat Románia és külön a Regát vonatkozásában is feltüntetve. Szükségesnek véljük megjegyezni, hogy az 1977. évi „nemzetiségi és anyanyelvi” adatokat az 1966. évi nemzetiségi adatokhoz viszonyítva számítottuk ki s így az egybevetés alapjául szolgáló két adatsor nem lévén homogén, még meggyőzőbben feltárja az 1977. évi etnikai statisztika torzításait, mint ahogy ez utóbbi kiértékelése kapcsán fentebb láttuk. Könnyen meggyőződhetünk erről, ha e táblamelléklet országos adatsorát egybevetjük az előzetes eredmények nemzetiségi adatai alapján kiszámított értékkel (1. sz. táblamelléklet 7–8. rovata). A kettő közötti jelentős eltéréseket szemléletesen tükrözi az alább kiragadott néhány példa. A románok tényleges szaporulata az előzetes eredmények szerint 2257 ezer (13,5%), ezzel szemben a végleges eredmények szerint 2461 ezer (14,7%), míg a magyaroké az előbbi szerint 87 ezer (5,4%), az utóbbi szerint csupán 51 ezer (3,1%). De legszembetűnőbb az eltérés a cigányoknál, akik tényleges szaporulata az előzetes eredmények szerint 166 ezer fő (két és félszeres arányú), a végleges eredményekből viszont kiderül, hogy mindössze 11 ezer fővel szaporodtak, ami 17,9 százalékos szaporodásnak felel meg.

Ám a két ellentmondásos etnikai statisztika közötti eltéréseket megyék szerint még hozzávetőlegesen se lehet felderíteni, minthogy a népesség nemzetiség szerinti megoszlását tükröző adatok – mint már többször említettük – megyei bontásban nem állnak rendelkezésre. Ezért csak általánosságban következtethetünk arra, hogy a 3. sz. táblamelléklet a román szaporulatot magasabbnak, a nemzeti kisebbségeket viszont alacsonyabbnak mutatja a valóságosnál, ami különösen az erdélyi megyék tekintetében szembetűnő.¹¹

Amíg a Regátban a románok tényleges szaporodásának aránya (13,9%) alig tér el az összes népesség szaporodási arányától (13,3%), Erdély összes népességének 11,6 százalékos arányát a 16,7 százalékos erdélyi román szaporulat 5,1 százalékponttal meghaladja, tehát a gyermekáldásban jóval bővebb regáti népességénél is magasabb. S vajon lehet-e hitelesnek tekinteni azt az etnikai statisztikát, amely szerint Erdély 781 ezer főnyi tényleges szaporulatából 761 ezer (98%) esik a románságra és csupán 20 ezer (2%) az 1966-ban még népességének több mint 32 százalékát kitevő etnikai kisebbségekre? Hiszen ez annyit jelentene, hogy az 1966-ban 2161 ezer lelket számláló nem román lakosság tényleges szaporodási üteme 11 év alatt még az 1 százalékot is alig közelítette meg, míg a románság ugyanezen idő alatt több mint 16-szoros ütemben gyarapodott.

Még megdöbbentőbb volna a kép, ha nem a kisebbségi népcsoportok szaporulataként vesszük számításba az „eltérő nemzetiségű és anyanyelvű” rovatban kimutatott 34 ezer személyt, akiknek etnikai hovatartozása tisztázhatatlan ugyan, de az kétség-

telen, hogy nem románok. Ettől az új, s így az előző népszámláláshoz viszonyítva szaporodásként értékelendő rovattól eltekintve minden kisebbségi etnikum lélekszáma fogyott, csupán a magyarok és az ukránok (rutének) képeznek kivételt.

Az erdélyi magyarság 11 évi tényleges szaporulata – a vonatkozó táblamelléklet szerint – felkerekítve is mindössze 54 ezer fő, 3,4 százalékos szaporodási arányát a románok gyarapodási üteme csaknem 5-szörösen felülmúlja. Bár 1966-ban Erdély népességének 23,8 százaléka volt magyar, részesedésük az összes erdélyi népszaporulatból csupán 6,9 százalék, még harmadrészt se teszi ki a viszonylagos súlyuk alapján várható szaporulatnak.

A románság tényleges szaporodásának aránya kivétel nélkül minden erdélyi megyében meghaladja az összes népesség növekedési arányát (így például a 2/3 részben románok lakta Temes megyében csaknem kétszeresen, a magyar többségű Hargita megyében háromszorosan), ugyanakkor a magyarság hét megyében (Fehér, Arad, Beszterce-Naszód, Krassó-Szörény, Hunyad, Szilágy, Temes) fogyott, de szaporodási üteme a többi kilenc megyében is alacsonyabb az illető megye összes népességénél s így világos, hogy a románokénál is. A románság gyarapodási üteme a magyarságénak kétszerese Kovászna és Maros megyében, hatszorosa Bihar és Brassó megyében, Kolozs megyében pedig több mint tízszerese. Ennek következtében a románság viszonylagos súlya minden megyében emelkedett, a magyarságé viszont csökkent. A legfeltűnőbbben éppen a székelyföldi Hargita megyében, ahol a 31 ezer főnyi románság (a megye népességének 11,1 százaléka) több mint négyszer erőteljesebb ütemben gyarapodott, mint a közel negyedmilliós magyarság.

JEGYZETEK

- 1 *Comunicat privind rezultatele preliminare ale recensămîntului populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977.* Revista de statistică. XXV, 1977. Nr. 6., *Közlemény az 1977. január 5-i népszámlálás és lakásösszeírás ideiglenes eredményeiről.* Előre, 1997. június 15.
* Az írásban hivatkozott táblamelléletek a következő tanulmány végén találhatóak.
- 2 A „sváb” népesség identifikálása annyiban okoz némi zavart, hogy elkülönítésük – a helyi adatok tanúsága szerint – az összeíráskor inkább a magyar, mint a német nemzetiségűek számát csökkentette. Az előzetes adatok alapján ugyanis túlnyomó többségük, 3983 fő a sváb-magyar identitásváltakozás jellegzetes színhelyéről, Szatmár és Bihar megyéből származik. (Lásd az 1979–1981-ben megjelent *Județele patriei* c. sorozat megfelelő megyei köteteit.) Ugyanitt 1977-ben még további 3916 német nemzetiségű lakost regisztráltak. Számuk együttesen 7899 – a véglegesített adatok szerint 7812 – volt, azaz 41,2 százalékkal több, mint a két megyében 1966-ban összeírt 5533 és csaknem kétszer annyi, mint az 1956-ban összeírt 4400 németé, annak ellenére, hogy közülük időközben jó néhányan kivándoroltak az országból. A különbséget hozzávetőlegesen a magyarsághoz asszimilálódott nagykároly-szatmárvidéki sváb közösség ingadozó tagjait foglalja magában. Őket e „köztes” etnikai kategória alkalmazásával sikerült az összeíráskor a magyar nemzetiségűek köréből különválasztani, majd a kiértékelés során a német nemzetiségűek közé sorolni. A 15 évvel későbbi, 1992. évi népszámlálás ilyen irányú fejleményei megerősítik feltevéssünk helytálló voltát. [Megjegyzés tölem. V. E. A.]
- 3 A nemzetiségi statisztikában a lipovánokat azelőtt állandóan és következetesen az oroszokhoz sorolták, minthogy a lipován és pravoszláv hitű oroszok között kizárólag vallási különbség áll fent.
- 4 *Recensămîntul populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977. Vol. I. Populație – structura demografică.* București, 1980, Direcția Centrală de Statistică. 614–621. p.
- 5 Uo. V. p.
- 6 Lásd a következő tanulmány táblamelléletei között. A bukaresti statisztikai igazgatóság az

1989. decemberi fordulatot követően országos összesítésben nyilvánosságra hozta az 1977. évi népszámlálás véglegesített anyanyelvi, illetve nemzetiségi számait. Ezeket, valamint eltéréseit a népszámlálási kötet torzított adatközlésétől az 1/A. sz. táblamelléklet szemlélteti. (Forrás: *Anuarul statistic al României*. București, 1990, Comisia Națională pentru Statistică. 64–65. p. Az adatok utólagos elemzése azt mutatja, hogy a népszámlálási kötet a románok, magyarok, németek, ukránok, szerb-horvátok és oroszok esetében megtartotta az előzetes közlés etnikai kategorizálását, ezért az eltéréseket is ennek megfelelően, a leválasztott töredék-etnikumok „anya”-nemzetükhöz való számítása nélkül mutattuk ki.) A napvilágra került anyanyelvi számok magyarázattal szolgálnak a lipovánok „eltűnésének” rejtélyére, igazolván Nyárády R. Károly ezzel kapcsolatos feltételezést. Az anyanyelvi adatok szerint ugyanis a lipován nemzetiségűek számára képest csak egy kis töredék vallotta magát lipován nyelvűnek. Így a lipován nemzetiségűek túlnyomó többsége, vagyis mindazok, akik közülük nem lipován – hanem nyilvánvalóan orosz – anyanyelvűnek nyilvánították magukat, a népszámlálási kötet sajátos logikájából következően, a „lipován” nyelvűek az oroszról való mesterséges megkülönböztetése révén nem az egyéb, hanem az „eltérő” nemzetiségűek és anyanyelvűek csoportjába kerültek. Szemmel láthatóan ebben, az 1977. évi népszámlálási kötet kódös rabulisztikája által állított „csapdában” tűnt el az anyanemzetéről hasonlóképpen leválasztott szász, sváb, székely stb. nemzetiségűek, illetve anyanyelvűek nagy része is. [Megjegyzés tölem. V. E. A.]
- 7 *Recensămîntul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. I. Rezultatele generale. Partea întii. Populația*. București, 1969, Direcția Centrală de Statistică. 173–174. p.
 - 8 1956-ban összesen 346660 személynek az anyanyelve és nemzetisége különbözött egymástól. *Recensămîntul populației din 21 februarie 1956. Rezultate generale*. București, 1959, Direcția Centrală de Statistică. 562. p.
 - 9 A bukaresti statisztikai szolgálat az 1992. évi népszámlálás előzetes adatait tartalmazó belső kiadványában – hivatalosnak minősülő, de csak szűk körben publikus közlésként – nyilvánosságra hozta az 1977. évi népszámlálás véglegesített nemzetiségi adatait megyénkénti bontásban is. Ezeket az adatsorokat, valamint az 1977. évi népszámlálási kötet „nemzetiség és anyanyelv szerinti” statisztikájától való eltéréseit az 2/A,C,E., illetőleg 2/F-H. táblamelléletek részletezik. Forrás: *Recensămîntul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Rezultate preliminare*. București, 1992, Comisia Națională pentru Statistică. 38–55. p. [Megjegyzés tölem. V. E. A.]
 - 10 Vö. az 2/A,F. táblamelléletekkel, melyek tanúsága szerint Erdélyben a cigány nemzetiségűek száma az 1977. évi népszámlálás véglegesített adatai alapján 123028 volt, a román nemzetiségűek száma pedig 116680-nal kevesebb, mint „nemzetiség és anyanyelv” szerint. [Megjegyzés tölem. V. E. Á.]
 - 11 Az egyes etnikumok 1966–1977 közötti tényleges gyarapodását vagy fogyását az erdélyi megyékben a közelmúltban ismeretessé vált végleges nemzetiségi adatok alapján a 3/A. sz. táblamelléklet szemlélteti. [Megjegyzés tölem. V. E. Á.]

Az 1977. évi romániai népszámlálásról az újabb adatközlések tükrében

Az 1977. évi romániai népszámlálás szükös – etnikai vonatkozásaiban pedig különösen fogyatékos – adatsorait Nyárády R. Károly közvetlenül megjelenésük után ki-elemezte, és a rendelkezésére álló információk hézagossága ellenére az 1977. évi cen-zus korabeli publikációjáról lényegében máig érvényes értékelést alkotott. Sőt ennél is tovább ment: a számsorok között olvasván nem csupán a meglévő adatokat, de hi-ányukat is értelmezni tudta. Ennek során nagyszabású előtanulmányokon alapuló páratlan intuícióval, a népesség „nemzetiség és anyanyelv” szerinti statisztikájának meggyőző bírálata kapcsán rámutatott arra, hogy az akkori bukaresti statisztikai szol-gálat nem csupán a tények elhallgatásában, az etnodemográfiai állapotok beható tanul-mányozásához elengedhetetlenül szükséges adatok visszatartásában marasztalható el, hanem abban is, hogy amit a zárolt adatokból végül is közzétett, azt *meghamisítva, a hamisításokat pedig hivatalos közlés rangjára emelve* bocsátotta a nyilvánosság elé.

Nincs ebben semmi meglepő, ha arra a köztudomású tényre gondolunk, hogy a politikai hatalom számára zavaró tények eltitkolása az elmúlt rendszerben általános gyakorlat volt. Azt is tudjuk, hogy a hatalom nem egyszer a tények meghamisításá-
val, az adatok manipulálásával is megpróbálkozott. A bukaresti statisztikai hivatal egyik vezető munkatársa szerint ugyan közvetlen manipuláció csak a gazdasági sta-tisztika területén volt lehetséges, ahol a rendszer érdekelve volt. „A népesség eseté-
ben – állítja –, e területnek a társadalmi jelenségek összességében elfoglalt sajátos jel-
legéből adódóan az adatok meghamisítása gyakorlatilag lehetetlen. Amit a múltban megpróbáltak, az nem hamisítás volt, hanem a nemtetsző népesedési adatok elhall-
gatása, mert ezek felfedték a régi rendszer kellemetlen valóságait.”¹ Megállapítása
azonban véleményünk szerint pontosításra szorul: az elmúlt politikai rendszer leg-
alább egy vonatkozásban – a nemzetiségi viszonyokat illetően – a népességi jelensé-
gek területén is érdekelve volt. A nemzeti kisebbségek léte – a „mind hangsúlyozot-
tabb társadalmi és nemzeti jellegű homogenizálódás”² perspektívájában szemlélve –
rendszeridegen, „kellemetlen valóságnak” mutatkozott. Nem véletlen tehát, hogy az
1977. évi népszámlálás kiértékelői – nem tudni, hogy pontosan kik és milyen inicia-
tívák alapján – a „gyakorlatilag lehetetlennel” is megpróbálkoztak. E próbálkozás tár-
gyi bizonyítéka az, a román statisztikai szolgálatot az 1977. évi népesség-számbavé-
telt illetően mindmáig szinte kizárólagosan reprezentáló népszámlálási kötet, amely-
nek etnikai adatsorai³ a hivatal vezető munkatársának előbb idézett állítása alól ki-
vételt képeznek. Ezt nem hallgathatjuk el még akkor sem, ha tudjuk, hogy a buka-
resti statisztikai szolgálat később elhatárolódott a kiadvány merőben politikai jelle-
gű, tudománytalan akciójától. Az intézmény utólagos jóhiszeműségét jelzi, hogy a
nemzetközileg is elfogadott kritériumoknak megfelelően – a véglegesített anyanyel-
vi adatokat legalább országos összesítésben, a nemzetiségi adatsorokat pedig megyén-
kénti, sőt (az 1992. évi közigazgatási beosztásnak megfelelően) települési típusonkén-
ti részletezésben is publikálva – megkezdte a „nemzetiség és anyanyelv”-i ismérven
alapuló botrányos etnikai adatközlés kiigazítását.⁴

A Budapesten 1996-ban a Teleki László Alapítvány Könyvtára által kiadott „Erdély etnikai arculatának változá-
sa” című kötetben megjelent tanulmány, kisebb módosításokkal.

A frissebb ismeretek birtokában lehetővé, sőt szükségessé válik az 1977. évi népszámlálás etnikai vonatkozásainak legalább részbeni újraértékelése. A következőkben erre teszünk kísérletet. Először, Nyárády R. Károly elemzésének ellenpróbájaként, egybevetjük a népszámlálási kötet etnikai adatsorait az immár véglegesített közléssel. A népszámlálási kötetben alkalmazott eljárás politikai-ideológiai összefüggéseinek felvázolása után tisztázzuk álláspontunkat a revideált adatok érvényességét illetően. Majd számbavesszük a népszámlálási kötet – politikai jelentéstartalmuktól elvonatkoztatva vizsgált – adatai és a végleges közlés együttes elemzésével nyerhető másodlagos információkat. Végezetül mindezek alapján megpróbáljuk kijelölni az 1977. évi népesség-számbavétel helyét a román nemzetiségstatisztikai közlések sorában.

AZ 1977. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁSI KÖTET ADATAI A VÉGLEGESÍTETT KÖZLÉSSEL EGYBEVETVE

Mindenekelőtt összegezzük mindazt, amit az 1977. évi népszámlálási kötet kulcsfogalmáról, a „nemzetiség és anyanyelv” szerinti ismérvről tudni lehet. E vegyes fogalomkör megnevezése látszólag önmagában hordozza értelmezését. Eszerint az 1977. évi népszámlálás az anyanyelvi és nemzetiségi bevallás kombinációját használta, így a népszámlálási kiadvány „nemzetiség és anyanyelv”-i táblái csak a két szempont szerint egyező népességet részleteztek, míg az „eltérő nemzetiségű és anyanyelvű” népesség további részletezés nélkül, egy tételben szerepelt.⁵ Ez az eshetőség a nemzetiségstatisztika évszázados alapelveit és nemzetközi gyakorlatát érintő kérdések sorozatát veti fel. Ám nem érdemes taglalásukba belebocsátkozni, mivel, mint az az előzetes adatközlés és a népszámlálási kötet összevetése során kiderült, az előbbi értelmezés csak részben állja meg a helyét. (A két közlés összehasonlító elemzését lásd Nyárády R. Károly előbbi írásának második fejezetében.) A kötet adatai ugyanis az egyes etnikumok esetében eltérő módon viszonyulnak az előzetes népszámlálási adatokhoz: a románság száma nőtt, a többi etnikumé viszont csökkent. Mégpedig azért, mert a központi kiértékelők nem egyforma mércével mértek. Azaz – mint Nyárády R. Károly helyesen következtette – a nemzeti kisebbségek tagjai közül ugyan valóban csak azokat sorolták az illető etnikumhoz, akik mind nemzetiségük, mind pedig anyanyelvük szerint ugyanahhoz a néphez tartoznak, ezzel szemben románként számítottak mindenkit, aki akár a nemzetiségi, akár az anyanyelvi rovatban románként szerepelt. (Ilyenformán „eltérő nemzetiségű és anyanyelvű” is csak nem román lehetett.) A népszámlálási kötet szerkesztői tehát, miközben adataikat az anyanyelvi és nemzetiségi bevallást kombinálva állították elő, ezt oly módon tették, hogy ugyanazon eljárás keretében két logikailag ellentétes – a kisebbségek esetében leszűkítő, a románság esetében kiterjesztő – műveletet végeztek el, az így származtatott különmemű értékeket pedig a nemzetiségre vagy az anyanyelvre vonatkozó alapadatok helyett egy homogénnek feltüntetett közös táblázatban adták közre.

E feltételezést a későbbiekben publikussá vált anyanyelvi adatok is megerősítették. Ez utóbbiakat és a népszámlálási kötet adatait egybevetve ugyanis bebizonyosodott, hogy a „nemzetiség és anyanyelv” szerinti közlés a románok számát nem csupán a nemzetiségi kimutatásnál, de az anyanyelvi értéknél is magasabbnak tüntette fel. A többi etnikum esetében pedig – a jiddis anyanyelvűeket kivéve – ennek éppen a fordítottja történt, azaz a népszámlálási kötetben szereplő érték a véglegesített közlésnél – mind a nemzetiség, mind pedig az anyanyelv vonatkozásában – alacsonyabb-

nak bizonyult. (Lásd az 1/A. táblamelléklet 10–11. rovatait.) Egyedül a zsidóság esetében nem érvényesült ez a logika: a „zsidó nemzetiségűek és anyanyelvűek rovatában” ugyanis a nemzetiségi kérdőpont végleges kiértékelése során nyert szám szerepel. (Ide tehát *kivételesen* olyanokat is besoroltak, akiknek egyébként a román „nemzetiségűek és anyanyelvűek” között lett volna a helyük, lévén, hogy a romániai zsidók többsége, a nem jiddis anyanyelvűek több mint kétharmada románul beszél.) Ez valószínűleg gyakorlati megfontolásokból történt, hiszen, ha a többi nemzeti kisebbséghez hasonlóan itt is a nemzetiségükkel azonos anyanyelvűek kaptak volna helyet, akkor számuk, a jiddis nyelvet beszélők elenyészően kis hányada miatt, megmagyarázhatatlan ellentmondásba került volna a nem hivatalos kimutatásokkal.⁶

Az 1992. évi népszámlálás I. kötetében közreadott táblázattal, mely az egyes nemzetiségek anyanyelvi hovatartozását ismerteti 1977-ből százalék szerinti megoszlásban,⁷ Nyárády R. Károly kiinduló hipotézise lényegében véve bizonyítást nyert. E táblázat „azonos nemzetiségű és anyanyelvű” rovatát és az 1/A. táblamelléklet 8. és 2. rovata alapján számított százalékos értékeket (melyek azt mutatják, miképp aránylik a „nemzetiség és anyanyelv” szerinti közlés a véglegesített nemzetiségi adatokhoz) egymás mellé állítva a 4. táblamellékletben részletezett adatsorokat kapjuk.

A 4. táblamelléklet 1. és 2. oszlopának viszonyszámait a magyar, cigány, szerb-horvát, török, tatár, szlovák, bolgár, cseh, görög, lengyel és örmény népesség esetében *hajszálpontosan megegyeznek*. Ez azért lehetséges, mert ezen etnikumok esetében mind a népszámlálási kötetben, mind pedig az utólag nyilvánosságra került véglegesített közlésben a kiértékelés egyaránt az adatfelvétel során alkalmazott nemzetiségi kategorizálás alapján történt. (Kivéve a magyarságot, ahol azonban a magyar nemzetiségűek, illetőleg magyar anyanyelvűek számához képest a székely nemzetiségűek és anyanyelvűek száma elenyésző, tehát a népszámlálási kötetben történt különválasztásuk nem befolyásolta a táblázatban jelzett eredményeket.) De látható, hogy lényegében a német, ukrán, orosz-lipován etnikumok viszonyszámait is *egybeesnek egymással*. A kisebb-nagyobb eltérések oka, hogy ezen etnikumok adatait az 1977. évi népszámlálási kötet még a szász-sváb, rutén, illetőleg lipován népesség nélkül kombinálta, míg az alapfelvételt követő véglegesített közlés 1992-ben már értelemszerűen összevonta azokat. Egyértelmű tehát, hogy az 1977-es népszámlálási kötet – a felsorolt népességek esetében – valóban az alapadatok kiértékelésével nyert nemzetiségi-anyanyelvi kereszt táblázatot tette közzé a népesség etnikai megoszlását kimutató fejezetében. A fenti oszlopok adatait összehasonlítva pedig azt sem kell különösebben bizonygatni, hogy románság és a zsidóság esetében éppen ellenkező előjelű manipuláció történt.

A román nemzetiségstatisztika „harci” ágának művelői már korábban is tettek néhány érdekes kísérletet arra, hogy megtalálják a népi hovatartozás kimutatásának tökéletes román módszerét. Az 1977. évi népszámlálási kötet azonban minden eddigi fegyvertényen túltett. Legalább eszmetörténeti szempontból tanulságos lenne megtudni, hogy végül is milyen tudományos megfontolások alapján jutottak a bemutatott módszer alkalmazásának gondolatára a kötet összeállítói. Eljárásuk elvi megalapozásának ismertetésével azonban mindmáig adósunk a román statisztikadománynak.

AZ 1977. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁSI KÖTET A NEMZETI HOMOGENIZÁCIÓ SZOLGÁLATÁBAN

A gyakorlati (politikai) motivációkról már lehetnek sejtéseink. Nyilván nem véletlen, hogy a módszertani szempontból még korrektnek tekinthető előzetes adatközlés időpontja éppen 1977. június 14-ére, tehát Kádár János és Nicolae Ceaușescu csúcstalálkozójának előestéjére esett. A jelentősebb nemzeti kisebbségek szempontjából viszonylag kedvező számadatok nyilvánosságra hozatala ilyenformán egy államközi politikai alku megkötését előkészítő taktikai, egyúttal pedig gesztusértékű lépésként is felfogható. De „üzenet”-értéket, sőt szimbolikus jelentőséget tulajdonítottak az előzetes népszámlálási adatoknak belföldön is, mivel azok megfelelő hivatkozási alapot jelenthettek az 1971 nyarán lezárult rövid életű ceaușescui „nyitás” maradék vívmányait védő kisebbségi utóvéd számára, olykor képes beszéddel álcázott ideológiai megnyilatkozásaikban. Annak idején, az 1977. évi népszámlálás adatait értékelve már Semlyén István is fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy az előzetes közlemény a korábbi népszámlálásnál sokkal kedvezőbb képet fest a magyarság számára alakulásáról, mivel a növekedés az 1966. évi, ugyancsak előzetes adatokkal összevetve 104 ezer lélek, 6,5 százalék, az előbbi évtized gyarapodásának többszöröse.⁸ E kerekén 100 ezer fős gyarapodást idézte Fazekas János is, az RKP KB végrehajtó bizottsági tagja egy 1978 júniusában Székelyudvarhelyen, a párt főtitkárának munkalátogatása alkalmából tartott népgyűlésen. Beszédében a romániai magyarság lélekszámára vonatkozóan még az előzetes nemzetiségi közlésnél is magasabb számot dobott be a köztudatba: „A népszámlálás demokratikus szellemben zajlott le, minden állampolgárnak joga volt zavartalanul bevallani nemzeti hovatartozását, amit bizonyít az a tény is, hogy a magyar nemzetiség nem hogy nem csökkent számbelileg, miként azt egyesek megjósolták, hanem ellenkezőleg, mintegy százezerrel nőtt, s létszáma ma 1 millió 750 ezer.”⁹ A romániai magyarság reprezentatív társadalomtudományi folyóirata, a *Korunk*, a népgyűlést követően megjelent számának vezércikében ugyancsak szükségesnek tartotta idézni az előbbi passzusokat. Hozzáteve, hogy „önismeretünk eme demográfiai vonatkozásait illik hangsúlyoznunk, számon tartanunk, s rámutatnunk arra, hogy a nemzetiségi kérdésben követett pártpolitika egyik fokmérője éppen a nemzetiségek lélekszámának alakulása”.¹⁰

A párt vezető tisztségviselője, aki a nemzeti szabadságjogok ékesszóló bizonyítékaként hivatkozott az 1977. évi népszámlálásra, idézett beszédében egyúttal az *asszimilációs ideológia* újbóli jelentkezésének a veszélyére is felhívta a figyelmet: „Némelyek – nyilvánvaló rosszindulatból – nem hajlandók tudomásul venni a tényeket; sem a népszámlálás demokratikus lebonyolításának a tényét, sem pedig az ország magyar lakossága növekedésének a számokban kifejezésre jutó tényét. A tényekkel szembeszegülve, némelyek éppen ellenkezőleg, az ország lakosságának állítólagos homogenizálásáról, a nemzetiségeknek a román nemzetbe való állítólagos integrálásáról beszélnek. [...] A dolgozó nép életébe és munkájába való tudatos és teljes beilleszkedés távolról sem jelenti a magyar nemzetiség etnikai azonosságának elvesztését. Ez egyike azoknak a nyilvánvaló következtetéseknek, amelyek a most lezajlott népszámlálásból levonhatók.”

A pártpolitika kulisszái mögötti tényleges helyzettel beosztásánál fogva tökéletesen tisztában lévő nemzetiségi politikus aggodalma nem volt alaptalan. A hetvenes évek közepétől a nemzetiségeknek tett látszatengedmények átmeneti párttaktikáját nyíltan a *nemzeti homogenizáció* stratégiája váltotta fel.¹¹ Nem járunk messze az igaz-

ságtól, ha feltételezzük, hogy ennek a stratégiának a jegyében vonták le az illetékesek a népszámlálás eredményeiből számukra nyilvánvalóan adódó következtetést, és döntöttek a közzététel során – a fokozatos nemzeti homogenizálódás tényét bizonyítandó – a „nemzetiség és anyanyelv” szerinti ismérv alkalmazásáról.

Minderre talán nem került volna sor, ha a népszámlálás első kiértékelésekor kapott értékek az 1966-ban rögzített – különösen a magyarság és a cigányság szempontjából hátrányos – összkép kiteljesedését hozták volna. Ennek azonban helyenként éppen az ellenkezője történt. Amennyiben elfogadjuk, hogy a kisebbségi közérzet kedvezőbbre fordulása a népszámlálási bevalláson alapuló nemzetiségi lélekszám alakulására is kedvezően hat, e népesség-számbavétel a tizenegy évvel korábbi állapotokhoz képest a meghatározó nemzeti kisebbségek öntudatosodásának dokumentumaként is felfogható. Ez pedig riasztó jelzés lehetett a nemzeti homogenizáció stratégiai számára.

A népszámlálási kötet „nemzetiség és anyanyelv”-i adatközlésének ténye kézzelfogható bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy a diktatúra, lényegéből adódó érintettsége folytán, szükség esetén a közvetlen beavatkozástól sem riadt vissza a nemzetiségi statisztika területén. Ennek kapcsán idézzünk hosszabban egy tanulmányból, amely ennek az intervenciónak a politikai-ideológiai hátterét taglalja. Szerzője abból a vitathatatlan alapelvből indul ki, hogy a különböző jogok – köztük a nemzeti kisebbségek teljes jogegyenlőségének – biztosítása nem lehet csupán, s még kevésbé elsősorban számbeli arányok, százalékok vagy küszöbök függvénye. „A korszerű demokráciák fejlettségének, politikai érettségének egyik lényeges mutatója az, hogy a társadalom, a politikai rendszer milyen mértékben képes meghaladni a kvantitatista szemléletet és az erre alapozott politikát a nemzeti kisebbségek és általában mindenemű kisebbség kérdéseinek megközelítésében és kezelésében. [...] Épp a demokrácia és a vele kapcsolatos mechanizmusok hiánya alkotja azt a társadalmi-politikai környezetet, ahol a *(nemzeti) kisebbségekre vonatkozó politikának egyik fontos eszköze a mennyiségi szemlélet.* [Kiemelések itt és a továbbiakban tőlem. V.E.Á.] A felhasznált módszerek: önkéntes és tudatosan szorgalmazott kivándorlás („kivándoroltatás”); lakosságcserék, áttelepítések az ország területén tömbben élő nemzetiségek szétszórására, diaszporizálására; a többségi lakosság betelepítése a főleg nemzetiségek lakta területekre, az asszimilációs folyamatok rendszeres, irányított felgyorsítása stb. Mindezen módozatok közös célja a nemzeti kisebbségek létszámának és az összlakosságon belüli – általános és helyenkénti, helységenkénti – részarányának csökkentése, kisebbségi helyzetük hangsúlyozása. Ezen a ponton lép színre a statisztika, amely kettős feladatot vállal. Egyrészt, retrospektív szemszögből a végbement folyamatok, változások megfelelő bemutatását, a hivatalos politika által megkívánt összkép kialakítását a statisztika sajátos eszközeinek a felhasználásával. Másrészt azonban előre is dolgozik: a hatalom ilyen természetű célkitűzéseinek szolgálatában és azok szellemében *mintegy előre vetíti az óhajtott trendvonalakat.*” A szerző rámutat arra, hogy az évtizedek során át hangoztatott és a politikai-társadalmi gyakorlatban alkalmazott mennyiségi szemléletnek sikerült befészkelődni a nemzeti kisebbségek, azok egyes rétegeinek tudatába is. Így a statisztikai közlésekben megjelenített nemzetiségi „irányszámok” széles körű forgalmazásával a politikai hatalom fokozza a nemzetiségek kisebbségtudatát, igyekszik felerősíteni a soraikban megnyilvánuló involutív magatartásformákat, perspektíváik „elkerülhetetlen”, „objektív” beszűkülésének érzetét. A tanulmány írója a romániai népszámlálásokat főbb vonalaikban értékelve megalapozottnak tartja a bizalmatlanságot az elmúlt évtizedek nemzetiségi statisztiki-

kájával szemben. Ez az állítás az erősen korlátozott ellenőrzési lehetőségek miatt (nem rendelkezünk átfogó adatokkal az egyes etnikumok népmozgalmára és egyéb demográfiai jellemzőire vonatkozóan, a nemzetiségi megoszlás helységenkénti számai hozzáférhetetlenek stb.) tárgyszerűen nehezen alátámasztható. Az 1977. évi népszámlálási kötet szerkesztői azonban az alapfelvétel során nyert adatok szándékos eltorzításával a román nemzetiségstatisztikai közlések konzisztenciáját nyilvánvaló módon megsértették. Ily módon beigazolódott, ami addig csak gyanítható volt: „*a kommunista diktatúra a homogén, egységes nemzetállam célkitűzésének elérésére stratégiai eszközként alkalmazta a statisztikai manipulációt és félretájékoztatást.* A kvantitatívista felfogásnak megfelelően ezáltal igyekezett kimutatni, hogy a nemzeti kisebbségek természetes szaporulata jóval elmarad az országos átlag mögött, az összlakosságon belüli részaránya pedig folyamatosan és gyorsan csökken, miáltal hangsúlyozódik az uralkodó nemzet többségi helyzete, fokozódhat a nemzetiségek kisebbségtudata, ami a hatalmi pozíciók erősödésének kedvez egy totalitárius rendszerben, s ahol a diktatúrát leplező áldemokrácia keretében a jogok „adagolásában” a hivatalos alapismérvék közé tartozik a mennyiség.”¹²

A VÉGLEGESÍTETT ADATOK HITELESSÉGÉRŐL

Az 1977. évi népszámlálási kötet, beigazolvva az etnikai adatközlések megbízhatóságával kapcsolatban már korábban is felmerült kételyeket, mérhetetlen erkölcsi károkat okozott a román statisztikai szolgálatnak. Az elvesztegetett bizalom visszaszerzésének útján a revideált, véglegesített adatok összesített formában történt közzététele volt az első lépés.

Mielőtt közelebbről megvizsgálánk az etnikai viszonyok alakulását Erdélyben az 1977. évi népszámlálás véglegesített adatainak tükrében, tisztáznunk kell álláspontunkat e számok érvényességét illetően. A népszámlálás lefolytatásáról, az összeírás körülményeiről keveset tudunk. Némi fogalmat alkothatunk azonban erről az 1992. évi népszámlálás ismeretében, amelynek sajtóvisszhangja – olykor vádaskodásig menő kölcsönös szemrehányások kíséretében – bőséges példatárát nyújtja az ilyen alkalommal lehetséges adatfelvételi anomáliáknak. Lényegében hasonló esetekről ad hírt az a néhány visszaemlékezés is, mely az 1989. december utáni romániai magyar sajtóban látott napvilágot az 1977. évi népszámlálásról. Egy Arad megyei község egykori iskolaigazgatója – hivatalból a helység számlálófőnöke – például arról ír, hogy a számlálólapon a nemzetiségi kódszámot nem jegyezheték be a számlálóbiztosok, sőt neki sem volt szabad rávezetnie azt. Beszámol körzetéből olyan esetről is, amikor a helyi néptanács elnökének utasítására a faluban minden vegyes házasságból származó gyermeket, a szülők megkérdezése nélkül eleve román nemzetiségűnek kellett beírni. A fentiek ismeretében – teszi fel a kérdést az egykori recenzor – miként fogadhatnánk el valósnak a magyar nemzetiség 1 millió 702 ezres lélekszámát?¹³ Ugyanezeket rója fel Király Károly 1981-es keltezésű, a külföld tájékoztatására szánt röpiratában. A kérdőívek mindegyik rovata el volt látva kódszámmal, kivéve a nemzetiségi hovatartozás rubrikáját. Szól arról is, hogy felsőbb utasításra Moldvában nem lehet magyarnak beírni senkit, és hogy vegyes házasságok esetében hivatalból minden családtagot románnak nyilvánítottak, ellenkezésük dacára.¹⁴ Van, aki úgy emlékezik, hogy 1977-ben a számlálóbiztos ceruzával írta be a kérdőívre a szolgáltatott adatokat, így lehetővé vált a „kitűzött célnak” nem megfelelő adatok „helyesbí-

tése”, mások pedig arról írnak, hogy a nemzetiségi rovatot kifejezetten csak ceruzával tölthették ki.¹⁵ Egy kolozsvári újságíró személyes élményét hozza fel annak bizonyítására, hogy a Ceaușescu közvetlen irányításával és „igen értékes” útmutatásai alapján lebonyolított népszámlálás során követtek el „huncutságokat”.¹⁶ Az 1977. évi népszámlálásra történt utalásokban vissza-visszatérnek az olyan fordulatok, mint: „törvényesen felkarolt hamisítások”, „pártállami praktikák”, „manipulációk sorozata”. De még az elhatárolódás legenyhébb megfogalmazódása szerint is „olyan tapasztalataink, amelyek alapján statisztikai adatokat teljesen megbízhatóknak, hitelesnek tarthatnánk, sajnos nincsenek”.¹⁷

Tünetértékű ugyanakkor, hogy román oldalról is akadnak, akik – ellenkező előjellel – kifogásolni valót találtak az 1977. évi népszámlálásban. Constantin Cimbru, a Bihar megyei Népszámlálási Bizottság alelnöke a múltbéli tapasztalatok alapján ugyan megértéssel fogadja a kisebbségi szervezeteknek az 1992. évi számbavétellel kapcsolatos előzetes aggályait, de tud olyan ellenpéldákról is 1977-ből, amikor a megkérdezettek a magyarság előnyére igyekeztek befolyásolni.¹⁸ Ion Coja, a székelység önálló nemzeti identitásának egyik „apostola” pedig arra emlékeztetett, hogy az 1977. évi népszámlálás eredményeinek közzétételét követően sokan fellebbeztek, hangoztatván, hogy a romániai székelyek száma nem annyi, mint ami az előzetes adatokban szerepel, hanem sokkal több, százezres nagyságrendű. E kifogások a hatóságokat egy vizsgálat lefolytatására készítették – állítja –, dr. Petru Râmneanțu antropológus vezetésével. Ennek során arra a megállapításra jutottak, hogy a székely vidékek népszámlálói számtalan hamisítást követtek el, a székelyeket magyarokként írták be akaratuk ellenére, vagy anélkül, hogy megkérdezték volna őket, minek vallják magukat.¹⁹ Ha eltekintünk azoktól a politikai indítékoktól, melyek az 1992. évi népszámlálási kampány félidejében megszólalásra készítették Coját, az általa felelevenített történet számunkra is tanulságokkal szolgál. Egyrészt arról ad hírt, hogy a hivatalos szerveket meglepte és az adatok kiértékelése után is komolyan foglalkoztatta a székelységnek a magyar nemzetiségről történő leválasztására tett kísérletük kudarca. E kísérlet kudarcba fulladása ugyanakkor azt is jelzi, hogy az összeírás – legalábbis e homogén nemzetiségű terepen – viszonylag normális mederben zajlott le, anélkül, hogy a hatóságok extrém elvárásaitak érvényesíteni tudták volna.

Az 1977-ből rendelkezésünkre álló információk túl töredékesek ahhoz, hogy azok alapján egyértelmű véleményt alkothassunk a szóban forgó népszámlálás tárgyilagosságáról. Mindenesetre – a tizenhét évvel későbbi népség-számbavételhez hasonlóan – e jelzések is megerősítik azt az általános tapasztalatot, hogy nemzetiségileg megosztott vidékeken sem a kisebbség, sem a többség nem bízik igazán a népszámlálási eredményekben. Mivel az eredmények hol erre, hol arra váltakoznak, mindegyik fél hamisításra gyanakszik.²⁰ Egyvalami azonban vitathatatlan: a többségi nemzetnek pozíciójából adódóan mindig több lehetősége van a népszámlálási eredmények befolyásolására, mint a kisebbségekhez tartozóknak. Abban is biztosak lehetünk, hogy egy többnemzetiségű, ám önmagát nemzetállamnak tételező országban – ahol a szerep-zavarral küszködő államhatalom konfliktusos, vagy annak minősített helyzetekben saját polgárai egy részének ellenében rendszerint a többségi nemzet képviselőiben lép fel – a hatalom különböző szintű birtokosai meg is ragadják az alkalmat, hogy éljenek e lehetőségekkel.

A jelenkori Erdély hetvenöt éve azt tanúsítja, hogy a román állam mindig kisebbségre becsülte a területén élő magyarság létszámát, mint maguk a magyarok. De az érdekeltektől független mértékadó külföldi források is arra a következtetésre jutnak,

hogy a román népszámlálások adatai a nemzeti kisebbségek számát valószínűleg alábecsülik. Mindezen körülmények ellenére mégis el kell fogadnunk azt a szaktudományos álláspontot, hogy az etnikai viszonyok vizsgálatának legfontosabb forrását a népszámlálások erre vonatkozó adatai képezik. Ám elemzésük során nem hagyhatók figyelmen kívül az adott népszámlálási információk pontossági problémái sem.²¹ A népszámlálások tudományos jelentőségéről, hasznosságukról a társadalomkutatók számára, a velük szembeni követelményekről és végrehajtásuk buktatóiról a romániai viszonyok között Dumitru Sandu szociológustól kapunk átfogó tájékoztatást. Az 1992. évi népszámlálás előestéjén adott interjújában többek között hangsúlyozta, hogy az ország etnikai szerkezetének vizsgálata olyan fontos kérdés, amely közérdeklű ugyan, de megválaszolására nem a politikusok, hanem a szakemberek illetékesek. Rámutatott arra is, hogy a népszámlálásnak minden más vizsgálódással szembeni nagy előnye, hogy az egyetlen olyan minta, amely a kiszemelt népesség száz százalékát méri fel.²² Még a manipuláció, a titkolózás, a torzítás jegyeit hangsúlyozó értékelés szerzője is arra a következtetésre jut, hogy, bár szükségszerűen felülértékelődnek a különböző más források, résztanulmányok és felmérések, egyházi nyilvántartások, számításokon alapuló becslések, mindezek azonban nem helyettesíthetik a megfelelő, átfogó jellegű adatokat. Azért is célszerűbb a hivatalos statisztikára támaszkodni, mivel: 1) ezáltal megelőzhető az az esetleges ellenvetés, hogy a hivatalostól eltérő forrásokhoz folyamodunk; 2) a csökkent megbízhatóság ellenére egyes struktúrák, arányok, fejlődésvonalak stb. így is felvázolhatók; 3) egyúttal alkalom nyílik a forrásanyag, tehát a hivatalos statisztika kritikai elemzésére.²³

A NEMZETISÉGÜKTŐL ELTÉRŐ ANYANYELVŰEK SZÁMAI AZ ERDÉLYI MEGYÉKBEN 1977-BEN

Az 1977. évi népszámlálás véglegesített nemzetiségi közlése – az előbbieket fenntartásával – az erdélyi megyékben is alkalmas az érdemi elemzésre. Az adatsorok vizsgálata során a Nyárády R. Károlytól idézett tanulmányrészlet harmadik fejezetéhez kapcsolódunk, ahol a szerző a népszámlálási kötet „nemzetiség és anyanyelv”-i adatai alapján írja le Erdély népességének 1977. évi etnikai viszonyait. Leírása utólagos ismereteink tükrében is helytálló, és csupán néhány konkrét adatában szorul helyesbítésre. Az abban foglaltakat felelevenítve, az 2–3/A. táblamelléletek segítségével a figyelmes olvasó ellenőrizheti és kiigazíthatja a népszámlálási kötet idejétmúlt számait. Így a korábbiaknál realisabb képet alkothat az egyes etnikumok hivatalosan megállapított számára, területi elhelyezkedésére, gyarapodására és az adott régió népességén belüli számarányára vonatkozóan. Részletezésükre tehát nem kívánunk újólágit kitérni.

A „nemzetiség és anyanyelv” szerinti publikáció ma már csupán egy, az autentikus közlést kiegészítő adatforrás e tárgyban. Mivel megszűnt az egyetlen, kizárólagosan rendelkezésünkre álló hivatalos statisztikai tényközlés lenni, hiányosságai – megfelelő értelmezésben – hasznosítható információkká válnak. A következőkben ezért ezeknek, a népszámlálási közlés újraértelmezése révén nyerhető információknak a számbavételére vállalkozunk.

Mindenekelőtt meg kívánjuk jegyezni, hogy az 1/A. táblamelléklet 8. rovatának, illetőleg az 2., és 2/B,D. táblamellékleteknek a számsorait indíttatásukat tekintve változatlanul az 1977-es népszámlálási manipuláció dokumentumainak tartjuk. De

megbizonyosodván arról, hogy a népszámlálási kötet és a véglegesített eredmények nemzetiségi adatainak különbözete az esetek többségében az illető nemzetiséghez tartozó más anyanyelvűek számát adja, a továbbiakban nem előbb jelzett minőségükben forgatjuk azokat, hanem olyan kimutatásokként, amelyek – a románok és a zsidók kivételével – az *azonos nemzetiségűek és anyanyelvűek* számáról tájékoztatnak bennünket. Ennek megfelelően az 1/A. táblamelléklet 10. rovata, valamint az 2/F–H. táblamellékletek – ugyancsak e két etnikumot leszámítva – értelmezésünkben a *nemzetiségüktől eltérő anyanyelvűek* számaikat részletezik. A felsorolt táblamellékletek és rovatok románokra vonatkozó adatsorai pedig mindazok számát összegzik – a zsidó nemzetiségűek nélkül –, akik a népszámlálás időpontjában más nemzetiségűekként a román anyanyelvűek sorát gyarapították. Az így feltérképezhető etnikumközi átfedések értékei a cigány, szerb-horvát, török, tatár, szlovák, bolgár, cseh, görög, lengyel és örmény népesség esetében pontosan, a magyarság esetében lényegileg, az ukránokat, oroszokat és románokat illetően pedig nagyjában-egészében azonosak a véglegesített nemzetiségi adatok alapján számíthatóval. Jelentősebb torzulás csupán a németekre vonatkozóan mutatható ki.²⁴ Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy számításaink nem pótolják a nemzetiség és anyanyelv közötti összefüggéseket 1977-ben etnikumonként kimutató részletes és pontos hivatalos kereszt táblázatokat, melyek utólagos közreadásával remélhetőleg már nem sokáig késlekedik a bukaresti statisztikai szolgálat.

A véglegesített adatközlésben a „nemzetiség és anyanyelv”-i adatokhoz képest többé-kevésbé valamennyi kisebbségi etnikum pozíciói javultak, ám esetükben – a cigányságot nem számítva – a Nyárády R. Károly által hivatkozott (a 2. táblamellékletben található) és az 2/A. táblamelléklet által tartalmazott értékek és arányszámok között lényegi eltérés nem mutatkozik. Számottevőbb módosulást helyenként csak a települési típusok szerinti csoportosításban, továbbá a németeknél tapasztalni – náluk is inkább a fentebb jelzett (a 24. sz. jegyzetben részletezett) okok miatt, elsősorban Temes, Szeben és Szatmár megyékben.

Mivel a kisebbségek pozícióinak etnikumonként eltérő, viszonylagos erősödése a véglegesített nemzetiségi adatokban túlnyomórészt a románság rovására történt, külön-külön kimutatható nyereségeik a román „nemzetiségűek és anyanyelvűek” számának csökkenésében összegeződnek. Ebből következően tehát a leglátványosabb változásokat a románok esetében regisztrálhatjuk. Számarányuk a véglegesített közlésben országos átlagban 1, Erdélyben 1,5 százalékponttal esett vissza a népszámlálási kötet értékeihez képest. Az erdélyi átlagot is meghaladja arányvesztésük Szeben (2,6%), Brassó (2,4%), Fehér (2,3%), Maros (2,1%), Temes (1,9%), Krassó-Szörény és Arad (1,7–1,7%), valamint Hunyad (1,6%) megyékben. E megyék közül a bánágiak Erdély tipikusan soknemzetiségű térségét alkotják, melyet hagyományosan a jelenlévő etnikumok sokfélesége, a kisebbségben lévők szétszórt, mozaikszerű elhelyezkedése jellemez. A felsorolt megyékben található az Erdélyben élő németek 95 százaléka, illetőleg a cigány népesség 2/3-a, akiknek településmódja – a többi itt élő kisebbségi etnikumhoz hasonlóan – ugyancsak szigetszerű, vagy erőteljesen szórványosodó. De meg kell említeni azt is, hogy ebbe a csoportba tartoznak a dél-erdélyi „ipari tengelyt” alkotó megyék (Arad, Temes, Krassó-Szörény, Hunyad, Szeben és Brassó), melyek az országrészek közötti vándoráramlások keresztútját, Erdély migrációs ütközőzónáját képezik. E megyékben a térbeli mobilitás és az urbanizáció kiemelkedően magas mutatószámai a különböző vidékekről érkezettek nagyfokú területi koncentrációját és keveredését jelzik. Városaik, ahol az odaözlők legnagyobb százaléka a többségi nemzetből kerül ki, a románosodás jellegzetes kohói. A „nemzetiség és

anyanyelv” szerinti, illetőleg nemzetiségi értékek között Erdélyben mért eltérések 73,6 százaléka a felsorolt nyolc megyében, 65,5 százaléka pedig kifejezetten az ipari tengely mentén összegeződik.

A románság arányvesztése többnyire a városokban nagyobb, azonban összességében itt némileg elmarad az erdélyi átlagtól: 1,4 százalékpont. Ez az átlagszám néhány kivételesen magas megyei értéknek köszönhetően a községekben magasabb: 1,7 százalékpont. A városi térségekben a csökkenés Fehér megyében a legnagyobb mértékű (2,8%). Sorrendben ezután Temes (2,0%), Hunyad (1,9%), Krassó-Szörény (1,8%), Arad (1,7%) és Szilágy (1,6%) következnek. Feltűnően alacsony viszont a számaránymódosulás Maros (1,4%), Brassó (1,0%), valamint Szeben megye városaiban (1,2%). E három megyében az eltérések értelemszerűen a – vegyes (román, szász, cigány) lakosságú – falvakban jelentkeznek: Szeben megyében 4,4 százalék, Brassó megyében 5,2 százalék, Maros megyében 2,7 százalékos értékkel. E mikrorégióhoz kapcsolódik Fehér megye, ahol a vidéki aránymódosulás közel 2 százalékos. De a román nemzetiségűek számarányának csökkenése a népszámlálási kötethez képest a Bánság községterületein is eléri az erdélyi átlagot: Temes megyében 1,8 százalék, Krassó-Szörény és Arad megyékben pedig 1,7–1,7 százalékkal.

Az előbbi arányszámok lényegében a statisztikailag még mérhető nyelvi beolvadás intenzitását szemléltetik a többségi nemzet oldaláról nézve. Az államnyelv felé irányuló asszimiláció végső stádiumáig eljutottak számáról a román nemzetiségűek és a népszámlálási kötetben román „nemzetiségű és anyanyelvű”-ként feltüntetettek (valójában román nemzetiségűek vagy anyanyelvűek) számának különbözete tájékoztató.

A kisebbségek oldaláról közelítve ugyanezt a jelenséget az előbbitől eltérő módon kell szemügyre vennünk. Innen nézve úgy ragadható meg a legszemléletesebben az „asszimilációs hajlandóság”, ha – a 2/A,C,E. és az 2/F–H. táblamelléletek megfelelő adatait egybevetve – nem az össznépességben belül képviselt számarányuk módosulásán mérjük le pozíciójuk változásait aszerint, hogy mely közlési kritériumot vesszük figyelembe, hanem arra összpontosítunk, hogy e módosulások milyen mértékben járulnak hozzá a pozíció-változáshoz. Rájuk vonatkozóan tehát a jelzett táblamelléletek alapján nem az illető etnikum számerejének változását, hanem a nemzetiségüktől eltérő anyanyelvűek etnikumon belüli számerejét mutatjuk ki. Két megszorítással. 1) Ez a viszonyszám az illető nemzetiséget kinyilvánító, attól eltérő, de nem csupán a román, hanem az összes többi anyanyelvűre is vonatkozik. (Általános a román nyelv dominanciája, az ettől való eltérés pedig egyedi mérlegelés alapján – a 4. táblamelléklet 3. rovatának segítségével – megbecsülhető.) 2) A németek esetében a 2. és 2/B,D. valamint a 2/A. és 2/C,E. táblamelléletek etnikai kategorizálásának összeférhetetlensége miatt nem kapunk értékelhető eredményt, ezért rájuk vonatkozóan nem végeztünk megyénkénti számításokat.

A magyarság körében a nemzetiségüktől eltérő anyanyelvűek aránya országosan 2,5 százalék. Ez az érték a Regátban 15,8 százalékra rúg, Erdélyben átlagosan 2,3 százalék. A magukat magyar nemzetiségűnek vallók számából a más nyelven beszélők részesedése Erdélyben Krassó-Szörény (13,1%), Hunyad (11,8%), Beszterce-Naszód (7,1%), Fehér (6,3%), Temes (6,2%), Szeben (5,5%), Brassó és Máramaros (3,8–3,8%), valamint Arad (2,9%) megyékben a legmagasabb. Az erdélyi átlaggal egyező Kolozs és Szilágy megyékben, alatta van Bihar (1,7%), Szatmár (1,5%) és Maros (1,4%), és messze elmarad attól Hargita (0,7%), valamint Kovászna (0,6%) megyékben. Az egyes megyék esetében nem nehéz összefüggést találni az össznépességhez viszonyí-

tott nemzetiségi homogenitás csökkenése, illetőleg a nemzetiségen belüli heterogenitás növekedése között. (Vö. itt és a későbbiekben az 2/A,C,E. táblamelléletekkel.)

A magyar nemzetiségűek között a más nyelvet beszélők részesedése a városokban nagyobb, mint a községekben; az előbbi településcsoportban Erdélyben átlagosan 3,2 százalék, az utóbbiban 1,5 százalék. A városok esetében a következő megyék bírnak az erdélyi átlag fölötti értékekkel: Krassó-Szörény (12,8%), Hunyad (11,4%), Beszterce-Naszód (7,9%), Fehér (7,7%), Temes (7,1%), Szeben (5,2%), Brassó (4,3%), Arad (3,6%) és Máramaros (3,8%). A másnyelvűek községi számaránya ugyancsak a szórvány(osodó) megyékben haladja meg az erdélyi középértéket: Arad (1,8%), Brassó (2,5%), Temes (4,6%), Fehér (4,9%) és Szeben (6,6%). Ez az arányszám ott a legmagasabb, ahol falun magyar szinte már csak mutatóban található: Krassó-Szörény (15,2%) és Hunyad megyében (16,4%).

Hasonló – ám sokkal szélsőségesebb értékekkel jellemezhető – tendencia mutatkozik a kisebb lélekszámú etnikai csoportoknál. Az erdélyi átlagot tekintve a más nyelvűek aránya legmagasabb a csehek között (29,2%). Sorrendben követik őket a szlovákok (8,0%), a szerb-horvátok (7,9%), a bolgárok (6,7%) és az ukránok (6,0%). Esetükben ott kiugróan magas ez az érték, ahol hagyományos települési helyeiktől távolra sodródva élnek, vagy elenyésző számban találhatók. E törvényszerűség Hunyad megyében például valamennyiükre vonatkozik (csehek 70%, ukránok 64,3%, szlovákok 50%, szerb-horvátok és bolgárok 41–41%). Itt a töredék etnikumok az iparban elhelyezkedő vándornépesésként vannak jelen. Erős a szlovák homogenitás Bihar (2,9%), Szilágy (3,4%) és Arad (5,8%) megyében, Temesben viszont csökken (13,3%), Krassó-Szörény megyében már a tört részére olvad (41,6%), Szatmárban pedig a szlovák nemzetiségűek szinte teljesen eltűntek a más nyelvűek között (83,6%). A ruténok töretlen nemzetiségi identitása a nyelvi önazonosságban is kifejeződik szülőföldjükön, Máramarosban, ahol a más nyelvűek aránya körükben mindössze 2,3 százalék. Ez az arány Krassó-Szörény megyében 9,0 százalékra, Temes megyében 10,4 százalékra növekszik. Arad megyében eléri a 36,0, Szatmárban pedig a 43,5 százalékot. A csehek viszonylagos homogenitása szintén ott a legerősebb, ahol annak idején megtelepültek és ma is a legszámosabban élnek. Szigeteik Krassó-Szörény megyében találhatóak, itt a más nyelvűek aránya esetükben csupán 22,4 százalék. Érdekes módon ez az arány Arad megyében sem magasabb (22,2%), Temes megyében viszont már 45,0 százalékra nő. Nyelvileg zártabb közösség a bolgároké, akiknek zöme Temes megyében él, és ott mindössze 4,9 százalék a közülük más nyelvet használók aránya. Ez Arad megyében is csak 7,4 százalékra növekszik. A nem anyanyelvüket beszélő szerb-horvátok számaránya viszonylag alacsony Krassó-Szörény (5,8%), illetve Temes megyében (7,1%), de Arad megyében már 20,5 százalék.

A nemzetiségüktől eltérő anyanyelvűek arányának városi átlaga a fentebb említett etnikumok esetében a következőképp alakul. Csehek: 56,3 százalék (Hunyad 70,2%, Krassó-Szörény 59,9%, Temes 47,5%). Szlovákok: 11,7 százalék (Hunyad 48,6%, Krassó-Szörény 48,4%, Temes 27,3%, Bihar 12,0%, Arad 4,7%). Ukránok: 27,7 százalék (Hunyad 76,5%, Szatmár 37,2%, Krassó-Szörény 23,5%, Temes 24,0%, Máramaros 22,0%, Arad 22,0%). Szerb-horvátok: 12,3 százalék (Arad 21,3%, Temes 10,7%, Krassó-Szörény 10,2%). Bolgárok: 18,7 százalék (Temes 15,3%, Arad 14,2%). A községekben élők sorában a nyelvi asszimiláció az előbbinél már jóval szűkebb körre terjed ki: bolgárok 3,4 százalék (Temes 2,7%), ukránok 3,5 százalék (Temes 7,3%, Krassó-Szörény 5,9%, Máramaros 1%), szerb-horvátok 5,6 százalék (Arad 19,8%, Temes 4,9%, Krassó-Szörény 4,2%), szlovákok 5,8 százalék (Arad 9,3%, Temes 8,1%,

Szilágy 3,2%, Bihar 2,1%), csehek 6,2 százalék (Krassó-Szörény 3,0%). Mindent egybevetve az adott nemzetiségen belül a másnyelvűek aránya legalacsonyabb Krassó megye cseh, Temes megye bolgár, Bihar és Szilágyság szlovák községeiben, valamint az Arad megyei (javarészt Nagylak zártabb közösségét alkotó) városi szlovákság körében – a máramarosi rutén falvak nyelvi homogenitása pedig csak a székelyföldi tömbmagyarsághoz hasonlítható.

A németekre és a zsidókra vonatkozóan egyelőre csupán országos viszonyszámokkal rendelkezünk, de vélhetően az erdélyi átlag sem sokban tér el azoktól. Eszerint 1977-ben a románok (0,2%) és a magyarok (2,5%) után a német nemzetiségűek nyelvi homogenitása a legerősebb az országban: a más anyanyelvűek aránya a német etnikumon belül mindössze 4,8 százalék volt. A zsidóság az utolsó ebben a sorban: 87,0 százalékuk a jiddistól eltérő anyanyelvű.

A zsidóság nyelvi heterogenitásához 1977-ben csupán a cigány népesség másnyelvűsége volt fogható. Országosan ugyanis 66,7 százalékuk, de Erdélyben is közel kétharmaduk, azaz 64,7 százalékuk nem cigányul beszélt. Ez a kiemelkedően magas átlag szinte mindenütt meghaladja a körülöttük élő más nemzetiségűekét, bár vidékenként meglehetősen nagy szóródást mutat. Legmagasabb Kovászna (97,4%), Brassó (89,8%), Hunyad (86,1%) és Fehér megyében (85,2%), de az átlagosnál nagyobb Szeben (78,4%), Szatmár (77,7%) és Hargita megyében is (74,2%). Az átlaghoz közelít Maros (60,7%), Arad (60,6%), Szilágy (58,9%) és Beszterce-Naszód (55,0%) megyékben, míg fokozatosan elmarad az átlagtól Máramaros (51,5%), Bihar (49,5%), Krassó-Szörény (47,3%), Temes (38,5%) és Kolozs megyék (38,3%) esetében.

Megjegyzendő, hogy – mint azt Nyárády R. Károly is többször hangsúlyozta tanulmányában – a nemzetiségi számbavétel ugyan realisabb képet ad a cigányság számáról és térbeli elhelyezkedéséről, mint az anyanyelvi statisztika, de korántsem tükrözi hűen a valóságot. (A népszámlálási adatok ingadozását, valamint a cigányság népszámlálási önbesorolása, illetőleg környezete általi minősítése közti számbeli különbségeket lásd az 5. táblamellékletben.)²⁵ E tekintetben kétségkívül pozitív fejlemény, s a megelőző népesség-számbavételhez viszonyítva kedvező fényt vet az 1977. évi népszámlálásra, hogy ez alkalommal országosan csaknem négyszer, de Erdélyben is két és félszer annyian vallották magukat cigánynak, mint tizenegy évvel korábban. Ennek ellenére – s erre tizenhét évvel később, az 1992. évi census tapasztalatainak birtokában maguk a román szakemberek hívják fel a figyelmet – a cigányok népszámlálási száma, töretlen gyarapodásuk ellenére messze van a valóságostól, és a tényleges számuk népszámlálások útján valószínűleg sohasem lesz megismerhető.²⁶

Nemzetiség és anyanyelv összefüggését települési típusonként vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy Fehér, Brassó, Hargita és Szatmár megyék kivételével 1977-ben a nem cigányul beszélők aránya a cigány nemzetiségűek közt a városokban kisebb (61,5%), mint a falusi térségekben (65,8%). Ez az érték ugyan mindkét csoportban igen magas, a két érték közti különbség pedig viszonylag szerény, ám mégiscsak kimutatható eltérésük – legalábbis az 1977. évi népszámlálás időpontjában – éppen ellenkező irányú, mint a többi etnikum esetében. Paradox módon ez is – a különválási tendenciákkal egyidejűleg létező – „asszimilációs hajlandóságukat” jelzi, hiszen a cigányságnak, különösen cigányul nem tudó rétegeinek a többségi társadalomba való integrálódási készsége, azonosulási szándéka a nemzetiségi hovatartozás népszámlálási megvallásával fejezhető ki a legegyszerűbben – e szándék fogadtatásától, tényleges beilleszkedésüktől függetlenül. Az előző bekezdésben elmondottakhoz hozzátehetjük, hogy a cigányságnak a városokban több esélye van a hivatalos kimutatások

számoszlopai közti „elrejtőzésre”, mint a kisebb lélekszámú településeken. Ez népszámlálási önmeghatározásuk és a környezetük általi minősítésük közti eltérésben is kifejeződik. Látható, hogy az 5. táblamellékletben idézett szociológiai felmérés közel háromszor annyira becsüli a számukat, mint amennyit az 1992. évi népszámlálás megállapított. Egy másik becslés pedig, amely ugyancsak 1 millió fölé teszi a cigányság tényleges lélekszámát, abból a hipotézisből indul ki, hogy *a népszámlálási eredmény és a mások általi minősítés eredményezte szám közötti eltérés a városokban nagyobb mint a falvakban*: ez utóbbi településeken országos átlagban mintegy 200 százalék, míg a városi településcsoportban a 300 százalékot is elérheti.²⁷

Nyárády R. Károly más összefüggésben rámutatott arra is, hogy a cigány népesség – mely anyanyelvét illetően többnyire azon néphez tartozónak vallja magát, amellyel elvegyülve él – a „nemzetiség és anyanyelv” szerinti kimutatásban javarészt a románság számsorai közt tűnik el. A 2. táblamelléklet-sorozat egyértelműen igazolja állítását. E táblák egyúttal azt is részletezik, hogy a nemzetiségi statisztikában a „nemzetiség és anyanyelv”-i kimutatáshoz képest mely megyékben mutatkozik jellegzetes korreláció a cigányság számának nagymérvű növekedése és a románság számának szembetűnő csökkenése között. Ezek a megyék a következők: Brassó, Szeben, Maros, Fehér, Arad és Bihar. A cigány növekmény 66,1 százaléka, a román csökkenés 54,9 százaléka az említett hat megyéből kerül ki. Bár ezt a markáns összefüggést a magyar anyanyelvű cigányság jelenléte – főként Maros és Bihar megyében – némileg árnyalja, kétségkívül döntően a román anyanyelvű cigányság nemzetiségéhez való visszatérése az oka annak, hogy e megyékben a román nemzetiségűek aránya lényegesen alacsonyabb, mint a román „nemzetiségű és anyanyelvű”-eké. Ez különösen Maros megyében szembetűnő, ahol így nem csupán a románság össznépességen belüli számaránya süllyed ismét 50 százalék alá, de 1966–1977 közötti gyarapodásának mutatói is visszaesnek, olyannyira, hogy e megyében – Erdélyben egyedülálló módon – a magyarság növekedési üteme meghaladja a román nemzetiségűekét. (Lásd a 3/A. táblamellékletet.)

Ennek kapcsán érdemes kitérni arra is, hogy Szeben, valamint Maros, Brassó és Fehér megye egyes részei – a valamikori Nagy- és Kis-Küküllő megyék – cigány népessége régtől fogva szinte külön szigeteket képez. Környezetük megfogalmazása szerint az itt élő cigányok valóságos negyedik nemzetet alkotnak.²⁸ E megyékben már az 1930. évi népszámlálás is 38241 cigányt írt össze. Számuk 1966-ban 20655-re esett vissza, tizenegy évvel később azonban 53834-re ugrott. E mikrorégió cigányságának 1977. évi újbóli térfoglalása nem csupán a korábbinál nyíltabb népszámlálási bevalást, hanem tényleges demográfiai folyamatokat is jelez. Számbeli gyarapodásuk az eltérő adatfelvételen túl egyrészt a környezetükben élő más nemzetiségűekét messze meghaladó szaporodásuknak köszönhető, másfelől pedig annak következménye – s ennek jelei már 1977-ben is láthatók –, hogy a korábban főleg szászok által lakott falvakban egyre több cigány telepszik le, felhagyva vándor életmódjával. A viszonylag összefüggő dél-erdélyi német településterületen, de hozzátehetjük, hogy Székelyföldnek a szász vidékekkel érintkező peremén is a nagyarányú el- és kivándorlás következtében az elmúlt másfél évtizedben valóságos demográfiai űr keletkezett, melyet az országosan legmozgékonyabb, ugyanakkor a legnagyobb felesleggel rendelkező népelem, a cigányság tölt be. E tendenciát vázolván nem túloz az a szakíró, akinek megállapítása szerint ez az első alkalom a cigányság több évszázados európai történelmében, hogy viszonylag kompakt nemzetiségi területet hozzon létre, s ha ez a fo-

lyamat tovább tart, akkor a népességváltás eredményeként egy újabb, keleti eredetű kultúrterület kialakulásának lehetünk tanúi Erdély szívében.²⁹

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a nemzetiségi és anyanyelvi adatok kölcsönhatását rögzítő táblázat mindössze azt mutatja, hogy az adott időpontban az illető nemzeti kisebbségből hányan és milyen arányban vallották magukat más (leginkább román) anyanyelvűnek, azaz a *népszámlálási pillanatfelvétel csupán az asszimilációs hajlandóság mértékéről árulkodik*. Az etnikumközi átfedések eltérései révén a két adatfelvétel időpontja közti beolvadás tényleges nagysága nem, legfeljebb a dinamikája állapítható meg. (E vonatkozásban rendhagyó és külön vizsgálendő a cigányság esete, mivel e közösség másnyelvű rétegeinek számbeli növekedése – a többi nemzeti kisebbségtől eltérően – nem beolvadásukat, hanem épp ellenkezőleg, kiszakadásukat jelzi az illető nyelvvel azonos nemzetiségűek köréből, vagyis disszimilációjuk erősödésére utal.)

Az adatok korlátozott használhatósága részben abból adódik, hogy a nemzetiségi és anyanyelvi bevallás népszámlálásról népszámlálásra történő eltolódásában különböző irányú, típusú és mértékű elmozdulások öszegeződnek, olyan háttérjelenségek, folyamatok eredőjeként, melyek egy része a statisztika számára közvetlenül hozzáférhetetlen.³⁰ Szélsőséges esetekben nem zárható ki az adatfelvételi anomáliák, manipulációk lehetősége sem, ezek torzító hatása azonban szinte számbavehetetlen. A szakirodalom továbbá alapvető különbséget tesz az egy nemzedéken belül zajló (intragenerációs) és az előző nemzedékhez képest bekövetkező (intergenerációs) asszimiláció között, azzal a megjegyzéssel, hogy egy generáción belüli *teljes* beolvadás, kivált felnőtt ember esetében nem lehetséges.³¹ A nemzetiségi és nyelvi hovatarozás népszámlálási interferenciájában, a két felvételi kritérium eredményezte számok eltéréseinek ingadozásában jobbra a nemzedéken belüli asszimiláció ellentmondásossága tükröződik. A többségi csoport vonzáskörébe került egyén életpályája során leggyakoribb a mindennapi nyelvhasználat – népszámlálási nyilatkozattal is szentesített – változása az eredettudat állandósága, a nemzetiségi kötődésnek az előző népszámlálás során tett deklarációval egyező kinyilvánítása mellett. Nem kizárt, hogy valaki egyik népszámlálásról a másikra nemzetiségi önbesorolását is megváltozott nyelvi gyakorlatához igazítja. Ugyanakkor ellenkező irányú elmozdulásnak, az esetleg már generációkkal korábban lezajlott nyelvcserehez igazított korábbi nemzetiségi deklaráció „visszavonásának” is tanúi lehetünk.³²

A természetes asszimiláció rendszerint családi kötelékben zajlik le – sokszor láthatatlanul –, ahol a saját csoportjának elhagyására több-kevesebb eredménnyel törekvő egyén már sikeresen örökítheti tovább a kiválás szándékát és tényét. A nemzetváltás – mutat rá Gyurgyík László is a szlovákiai magyarság demográfiai viszonyait elemezve – sokkal gyakoribb az egymást követő nemzedékek között, mint egy generáció, vagy korcsoport életútja során, sőt elmondható, hogy *az asszimiláció folyamatában meghatározó szerepe a generációváltásnak van*. A nemzedékváltást kísérő etnikumváltás azonban a népszámlálásokban többnyire megfoghatatlan, ezért nyomon követésére nagyobb esély kínálkozik például a vegyes házasságok feltérképezése révén, az e házasságokból született gyermekek nemzetiségének kimutatásával egyidejűleg, vagy az egyes korcsoportok lélekszám-változásának nemzetiség szerinti összehasonlító vizsgálata során.³³ A vegyes házasságokból született első gyermek megszületésénél a korábban vegyes házasságként megkötött házasságok egy része már homogén házasságként szerepel a statisztikai nyilvántartásokban. A vegyes – pontosabban szólva: az eredetileg vegyes – családban felnövő gyermek pedig általában a több-

ségi nemzet sorait gyarapítja. Ha a kisebbségi gyermeket szülei – akár gyakorlati megfontolásból, akár a körülmények kényszere folytán – nem anyanyelvi iskolába járatják, az nem ritkán a nemzetváltás formális aktusában, az érintett nemzetiségi korcsoport lemorzsolódásában is megnyilvánul.³⁴ E problémakör feldolgozása azonban már teljes körű statisztikai adatközlésen alapuló szociológiai terepmunkát kíván.

A NEMZETISÉGÜKTŐL ELTÉRŐ ANYANYELVŰEK, ILLETŐLEG AZ ANYANYELVÜKTŐL ELTÉRŐ NEMZETISÉGŰEK ORSZÁGOS SZÁMADATAI 1956–1992 KÖZÖTT

Ha elfogadjuk, hogy az anyanyelv és a nemzetiség hányadosa a nemzeti identitás erősségét, szilárdságát mérő koefficiens,³⁵ azt is hozzátehetjük, hogy ez az együttható más és más értéket eredményez attól függően, hogy a nemzetiségükkel azonos (illetőleg az attól különböző) anyanyelvűek számát az illető etnikumnak a nemzetiségi vagy pedig az anyanyelvi kritérium szerint megállapított lélekszámához viszonyítjuk. E számokat országosan a 6–7., egyes időszakokban kimutatott szaporodásukat vagy fogyásukat pedig a 9. táblamelléklet részletezi.³⁶

E számok szerint 1966-ban országosan 168857 fővel kevesebb eltérő nemzetiségűt és anyanyelvűt regisztráltak, mint 1956-ban. Ezen belül a nemzetiségüktől eltérő anyanyelvűek száma a kisebbségek esetében 131817-tel, a románok esetében 37040-nel lett kevesebb. (Lásd a 9. táblamelléklet 1. rovatát.) Ugyanez idő alatt a nem román nemzetiségű román anyanyelvűek számának csökkenése 97494 fő, míg a más nemzetiséget valló kisebbségi anyanyelvűek száma 71363-mal fogyott. (9. táblamelléklet 7. rovat.) Az etnikumközi átfedések összezsugorodása első pillantásra az asszimilációs folyamatok igen nagymérvű előrehaladtságáról tanúskodik. Megjegyzendő azonban, hogy ez idő során az eltérő nemzetiségűek és anyanyelvűek számának csökkenése jelentős részben tényleges – az ország összlélekszámának alakulására is kiható – népességi veszteséget takar, összefüggésben a 8. táblázat 1. és 7. rovatának a zsidóságra illetve németekre vonatkozó adatsoraival. Ezek ugyanis e két etnikum (kiváltképp a zsidóság) komoly számbeli fogyását rögzítik 1956–1966 közötti kivándorlásuk következtében.³⁷ E fogyatkozásból 1675 főnyi a jiddis anyanyelvű más nemzetiségűek, illetőleg 75857 fő a nem jiddis nyelvű zsidó nemzetiségűek száma. Utóbbiak többsége, kereken 56 ezer lélek 1956-ban még a román anyanyelvűek csoportját gyarapította (lásd a 10. táblamelléklet 9. rovatát), de nem kevés azok száma sem – 15120 fő –, akik a romániai magyarság nyelvi közösségéből szakadtak ki és távoztak az ország határain túlra. A kivándorlók nélkül, ideszámítva a németek akkor még viszonylag szerény emigrációs veszteségét, már csupán 80–90 ezerre tehető az eltérő nemzetiségűek és anyanyelvűek számának az interetnikus kapcsolatháló tényleges módosulására utaló csökkenése. (E szám tehát azok bevallásain alapul, akik mindkét népszámlálás időpontjában az országban éltek.) E csökkenésnek a nemzeti kisebbségekre eső része azonban – az érintett etnikumok lélekszám-gyarapodásának szerény mértéke, vagy éppen lélekszámuk fogyása által is megerősítve – valóban az uralkodó nemzetbe, illetőleg az államnyelvbe történt beolvadásukat jelzi. (Kivételt képeznek a tatárok és a törökök, az ő tényleges szaporodásuk üteme azonban a románokéhoz közeli, illetve jelentősen meghaladja azt.)

1966–1977 között – 127000 fős értékkel – az eltérő nemzetiségűek és anyanyelvűek száma ismét megnövekedett. Ezen belül a nemzetiségüktől eltérő anyanyelvű ki-

sebbségek száma 145100 fős növekményük eredményeként az 1956. évi érték fölé emelkedett, párhuzamosan a román nyelvet valló más nemzetiségűek 140250 fős – az 1956. évi számuknál ugyancsak magasabb értéket eredményező – gyarapodásával. A román nemzetiségű, de attól eltérő nyelvet beszélők száma 20600 fővel tovább fogyott, nagyjából egyezően az anyanyelvüktől eltérő nemzetiséget valló kisebbségek számának 17060 fős csökkenésével. (Vö. a 9. táblamelléklet 3. és 9. rovataival.) Ezeket a változásokat is átszínezi a kivándorlás. Ám az előző időszaknál szerényebb mértékben, mivel az anyanyelvi-nemzetiségi eltérések módosulásait számottevően befolyásoló zsidó exodus népességi tartaléka ekkor már kimerülőfélben van, az erősödő német emigráció pedig inkább a nemzetiségükkel azonos anyanyelvűek csoportját érintette. (Ez utóbbiak létszáma 1966-1977 között mintegy 31 ezerrel csökkent; a német anyanyelvűek tényleges fogyása ugyanez idő alatt 34520, a német nemzetiségűeké pedig 23486 fő volt.)³⁸ Mindenesetre az országot elhagyók nélkül számítva az eltérő nemzetiségűek és anyanyelvűek körének tényleges bővülése a fentebb jelzennél némileg jelentékenyebb, legalább 140–150 ezer főre tehető. Ez szinte teljes egészében a román anyanyelvüktől eltérő nemzetiségűek számát növelte, és értelemszerűen a román nemzetiségűekét apasztotta, ami magyarázattal szolgál a román anyanyelvűek, illetőleg a román nemzetiségűek gyarapodási üteme közti 1 százalékpontos eltérésre. (Lásd a 8. táblamelléklet 4. és 10. rovatait.) A jelenség egyértelmű összefüggésben van a nemzetiségüktől eltérő anyanyelvű cigányok számának 125259 fős, több mint négy és félszeres gyarapodásával, amiből a cigány mivoltjukat román anyanyelvűként vállalók nyeresége, a megelőző évtized veszteséges szaldóját messzemenően kiegyenlítve, 115405 fő. (Lásd a 6., 9. és 10. táblamelléleteket.)

Ugyancsak ugrásszerű – arányát tekintve csak a tatár és török népességen belüli gyarapodásukhoz fogható – a román anyanyelvűek számának 23880 fős növekedése a magyar nemzetiségűek soraiban, aminek döntő része van a magyar nemzetiség szaporodási ütemének kedvezőbb alakulásában a magyar anyanyelvűek gyarapodási mutatójához képest. A magyar nemzetiségűeként más anyanyelvet beszélők csoportján belül a román anyanyelvűek aránya 1956-ban 83,4 százalék, az 1966. évi csökkenés után 84,6 százalék volt, az 1977. évi gyarapodással egyidejűleg pedig 91,1 százalékra nőtt. E nyereség azonban alighanem látszólagos; s a számok növekedését látva szívesebben hinnénk, hogy az nem a nyelvi asszimilálódás útjára lépők körének rohamos bővülését, hanem csupán a kettős kötődésűek szabadabb nemzetiségi identitásvállalását tükrözi. Fordítva egyértelműbb a helyzet: a magyar nyelven beszélők, de magukat más nemzetiségűnek nyilvánítók csökkenő számán belül a román nemzetiségűek részesedése 1956-ban 51,8 százalék (45966 fő), még 1966-ban is 56,7 százalék (28152 fő), tizenegy évvel később azonban e csoport belső aránymódosulásai következtében 40 százalék (20 ezer fő) körüli értékre esett vissza. (A magyarul beszélő más nemzetiségűek száma csak azért maradhatott változatlan, mert e tizenegy év során viszont növekedett a magyar anyanyelvű cigányok és németek létszáma.) Magyar-román viszonylatban tehát az interetnikus kapcsolódások visszajukra fordulásának lehetünk tanúi. Ez nyugtalanító jelenség, mivel véleményünk szerint a magyar anyanyelvű román nemzetiségűek számának fogyatkozása – mintegy *utólag* – az államnyelvbe olvadás tényét rögzíti, a magukat (egyelőre még) magyar nemzetiségűnek valló román anyanyelvűek számának növekedése pedig a magyarság újabb veszteségeit *vetíti előre*. Ez nem csak a magyarok vonatkozásában érvényes, hiszen szemmel látható, hogy az eltérő nemzetiségűek és anyanyelvűek számának népszámlálásról népszámlálásra mutató ingadozása közepette a román nemzetiségűeként más

anyanyelvet vallók száma folyamatosan és egyenletesen csökken, összefüggésben a kisebbségi etnikumok anyanyelvtől eltérő nemzetiségű csoportjának számbeli fogyatkozásával. Az ettől való különbözőség vagy elhanyagolható (szlovákok, bolgárok, csehek), vagy pedig olyan kivétel, amely az átlagosnál magasabb természetes szaporulattal (ukránok, törökök), illetőleg a nemzetiségi lélekszámnak a természetes szaporulattal is meghaladó szembetűnő gyarapodásával (cigányok, tatárok), vagy éppen ellenkezőleg, szembetűnő fogyásával áll összefüggésben (görögök). (Vö. a 8. táblamelléklet 3. és 9., valamint a 9. táblamelléklet 9. rovataival.) A szerb-horvátok esete nehezen értelmezhető, mivel e kategória különböző jellegű etnikumokat von össze, eltérő interetnikus viselkedéssel (szerbek, horvátok, szlovének, krassovánok; utóbbiakat 1992-ben az egyéb nemzetiségű, ám szerb-horvát anyanyelvű rovatba sorolva).

Végezetül, a meghatározó etnikumokra szorítkozva – románok, magyarok, cigányok, németek, zsidók – röviden kitérünk az 1977–1992 közötti periódus főbb etnodemográfiai fejleményeire. (Lásd a 6–10. táblamelléleteket.) Az eltérő nemzetiségűek és anyanyelvűek száma a korábbinál ugyan visszafogottabb ütemben, de – 62200 fővel – ez időszak alatt is tovább nőtt. A más nyelvűeket legnagyobb arányban magában foglaló népesség, a zsidóság exodusa gyakorlatilag lezajlott. Hivatalos kimutatás szerint 16831 zsidó nemzetiségű távozott az országból (a nem jiddis anyanyelvűek 13350-nel lettek kevesebben, közülük mintegy 9200-an románul beszéltek). Kivándorolt 228252 német és 63427 magyar is.³⁹ A német anyanyelvűek tényleges fogyása 254497 lélek, a német nemzetiségűeké 239647. Közülük az anyanyelvűektől eltérő nemzetiségűek 6940-nel fogytak, míg a nemzetiségüktől eltérő anyanyelvűek száma 7300-zal nőtt. Előbbi veszteség főként a német anyanyelvű román, magyar, zsidó, cseh nemzetiségűek számát apasztotta, vélhetően emigrációjuk révén. A német kivándorlásról közzétett hivatalos adatok és a németek tényleges népességszökkenése közötti eltérés már csak ezért is szembetűnő, hiszen sokan a kivándorlási statisztikában németként távoztak ugyan az országból, de a népszámlálási kimutatásokban a más nemzetiségűek vagy anyanyelvűek rovataiból szivárogtak el. A német népességnek a hivatalosan számon tartott emigrációs veszteségnél tetemesebb fogyása részben valószínűleg az itthon maradottak felgyorsult asszimilációjának a következménye, részben pedig abból adódik, hogy immár csupán a gyökereiktől elszakadni nem tudó idősebb generációk tartanak ki szülőföldjükön. Így e korosztály túlsúlya folytán csökkent a születések, ugyanakkor megnövekedett a halálozások aránya, aminek következtében a német etnikum idejekorán a természetes fogyás útjára lépett. A német nemzetiségűek más anyanyelvűektől származó nyeresége ugyanakkor bizonyos mértékű – szerényebb méretekben már az 1977-es népszámlálás során is jelentkező – reasszimilációs fordulatot jelez. Ez javarészt a hatóságilag is szított szatmárvidéki „újszab” öntudat fellobbanásának köszönhető. Szatmár megyében 1966-hoz képest 9924-gyel, de 1977-hez képest is 7956-tal nőtt a németek száma (közülük 5672 főt sváb nemzetiségűként írtak össze), a megyében német nemzetiségűnek bejegyzett magyar anyanyelvűek száma pedig 8512 lélek. (Ugyanez a szám 1966-ban a mai Szatmár megyének megfelelő Avas, Szatmár és Nagykároly rajonokban, valamint Szatmárnémeti városban még mindössze 606 volt.)⁴⁰ Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek létszámcsökkenése közt ugyancsak kimutatható eltérés okait keresve végső summázatban ebben találjuk a 7424 fős különbség magyarozatát.

A magyar nemzetiségűek népmozgalmáról nyert hivatalos információ alapján – mely szerint természetes szaporodásuk és vándorlási veszteségük számai lényegében

megegyeznek egymással⁴¹ – 1977. évi népességszámuknak 1992-ben változatlanok kellett volna maradnia. Ezzel szemben nemzetiség szerint 88969, anyanyelv szerint pedig 81545 főnyi a romániai magyarság számának tényleges fogyása. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a népszámlálási felvételekhez hasonlóan a nemzetiségi népmozgalm hivatalos nyilvántartásában is feltételeznünk kell bizonyos torzításokat, akkor 1977-hez képest közel 100 ezer magyar hiányzik az 1992. évi népszámlálás adatsoraiból. Igaz, országosan is elveszett vagy 250–350 ezer lélek, akik között nyilván lehetnek szép számban magyarok is, tehát elképzelhető, hogy a hivatalosan megállapítottnál több magyar hagyta el az országot. (Ezt az eshetőséget maguk a román statisztikusok sem tartják kizárhatónak.)⁴² De a hiány jelentős részét mindenképpen a „bevallási eltérésekben” kell keresnünk. A nemzetiségi és anyanyelvi kereszttáblázatokból azonban csupán annyi derül ki, hogy tovább csökkent a román nemzetiségűek száma a magyar anyanyelvűek között (most már csak 15378 fő, a magyar anyanyelvű más nemzetiségűeknek mindössze 31,5 százaléka), sőt a román nyelvű magyar nemzetiségűek száma is kevesebb lett. Tovább nőtt viszont a magukat magyar anyanyelvűnek valló cigány nemzetiségűek száma (az 1977. évnek közel a kétszerese, 18880 fő), és – mint említettük – a németeké (számuk most 11642).

A cigányság öntudatosodásának legékezebb bizonyítéka, hogy nem csupán nemzetiségi lélekszámának gyarapodása töretlen (1977 és 1992 között 173689-nel lettek többen), de időközben a cigány nyelvet anyanyelvként vállalók száma is több mint a duplájára nőtt. Ezzel magyarázható, hogy a nemzetiségüktől eltérő anyanyelvű cigányok száma emelkedett ugyan, de arányuk az 1977. évi 66,7 százalékról 59,1 százalékra esett vissza. Ez a (nyilván más etnikumoknál is föllelhető, de talán a cigányság körében legelterjedtebb) két-, vagy többnyelvűségre, és a két-, vagy többnyelvűek nyelvhasználatának képlékeny gyakorlatára hívja fel a figyelmet. Tényleges nyelvhasználatuk változékonyságának nyomon követésére csak az egyéb beszélt nyelvek népszámlálási tudakolása révén nyílna lehetőség, erre azonban a román statisztikai szolgálat nem vállalkozik. Így csak annyi tudunk meg, hogy a most cigány nemzetiségűként jelentkezettek közül 82640-en az államnemzethez tartozók sorait apasztották. A cigány nyelvre váltók többsége pedig vélhetően ugyancsak az államnyelvet cserélte fel immár hivatalosan is vállalt anyanyelvére. (A cigány nemzetiségűek közül az anyanyelvüket beszélők száma 1966-ban még mindössze 37754, 1977-ben is csak 75696, míg 1992-ben már 163897 volt. Ugyanez a szám a Kárpáton túl szintiszta román nyelvű vidékein a következőképp alakult: 1966-ban 10012, 1977-ben 32232, 1992-ben pedig 80674.) A cigányság identitástudatának erősödése Erdélyben is az anyanyelv korábnál nyíltabb vállalásával jár együtt. Itt a cigány nemzetiségűek száma ugyan az országos 76,4 százalékkal szemben csak 64,7 százalékkal lett több, a cigány anyanyelvűeké azonban a 11. táblamelléklet tanúsága szerint a városokban megkétszereződött, de a falvakban is csaknem a kétszeresére nőtt, s összességében fele részét tette ki a cigány nemzetiségűek tényleges gyarapodásának. E két szempontot együttesen figyelembe véve átlagon felüli vagy azt megközelítő mértékű a cigány anyanyelvűek növekménye Fehér, Arad, Bihar, Máramaros, Maros, valamint Szilágy megyében. Bihar és Maros megyében, ahol a román szociológusok becslése szerint korábban a cigányság több mint kétharmada magyarul beszélt és magyarnak tartotta magát⁴³, nyelvváltásuk nemcsak a románság, de a magyarság népszámlálási lélekszámának alakulását is érzékenyen érintette.

Bihar, Maros és Brassó megye néhány településéről rendelkezésünkre állnak az 1977-es adatok, így ezekben a helységekben közelebbről is nyomon követhető a ro-

mán-magyar-cigány viszonylatok elmúlt évtizedekbeli metamorfózisa. (Részletezésüket lásd a 12–14. táblamelléletekben.) Bihar megyében a cigány nemzetiségű lakosság mintegy fele a 12. táblamellékletben felsorolt, jelentős számban magyarok lakta községekben él (községen ez esetben több falut magában foglaló közigazgatási egység értendő). E helységek területén 1966–1992 között a román és magyar népesség egyaránt 24,1–24,1 százalékkal fogyott, nagyobbrészt az elvándorlás és a csökkenő természetes szaporulat, kisebb részben pedig a körülöttük élő cigányság disszimilációja következtében. A településenkénti idősorokból következtetve a cigány nemzetiségűek felbukkanása, illetőleg térhódítása Érábrány, Kiskereki, Bihardiószeg, Szalárd, Mezőtelegd és Tóti községek területén elsősorban a magyarság, Cséffa, Köröskisjenő és Érsemlyén községekben pedig inkább a románság számát apasztotta. A többségtől való különválásuk Bályok, Érkörtvélyes, Vámosláz, Várasfenes, Fugyivásárhely, Berettyószéplak, Rév falvaiban (és valószínűleg Tenkén is) mindkét nemzetiség számának és arányának visszaszorulásában szerepet játszott. Székelyhidon magyar anyanyelvű, ám román nemzetiségűnek beírt cigányok sorolódtak át, vagy kerültek újból vissza a cigány nemzetiségű rubrikába. Összességében a jelzett községekben a cigányság huszonhat esztendő reasszimilációs népességyarapodása 50–60 százalékban a magyar, 40–50 százalékban pedig a román nemzetiségűek soraiból kerülhetett ki. Az 1977. évi népszámlálás e folyamat félidejét jelzi; azt megelőzően a magyarság, a rákövetkező időszakban pedig a románság lélekszámának fogyatkozása az erőteljesebb.

A Maros megyei adatsorok (lásd a 13. táblamellékletet) a helyi cigányság szállásterületének lényegében az egészére kiterjednek. 1977-ben a felsorolt közigazgatási egységekben volt található a megye cigány lakosságának 96,6, az itt élő magyarok 92,1 és a románok 82,4 százaléka. 1966–1992 között a jelzett területen a cigány nemzetiségűek lélekszáma 224,1 százalékkal, a románoké 26,0 százalékkal, míg a magyaroké mindössze 4,2 százalékkal növekedett. A románság és a magyarság száma 1966–1977 között még viszonylag kiegyenlített ütemben nőtt (12,0, illetőleg 9,9 százalékkal), 1977 után azonban a töretlen román gyarapodással (12,5%) szemben 5,1 százalékos magyar veszteséget konstatálhatunk. A magyarság létszámnövekedésének lendülete a városokban tört meg: itt gyarapodásának üteme az 1966–1977 közti 27,7 százalékról 4,4 százalékra esett vissza, míg a románok előbb 40,9, majd 1977–1992 között további 42,5 százalékkal lettek többen. Kolozs, Bihar és a dél-erdélyi szóróvány-megyék mellett Maros megye példázza a legszemléletesebben, hogy az erdélyi magyarság hiányolt népességi többlete lényegében véve a városokban tűnik el. A vizsgált községterületen mindkét etnikum lélekszáma csökkent; a románságé kezdetben fokozottabb mértékben (-6,3%), mint a magyarságé (-3,3%), 1977 után azonban fogyásuk üteme nagyjából megegyezett (-16,3, illetőleg -15,3%). Ebben, akárcsak Bihar megyében, a természetes és a mechanikus népmozgások mellett a cigányság disszimilációja is szerepet kapott. A cigányság népszámlálási önbevallásának irányváltósa jobbra a magyar nemzetiségűek lélekszámát apasztotta Nyárádkarácson, Erdőszentgyörgy, Ákosfalva, Marossárpatak, Csikfalva, Marosvécs, Görgényszentimre, Lukafalva és Faragó községben (közelebbről Tancs faluban). E fordulat kisebb mértékben Nyárádremete, Nyárádgálfalva, Vámosgálfalva, Székelyhodos, valamint 1966–1977 között Gyulakuta és 1977–1992 között Gernyeszeg magyarságának létszámalkulásában is közrejátszott. A cigányság szinte kizárólag a román nemzetiségű lakosság köréből vált külön a következő településeken: nagyobb számban Fehéregyháza, Apold, Dános, Petele, Szásznádas, Csatófalva, Magyaró, Backamadaras, Maroskece és Mezőpanit községekben (közelebbről Székelykövesden), kisebb számban pedig

Alsóidecs, Mezősályi, Mezőzáh, Zágor, Kutyalva területén. A cigányság ilyen irányú, de időleges (csak 1966–1977 között jelentkező) népszámlálási különválását tükrözik Déda, Mezőgerebenes, Görgényoroszfalu, s részben Apold (ezen belül Segesd), valamint ugyancsak időleges visszaolvadásukat Marosugra adatai. Hasonló folyamatok zajlottak le Fehéregyháza községben (itt Bún faluban a cigányok száma az 1966. évi 268-ról 1977-ben 112-re csökkent, majd 1992-ben 364-re ugrott, míg Fehéregyházán, ahol 1966-ban egy cigányt sem írtak össze, tizenöt évvel később 486-ot találtak, ám 1992-ben csupán 139-et); valamint Dános falvaiban (itt Keménynagyszöllősön az 1966. évi 2-ről 1992-ig 401-re emelkedett a cigányok száma, Dánoson viszont, ahol 1966-ban nem regisztráltak egyetlen cigány nemzetiségűt sem, 1977-ben számuk hirtelen 478-ra nőtt, majd 1992-ben 139-re esett vissza). Mindkét többségi etnikum számának alakulására nagyjában azonos mértékben hatott a cigány disszimiláció Mezőbánd, Kerelószentpál, Mezőcsávás, Marosszentkirály, Alsóbölkény, Beresztelke és Marosszentanna esetében; elsősorban a magyar nemzetiségűeket apasztotta Nagyernye és Jedd, főként pedig a románokét Bonyha, Héjjasfalva, Mikefalva és Nyárádtó községekben. Természetesen nem elhanyagolható tényező a cigányság magasabb természetes szaporulata, továbbá egyes helységekben a beköltözés sem; a vonzerőt részben Marosvásárhely közelsége gyakorolja (pl. Maroskeresztúron, Marosszentgyörgyön, Nyárádtón), valamint egyes falvak megüresedése a szász kivándorlás folytán (Százkézd, Szásznádas, Küküllőszéplak, Csatófalva, Héjjasfalva, Zágor községekben). Mindent egybevetve – ideértve a városokat is – Maros megyében az 1966–1992 közötti cigányok különválása 40–45 százalékban a magyar nemzetiségűek, 55–60 százalékban pedig a román nemzetiségűek sorait ritkította. Összességében a cigány nemzetiségűek száma Maros megyében 1966 és 1992 között 23,4 ezer fővel gyarapodott, akiknek – 1992-ben kinyilvánított nyelvhasználatuk szerint – kb. a fele cigány, 45 százaléka román, 5 százaléka pedig magyar anyanyelvű volt. Vagyis a cigányság leválása folytán a magyar nemzetiségűek száma nagyobb arányban fogyott, mint amire a magyar nyelvű cigányok számának növekedéséből következtethetnénk. Ez arra utal, hogy a magyarságtól disszimilálódott cigányok nemzetiségváltása általában nyelvváltással is együttjárt, azaz többségük a korábbi magyar helyett 1992-ben már a cigányt vallotta anyanyelvének. A cigányság különválása tehát a népszámlálási adatsorokban a román anyanyelvűek számának növekedését kevésbé befolyásolta, míg a magyar anyanyelvűek számát csaknem ugyanolyan, vagy komolyabb mértékben csökkentette, mint a magyar nemzetiségűekét.

A Brassó megyei adatok (lásd a 14. táblamellékletet) nem részletezik a cigány nemzetiségűek számát, az azonban – legalábbis a falvakban – nagyjából azonos az egyéb rovatban található adattal. A falusi adatsorok a románság töretlen gyarapodásáról, a magyar nemzetiségűek lélekszámának folyamatos csökkenéséről, a szászok kivándorlásáról és a cigány népesség számának hirtelen megugrásáról, majd megállapodásáról tudósítanak. A román népességnövekedés javarészt a megyeszékhely szűkebb vonzáskörzetéből, néhány, ipari telephellyel is rendelkező helységből (Vidombák, Földvár, Botfalva, Prázsmár) származik. E települések odahagyott szász portáinak új lakói többnyire ugyancsak románok voltak. Másutt az elvándorolt németek helyére cigányok húzódtak be (Homoród, Kaca, Nagysink). A magyarok számának csökkenésében tagadhatatlanul szerepet játszik a falusi lakosság előregedése, de egyes helységekben (Alsórákos, Apáca, Halmágy, Krizba, Tatrang, Ürmös) lehetetlen nem észrevenni a cigányság népszámlálási nemzetiségváltásának hatását. A cigány disszimiláció az 1977. évi népszámlálás idején helyenként a románok számát is visszave-

tette (például Kacán, Keresztváron, Zajzonban, s valószínűleg Alsórákoson, Ürmösön is), ez azonban vagy időlegesnek bizonyult (mint Keresztváron), vagy pedig be-, illetőleg későbbi visszaolvadásuk ellensúlyozta az akkor okozott veszteséget (Bodola, Zajzon, Tatrang). Egészen kivételes, hogy 1992-ben Nagysinken a cigányság megjelenéséhez hirtelen román lélekszám-csökkenés társult. Igaz, ugyanakkor viszont Halmágy román lakossága növekedett a többszörösére, a faluban élő magyarok foglalkozásával egyidejűleg. A Brassó megyei táblázat idősoraiban összebogozódott etnikumközi viszonyok behatóbb vizsgálódás nélkül szinte értelmezhetetlenek, mivel a románok, magyarok és cigányok számának különböző népszámlálások közt különböző helyeken és különböző irányokban történt elmozdulásai kiegyenlítik egymást. Jóllehet, alapvető tendenciák így is kirajzolódnak, e táblamelléklet – mint esetenként Maros megyében is – közvetve arra figyelmeztet: olykor elhamarkodott következtésekre vezet, ha nem ügyelünk rá, hogy bizonyos távlatból – Semlyén István megfogalmazásával élve – a többletek és hiányok összemosódnak s felolvadnak a statisztikai átlagok olvasztótégelyében.

AZ 1977. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS A ROMÁN NEMZETISÉGSTATISZTIKÁBAN

Összegzésképpen mindenekelőtt szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy a egyes etnikumú térségekben a nemzetiségi identitás vállalása összetett történeti, politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatok tükörképe. E vállalás számbeli kifejeződése – különösen határhelyzetekben – nem függetleníthető e tényezőknek az összeírás légkörére gyakorolt hatásától. Az etnikai identitás (nyelvi és nemzetiségi interferenciákat rögzítő) számsorai ezért csak részben és áttételesen informálnak a tényleges interetnikus változásokról. Ebből következő ingadozásai pedig – Nyárády R. Károly szavaival élve – torzítóan hatnak a nemzetiségi statisztika egészére.

A román nemzetiségstatisztika rendszerén belül az inga pozitív irányú kilengését figyelhetjük meg az 1956. évi népszámlálás idején, majd ellentétes irányba lendülését konstatálhatjuk az 1966. évi népesség-számbavétel során. Az 1977-es census ilyen értelemben inkább az 1956. évvel rokonítható. Vagyis a nemzetiségi statisztika *viszonylag* kedvező alakulása 1977-ben nem csupán az abortusz-törvénnyel kikényszerített magasabb születési „kedvnek”, hanem – az 1966. évi mélypont visszahatásaként – a bevallási eltérések újbóli növekedésének, az etnikumközi átfedések 1956. évihez fogható szövevényének is köszönhető. (Hogy ez miként alakulhatott így az akkori politikai viszonyok közepette, nem tudni, de nyilván ez is oka volt annak, hogy a maga idején nem csupán az etnikai vonatkozású adatok részletes publikálása maradt el, de még a végeredmények is – finoman szólva – csak „szépített” változatban kerülhettek a nyilvánosság elé.)

1966 és 1977 között a nemzetiségi népességszám növekedése esetenként oly nagymértékű volt, hogy az még a nemzetiségüktől eltérő anyanyelvűek számának gyarapodását figyelmen kívül hagyva is meghaladta az érintett kisebbségek feltételezhető természetes szaporulatát (pl. a törököknél, de 1977–1992 között ugyanez tapasztalható az ukránoknál, oroszoknál-lipovánoknál és a tatároknál is), vagy pedig eleve megtöbbszörözte az illető etnikum korábban konstatált lélekszámát (lásd a cigányoknál). Ez egyértelműen e nemzeti kisebbségek reasszimilációs nyereségére utal, vagyis a bevallási eltérések növekedésével az interetnikus folyamatok esetükben pozitív fordulatot vettek.

A többi kisebbség, köztük a magyar nemzetiségűek népességszámának alakulása viszont elmaradt a természetes és mechanikus népmozgások alapján számíthatónál. Így, jóllehet a más anyanyelvűek számának olykor tetemes növekedése soraikon belül a szabadabb identitásvállalás megnyilvánulásaként is felfogható, a népszámlálási adatok végső soron mégiscsak újabb – közelebről most nem minősített – asszimilációs veszteségeiket állapították meg. Ám mindezzel együtt – akár a tizenegy évvel korábban elszivárgottakat visszahozva, akár a természetes szaporulatnak a valóságához közelebbi növekményét rögzítve, akár pedig e tényezők együttese révén – az 1977. évi népszámlálás a korábbinál kétségtelenül kedvezőbb képet fest a magyarság számának alakulásáról.

1992-ben a népszámlálási inga a magyarság esetében ismét visszafelé lendült. A magyar nemzetiségűek, illetve anyanyelvűek népességi hiánya ezúttal összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint előtte békeidőben bármikor. (Bár féltő, hogy az 1992. évi népszámlálás amolyan „irányszámoknak” tekintett arányszámait – létező trendeket tükrözve – előbb-utóbb valóságossá válnak.) Egyelőre azonban megmagyarázhatatlan a népfogyatkozás. Ekkora, mind a korábbi veszteségekkel, mind pedig a hivatalos népmozgalmi adatokkal összevetve is indokolatlan arányú népességcsökkenés – a kivándorlással sújtott német és zsidó közösséget nem számítva – csak a szerb-horvátoknál és még néhány kis létszámú, elszórványosodott etnikumnál figyelhető meg. Nem túlzás tehát paradox tényként megállapítani, hogy az 1977-es népszámlálásnak a magyarságra vonatkozó nemzetiségi és anyanyelvi számai – melyeket a tizenegy évvel korábbiaknál még éppen hogy elfogadhatóbbnak ítéltünk – a tizenöt évvel későbbiek ellentmondásosságának visszfényében szinte felülértékelődnek.

Mindezeket mérlegelve úgy ítéljük meg, hogy Románia etnikai népességszerkezetének változásai aligha vizsgálhatók teljes érvényűen az 1977. évi népszámlálás beható ismerete nélkül. E népesség-számbavétel azonban mindmáig a román nemzetiség-statisztika „fekete doboza”; tényleges recepciójára adatainak részletes publikálása híján mind ez idáig nem kerülhetett sor. Újraértékelésére tett kísérletünkkel – a töredékes utánközlésekben rejlő elemzési lehetőségeket felvillantva – egyúttal erre a hiányosságra is rá kívántuk irányítani a figyelmet.

JEGYZETEK

- 1 Idézet Vasile Ghețău-nak, a román Statisztikai Hivatal népszámlálási főigazgatójának nyilatkozatából. ȘEGA, Liana: *Mai mult decît o simpla numărare*. Azi. 1992. július 7. 4. p. A tekintélyes szakmai múlttal rendelkező demográfus már korábban is, így a *Contemporanul* 1990. március 9-iki számában megjelent cikkében, majd a *România liberă*-nak 1990. március 21-én adott interjújában (lásd a 41. sz. jegyzetet) határozottan leszögezte, hogy a nemzetiségi megoszlással kapcsolatos adatok a valós helyzetet tükrözik és csak rosszhiszeműek vonhatják kétségbe azokat.
- 2 CEAUȘESCU, Nicolae: *Jelentés Románia gazdasági-társadalmi fejlődéséről... Elhangzott a Román Kommunista Párt Országos Konferenciáján*. 1972. július 19. Uő: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján*. 7. köt. Bukarest, 1973, Politikai Könyvkiadó. 537. p.
- 3 *Recensămîntul populației și al locuînelor din 5 ianuarie 1977. Vol I. Populație – structura demografică*. București, 1980, Direcția Centrală de Statistică. 614–621. p.
- 4 Az országos összegeket lásd: *Anuarul statistic al României*. București, 1990, Comisia Națională pentru Statistică. 64–65. p. A nemzetiségi adatok megyei részletezése az 1992. évi népszámlálás előzetes eredményeit tartalmazó efemer jellegű tájékoztató kiadványban található: *Recensămîntul populației și locuînelor din 7 ianuarie 1992. Rezultate preliminare*. București, 1992, Comisia Națională

- pentru Statistică. 38–55. p. Az országos összegek közreadásával egyidejűleg nyilvánvalóan az 1977. évi népszámlálás „rehabilitálását” célozta az 1. sz. jegyzetben jelzett sajtókampány is. A Contemporanul-ban megjelent cikkében Románia Országos Statisztikai Bizottsága demográfiai statisztikai igazgatóságának vezetője elmondta – idézi egy arra reflektáló írás –, hogy „erkölcsi kötelességének érezte tisztázni az ország lakosságának nemzetiségi összetételével kapcsolatos adatokat. Ezek, állapítja meg nem minden él nélkül, teljes formájukban nem Washingtonban, nem Budapesten, nem Moszkvában, hanem csakis Bukarestben állnak rendelkezésre. Úgy vélem – folytatódik a reflexió –, a megállapítás elvi részét a romániai állampolgárok csakis helyeselhetik. [...] Azonban joggal kérdezhetem: vajon rendelkezésünkre állnak-e ezek az adatok?” Lásd: LAKATOS András: *Játék a számokkal? Játék velünk?* Romániai Magyar Szó. 1990. április 22. 1. p.
- 5 KLINGER András: *Erdély népessége anyanyelvi összetételének alakulása*. Statisztikai Szemle. LXIX, 1991. 10. sz. 816. p.
 - 6 A népszámlálási kötet szerkesztőinek eljárásáról, az anyanyelvi és nemzetiségi, valamint a népszámlálási kötetben közzétett adatok összefüggéseiről lásd még VARGA E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest, 1992, Regio – MTA Történettudományi Intézet. 83–86. p.
 - 7 *Recensământul populației și locuințelor din ianuarie 1992. Vol. 1. Populație – structura demografică*. București, 1994, Comisia Națională pentru Statistică. LIII. p.
 - 8 SEMLYEN István: *Védekező tudomány? Semlyén Istvánnal beszélget Beke György*. A Hét. IX, 1978. 47. sz. 3. p.
 - 9 FAZEKAS János: *A Román Kommunista Párt – a haza fiai testvériségének és barátságának, társadalmi és nemzeti egyenlőségének következetes harcosa*. Bukarest, 1980, Politikai Könyvkiadó. 342. p. A szövegrészlet fontosságára utal, hogy nem sokkal elhangzása után már a magyarországi sajtóban is idézik. Lásd: *Románia népei szabadságukat ünneplik*. Képes Újság. 1978. 34. sz. 18. p.
 - 10 *Az egyenjogúság szellemében*. Korunk. XXXVII, 1978. 7. sz. 547. p.
 - 11 A 2. sz. jegyzetben idézett – a nemzeti homogenizációt alig burkoltan stratégiai célként megfogalmazó – beszédrészlet teljes szövegkörnyezete a következő: „...Tekintettel arra, hogy Romániában vannak együttlakó nemzetiségek, nyilvánvaló, hogy a szocialista nemzet fejlődésének körülményei között még sokáig fennmaradnak és megőrződnek a nemzetiségek megkülönböztető vonásai is. De ugyanakkor figyelembe kell vennünk a közeledés végbemenő történelmi folyamatát, amely a jövőben még jobban kihangsúlyozódik. Ezzel kapcsolatban állandóan szem előtt kell tartanunk annak szükségességét, hogy töretlenül biztosítsuk, nemzetiségi különbség nélkül, az összes dolgozók teljes jogegyenlőségét, a társadalom mind hangsúlyozottabb társadalmi és nemzeti jellegű homogenizálódása érdekében – ennek útja pedig az egységes kommunista társadalmi rendszer megteremtése...” *A román nép és az együttlakó nemzetiségek testvérisége*. Bukarest, 1973, Politikai Könyvkiadó. 135. p. A forrásként szolgáló dokumentumgyűjtemény szövegrészleteiben nyomon követhetők a hivatalos szóhasználatnak a pártpolitika pillanatnyi állását tükröző hangsúly-eltolódásai. Az idézett beszédrészletben egyúttal a frazeológia egyazon szövegen belüli – a hatalom stratégiájának lényegi állandóságát jelző – színváltozása is tetten érhető.
 - 12 ALBERT Ferenc: *Statisztika és társadalmi önismeret*. A Hét. XXIII, 1992. 42. sz. 6–7. p.
 - 13 UJJ János: *A hivatalos statisztika arányában avagy az egyenlőség jelével?* Romániai Magyar Szó. 1990. február 11. 1. p.
 - 14 ERDÉLYI Kálmán: *Hangok és vészhangok Erdélyből*. Romániai Magyar Szó. 1990. február 13. 3. p.
 - 15 THUSSY-TÖVISSI Lajos: *Hányan vagyunk?* Romániai Magyar Szó. 1992. január 8. 1. p., FORRAI Tibor: *Népszámlálunk*. Hargita Népe. 1991. december 19. 1. p., SOMAI József: *Maradtak a népszámlálás kérdőjelei*. Szabadság. 1992. május 27. Melléklet. II. p., B. KOVÁCS András: *Például Nagykaroly – Grosskarol. A statisztika nyomorúsága*. Romániai Magyar Szó. 1995. február 15. 3. p. Utóbbi cikk szerzője szerint az 1977-es népszámlálás során Szatmárnémetiben a nemzetiségi hovatartozást – amit csak ceruzával vezethettek rá a személyi ívekre a számlálóbiztosok – „napokon keresztül radírgumival tüntették el a megbízható ellenőrök, akik jobban tud-

ták a realitásnál magánál is, hány százalék nem államalkotó elemnek volt szabad léteznie az előirányzatokat szófogadóan követő és betartó vidékeken”. Tény, hogy a mindaddig abszolút többséggel bíró helyi magyarság statisztikai pozícióját ekkor a románság foglalta el, miután számaránya – a város történetében először – 50 százalék fölé (egészen pontosan 50,9 százalékra) emelkedett. E csekély mértékű, inkább csak jelképesen elért román erőfölény láttán önként adódik a feltételezés, hogy „amit minimális célként tűztek maguk elé a betelepítést szorgalmazó erők, nevezetesen, hogy legalább ötvenegy százalékos román többséget alakítsanak ki egy-egy hagyományosan magyar és német és zsidó stb. erdélyi városban, azt a betelepítés rohamával jellemezhető hatvanas-hetvenes években sem sikerült elérniük”. A szerző a szomszédos Nagykároly adataival példázza, „hogyan teremtettek statisztikai csalással jogalapot az irányítási struktúrák elrománosítására, hogy aztán a betelepítő bürokraták a valóságot hozzáigazíthassák a hazug számokhoz, s ezzel a művet befejezettek nyilváníthassák”.

Nagykároly nemzetiségi megoszlásának alakulása 1956-1992 között:

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb
1956	16780	5386	10894	25	475
1966	19686	7818	11721	27	120
1977	24050	12741	10445	406	458
1992	26372	10868	13831	1184	489

E várost – legalábbis papíron – már jó másfél évtizede „lenyelte” a telhetetlen államszovinizmus, állapítja meg a szerző. Az 1992. évi adatok tükrében azonban kiviláglik – különösen, ha figyelembe vesszük az 1989 utáni kivándorlást és az új keletű sváb reaszimilációt –, hogy 1977-ben itt legalább 4-5 ezer ember nemzetiségét változtatták meg önkényesen a számok „kezelői”.

- 16 „A hetvenes évek végén, akkori főszervezőm megbízásából bekopogtam Kolozs Megye Statisztikai Igazgatóságához és a lapterjesztés minél jobb megszervezése érdekében kértem, hogy bocsássák rendelkezésemre a megye helységeinek népesedési adatait, nemzeti, nemzetiségi megoszlásban is. Az már csak természetes, hogy a főigazgató színe elé utasítottak, aki [...] állami, vagy szolgálati titokra hivatkozva nem akarta teljesíteni kérésemet. Végre hosszas telefonálgatás után (főszervező, megyei pártbizottság, KB sajtóosztálya, Központi Statisztikai Igazgatóság stb.) elémtette a kért adatokat, amelyeket részben ceruzával, részben tintával írtak be az e célra előkészített ívekre. Ezeket az adatokat – átírva – ma is őrzöm, s hosszú ideig nem is kételkedtem hitelességükben, legfeljebb itt-ott csóváltam a fejem, látva, hogy mennyire visszaesett a magyarság részaránya. Néhány hónap múltán azonban megingott az adatokba fektetett hitem. Egy kisebb tanulmány elkészítése céljából Kalotaszentkirályon tartózkodtam, s megannyi adat mellett kértem az akkori néptanács elnökét, hogy mutassa meg a népesedési adatokat is. Amikor a néptanácsi elnök által elémtett és lemásolt adatokat összevettem az Igazgatóságtól kapottakkal, megdöbbsentem. [...] E szerint Szentkirályon a néptanács kimutatásai alapján 764 magyar és 212 román személy élt. [Az 1966. évi népszámlálás ugyanitt 684 magyart és 223 román regisztrált. Megjegyzés tölem. V.E.Á.] A Statisztikai Igazgatóságtól viszont előzőleg egészen más adatokat kaptam: ők 488 magyar és 410 román lakosról tudtak. Zentelkén is hasonló volt a helyzet. A helybeli kimutatásokban 702 magyar és 62 román személyt tartottak nyilván. [Ugyanannyit, mint 1966-ban.] Kolozsváron viszont az említett Igazgatóságon csak 461 magyar lakost ismeretek el, ellenben a románok száma náluk elérte a 286-ot! [...] És, hogy az egész községre kiterjedő helyzetképet is adjak, elmondom: Kalotaszentkirály községben abban az időszakban a néptanács szerint (melynek az elnöke román volt) 2148 magyar ajkú lakos élt [1966-ban 1952], a megyei Statisztikai Igazgatóságnál viszont csak 1423 magyar lakosról tudtak! Hogy hol is vesztődött el több mint 700 magyar ember egyetlen község területén, nehéz lenne most már kideríteni.” Az újságíró az esetből egyáltalán nem kíván messzemenő következtetéseket levonni, csupán azért elevenítette fel, hogy magyarázatát adja, miért tartja fontosnak – az új népszámlálás küszöbén, mindenféle gyanú felmerülését elkerülendő –, hogy az e célra kijelölt hozzáértő személyek (a magyar és más kisebbség soraiból) betekintést nyerhessenek az adatfeldolgozás mene-

- tébe és szükség esetén ellenőrizhessék azt. OKOS György: *Megszámláltatunk. Hányan leszünk? Jogos kérdés az előző népszámlálás kapcsán.* Szabadság. 1992. január 8. 1. p.
- 17 LAKATOS András: i. m.
- 18 Egy alkalommal a következőket nyilatkozta: „Tény, hogy a múltban a felmérés adatai nem mindig feleltek meg a valóságnak. Ezért érthető az RMDSZ és más szervezetek bizonyos fokú fenntartása a népszámlálás tisztaságát illetően.” SIMON Judit – BENKE Péter: *Népszámlálás és Ceaușescu hazajáró szelleme.* Erdélyi Napló. 1992. 2. sz. 7. p. Másutt viszont a sorra kerülő számbavétel tisztaságát garantálva szükségesnek tartja megjegyezni, hogy „a legutóbbi népszámlálás alatt voltak olyan esetek, amikor a számba vett személyeket befolyásolták, hogy magyarnak vallják magukat. Cigányok, palotai svábok és szászok esetében fordult ez elő.” KIDE Annamária: „*Hamisítani nagy kockázat lenne.*” Bihari Napló. 1992. január 8. 2. p.
- 19 A Román Televízió által visszautasított szöveg egy közismerten szélsőséges hangvételű sajtóorgánumban kapott helyet. COJA, Ion: *Amestec inadmisibil al U.D.M.R. în desfășurarea Recensământului.* Dimineața. 9 ianuarie 1992. 1–2. p.
- 20 SCHÖPFLIN György: *A magyarok helyzete Romániában.* Magyar Füzetek. 5. sz. 1979. 25. p.
- 21 KLINGER András: i. m. 813. p.
- 22 ROSTÁS Zoltán: *Lehetséges-e népszámlálás? Igen, mert kell!* A Hét. XXII, 1991. 51. sz. 3. p.
- 23 ALBERT Ferenc: i. m. 6. p.
- 24 A németeknek a svábok, valamint szászok nélkül számított „nemzetiség és anyanyelv” szerinti, illetőleg a svábokkal és szászokkal együtt számított nemzetiségi adatának összevetése a valóságosnál lényegesen nagyobbnak mutatja ki a német nemzetiségű rovat gyarodását a népszámlálási kötet közléséhez képest. E gyarodás ugyan országosan 26,9 ezer fő, ám a német nemzetiségűektől eltérő anyanyelvűek száma a véglegesített adatok szerint mindössze 17,3 ezer. A németek esetében tehát a számok módosulása jelentős részben etnikumon belüli statisztikai átcsoportosítást takar. Nyilvánvaló és szemléletes példa erre Szatmár, ahol a legnagyobb számú sváb közösség él. E megyében a véglegesített adatok szerint 3158-cal csökkent az egyéb kategóriába sorolt etnikumok száma. Eközben a németeké 6395-re nőtt, szemben a „német nemzetiségűek és anyanyelvűk” korábban kimutatott 2250 fős lélekszámával. Tudjuk azonban, hogy ugyanitt az előzetes adatok szerint a német nemzetiségűek száma 2925, a sváb nemzetiségűeké pedig 3463 volt. (Lásd: *Județele patriei. Satu Mare.* București, 1980, Editura Sport-Turism. 78. p.) Ez összesen 6388-at tesz ki, vagyis megegyezik a németek végleges közlés szerinti számával. Mindössze annyi történt tehát, hogy a korábban egyéb „nemzetiségű és anyanyelvű”-nek minősített svábok visszakerültek a németek közé.
- 25 A hivatalos számokat egy 1980–1981-ben végzett demográfiai vizsgálaton alapuló szociológiai becslés adataival egészítettük ki. E felmérés során az egyes települések lakosait a helyi néptanácsok vezetői sorolták be nemzetiségi hovatartozásuk szerint. A becslés adatait összesítő táblázat a cigányság számarányát az össznépeség 1987. július 1-ji lélekszámához viszonyítva adja meg. MERFEA, Mihai: *Țigani. Integrarea socială a romilor.* Brașov, 1991, Editura Bârsa. 37., 124–125. p.
- 26 A cigányok 1992-ben is jelentős számban más (főleg román vagy magyar) nemzetiségűnek vallották magukat, sokszor nagyon komolyan, olykor erőszakos hangnemben figyelmeztetve a számlálóbiztosokat, hogy csak az általuk bediktált nemzetiséget írják be. Ezt a román Statisztikai Hivatal népszámlálási főigazgatója, Vasile Ghețau nyilatkozta az 1992. évi számbavételt értékelő interjújában. ȘEGA, Liana: i. m. Az általa jelzett esetek már a népszámlálás során nyilvánosságot kaptak a sajtóban Például: *Romii s-au declarat de naționalitate română.* Cotidianul. 14 ianuarie 1992. A cigánystatisztika torzulásától tartva érdekvédelmi szervezeteik képviselői országosan, így a magyar többségű vidékeken is nyílt önbevallásra buzdították a cigányságot. CHIPER, Ion: „*Țigani trebuie să-și aiba neaparat identitatea lor de țigani.*” Adevărul Harghitei. 9 ianuarie 1992.
- 27 ZAMFIR, Elena – ZAMFIR, Cătălin: *Țigani între ignorare și îngrijorare.* București, 1993, Editura Alternative. 62. p.
- 28 MERFEA, Mihai: i. m. 39. p.
- 29 LÁSZLÓ József: *Időzített bombák. Gondolatok népesedésünk jövőjéről.* 2. A Hét. XXI, 1990. 39. sz. 9. p.
- 30 Az asszimilációs típusok és statisztikai vizsgálatok szempontjainak áttekintéséhez lásd

- THIRRING Lajos: *Az asszimiláció statisztikai megfigyelésének főbb szempontjai*. Kisebbségvédelem. I. 1938. 1. sz.
- 31 RADÓ Péter: *Asszimiláció és nyelvhasználat. Nemzeti kisebbségek Magyarországon*. Budapest, 1993, Citoyen Kiadó. 8. p.
- 32 Utóbbinak jellegzetes példája a Szatmár megyei magyarok számát apasztó sváb reasszimiláció. E folyamat ütemének szaporasága már az összesített adatokban is szembetűnik – a megyében a német nemzetiségűek száma másfél évtized alatt 6395-ről 14351-re emelkedett –, a sváb eredetűket újra felfedező népszámlálási „pálfordulása” azonban legérzékletesebben a településenkénti idősorok alapján szemlélthető. Paradox fejlemény, hogy azokban a – románokkal vegyes helységekben –, ahol a németek az elmúlt évszázadban rendületlenül kitartottak hovatartozásuk vállalása mellett, a sváb közösség napjainkra elenyészett: számuk az elvándorlás következtében Alsóhomoródon az 1977. évi 396-ról 1992-ben 46-ra, Nagyszokondon 388-ról 100-ra, Krasznasándorfalun 426-ról 32-re, Szinfaluban 330-ról 67-re, Barlafaluban 174-ről 53-ra csökkent. Ellenben ott, ahol sok évtizedes lappangás után csak nemrégiben kerültek elő ismét német nemzetiségűek – így Krasznabéltek, Szakas, Mezőpetri falvakban –, 1977. évi lélekszámuk változatlan maradt, sőt némileg még növekedett is. Természetesen a helybéli magyar lakosság tetemes fogyatkozásának az árán. Másutt – ugyancsak a magyarság rovására – az újsváb identitás további terjeszkedése figyelhető meg: Erdődön például a német nemzetiségűek száma az 1977. évi 212-ről 856-ra, Mezőteremben 252-ről 831-re, Csanáloson 110-ről 709-re, Kálmádon 6-ról 671-re, Mezőfényen 90-ről 1057-re ugrott, Túrterebesen pedig, ahol tizenöt évvel korábban egyetlen németet sem írtak össze, 1992-ben 514-et találtak.
- 33 GYURGYÍK László: *Adalékok a szlovákiai magyarság lélekszámának és településszerkezetének alakulásához*. Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990). Az 1992. szeptember 2–5. között Budapesten megrendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferencia előadásai. Budapest, 1994, Magyar Statisztikai Hivatal. 117. p.
- 34 A legutolsó népszámlálás adatai Romániában is azt mutatják, hogy vegyes házasságokban a gyermekek nemzetiségi hovatartozása szüleikéhez képest az államnemzet javára, aszimmetrikusan alakul. 1992-ben a 819482 magyar házaspár feléből 94433-an éltek román nemzetiségűvel kötött házasságban, s e házasságokból 65032 volt gyermekes. E családok több mint kétharmadában, azaz 45104 esetben román nemzetiségűként jegyezték be a gyermekeket, s csupán egynegyedük, mindössze 16778 vallotta gyermekeit magyar nemzetiségűnek. (Egy kis töredékükben, 3150 családban a gyermekek hovatartozása megoszlott szüleik nemzetisége között, vagy eltért azokétól.) Forrás: *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Structura etnică și confesională a populației*. București, 1995, Comisia Națională pentru Statistică. 606. p. A nemzetiségi iskolák kapuin kívül rekedtek körét jelző – általános vélekedés szerint ugyancsak az asszimiláció jelzőszámainak tekintett – adatok a következőképp alakultak: 1979–1980-ban 362 ezer iskolás korú magyar gyermek közül 278,5 ezer, 1989–1990-ben 352 ezerből 232 ezer, az 1993–1994-es tanévben pedig a 275 ezer magyar iskolaköteles gyermekből 210 ezer részesült anyanyelvű oktatásban. Forrás: *A romániai magyar nemzetiség*. Szerk. Koppándi Sándor. Bukarest, 1981, Kriterion. 193–194. p., *a Bolyai Társaság statisztikai összeállítása a nemzetiségi beiskolázásról 1989–1990 és 1992–1993 között* (kéziratban), valamint DEBRECZI Árpád – MURVAI László: *A magyar nyelvű oktatás helyzete Romániában az 1993–1994-es tanévben*. Romániai Magyar Szó. 1994. augusztus 27–28., 30., 31., szeptember 1., 2., 3–4., 6. sz. A mélypont kétségtelenül az 1989. decemberi fordulatot megelőző időszak, amikor a magyar iskolakötelesek 34,1 százaléka (tehát közülük minden harmadik) román tannyelvű intézmény látogatója volt, de negyedszázad távlatában megállapítható, hogy még a kedvezőbb periódusokban is a magyar diákok 20–25 százaléka, azaz minden negyedik-ötödik magyar gyermek vagy fiatal románul végezte tanulmányait. A regionális számadatokból kitűnik, hogy a magyar anyanyelvű iskolások lemorzsolódása Krassó-Szörény, Hunyad, Temes, Szeben, Arad, Máramaros és Brassó megyékben, vagyis a szórványban a legerőteljesebb; itt a magyarul tanulók számaránya a magyar nemzetiségű lakosság megyei részesedésének harmadát-negyedét sem éri el. E vidékeken a nemzetiségi intézményhálózat leépülése már az elemi szintjén megkezdődik.

- 35 DÁNYI Dezső: *Az etnikai statisztika néhány problémája (Szlovákia példája)*. Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990). Az 1992. szeptember 2–5. között Budapesten megrendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferencia előadásai. Budapest, 1994, Központi Statisztikai Hivatal. 109. p.
- 36 Forrás: *Recensământul populației din 21 februarie 1956. Rezultate generale*. București, 1959, Direcția Centrală de Statistică. 562. p., *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. 1. Rezultate generale. Partea întâi. Populație*. București, 1969, Direcția Centrală de Statistică. 173. p., *Recensământul populației și locuințelor din ianuarie 1992. Vol. 1. Populație – structura demografică*. București, 1994, Comisia Națională pentru Statistică. LIII., 726–727. p.
- 37 A romániai emigráció számait részletező külföldi források értékelése alapján megállapítható, hogy az ország vándorlási vesztesége ekkor még lényegében az Izraelbe és a Német Szövetségi Köztársaságba irányuló kivándorlásból adódik. A zsidó és német kivándorlók számának és e két nemzetiség feltételezett természetes szaporulatának a különbözete a két népszámlálás közti időszakban nagyjában-egészében a romániai német és zsidó etnikum tényleges fogyásával azonos. Vö. *Report on the Situation of Minorities in Romania*. Council of Europe, Parliamentary Assembly Doc. 5259. (1984. aug. 6.) 16–17. p.
- 38 Az előző jegyzetben idézett forrás szerint 1970–1977 között 49634 német nemzetiségű vándorolt ki az országból az NSZK-ba. E számot az 1993. évi román statisztikai évkönyv vonatkozó közlése alapján 9809-cel csökkentenünk kell, ennyi volt ugyanis az 1977-ben Romániából távozott német nemzetiségűek száma. Mindezeket egybevetve az 1966–1976 közti tizenegy év során emigrált németek száma 45–50 ezer lehetett, ami nem sokkal több a német nemzetiségűek tényleges fogyásának és ez időszakban feltételezett természetes szaporulatának az összegénél.
- 39 Forrás: *Anuarul statistic al României*. București, 1993, Comisia Națională pentru Statistică. 143. p.
- 40 Forrás: *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Regiunea Maramureș. Vol. I*. București, 1968, Direcția Centrală de Statistică. 101–113. p.
- 41 Dr. Vasile Ghețau egy 1990. március 21-én közölt interjúban nyilvánosságra hozta Románia nemzetiségeinek 1988. január 1-jén számított népességszámát. Eszerint a bukaresti statisztikai igazgatóság az 1977. évi népszámlálás adataiból kiindulva a természetes népmozgások és a migrációs tényezők figyelembevételével 1753,2 ezer főben állapította meg a romániai magyarok lélekszámát. Lásd: MARCOVICI, Ion: *Populația României pe structurile naționalităților. Dialoguri demografice. România liberă*. 1990. Nr. 75. 3. p. Ez az érték a magyar nemzetiségűek 1977. évi 1712,8 ezres számát alapul véve, 1977–1987 közötti 23,1 ezer fős kivándorlásuk hozzászámításával 63,5 ezer főnyi természetes szaporulatukat feltételezi.
- 42 Románia 1992. január 1-jén számított népességszámát és az 1992. január 7-i népszámlálás véglegesített eredményét egybevetve mintegy 376 ezer főnyi népességihiány mutatkozik az ellenőrizetlen migráció következményeként. Ugyanez a szám a kivándorlás hivatalos belügyi nyilvántartásának tükrében 243,6 ezerre csökken. Amit kétkedéssel kell fogadnunk, mivel utóbbi érték a két népszámlálás időpontja között mintegy 132,4 ezer fős, túlnyomó részben az 1990 előtti periódusra eső – a diktatúra éveiben szinte elképzelhetetlen – be-, illetve visszavándorlást feltételez. Az immigrációról azonban mindeddig nem közöltek adatokat. A vonatkozó számításokat lásd e kötet „Városodás, vándorlás, nemzetiség” című tanulmányának 35. sz. jegyzetében. A bukaresti statisztikai hivatal népszámlálási főigazgatója már az 1992. évi népszámlálás előzetes eredményeit ismertető sajtótájékoztatón kifejtette, hogy a kivándorlás a vártnál nagyobb arányú volt. Pontos számokkal nem rendelkezik, de a valós érték a Belügyminisztériumtól kapott adatoknál feltehetően nagyobb. VAJNOVSZKI Kázmér: *Kétségtelenül többen vagyunk...* Erdélyi Napló. 1992. 23. sz. 5. p. A romániai magyarság létszámcsökkenésének okait elemezve szintén rámutatott arra, hogy a hivatalos kivándorlási adatokat csupán minimális értéként lehet figyelembe venni. GHEȚAU, Vasile: *De ce scade populația maghiară în România?* Adevărul. 22 septembrie 1993.
- 43 MERFEA, Mihai: i. m. 41. p.

1. TÁBLAMELLÉKLET

Románia népessége nemzetiség és anyanyelv szerint 1966-ban és 1977-ben

Nemzetiség, anyanyelv	Az 1966-ban számbavett népesség			A népesség nemze- tiség szerint az 1977. évi népszámlálás előzetes eredményei alapján		A nemzetiségek tényleges szaporó- dása vagy fogyása (-) 1966-1977 között (5-3. rovat)		A népesség nemze- tiség és anyanyelv szerint az 1977. évi népszámlálás végle- ges eredményei alapján		Eltérések az előzetes eredm- nyekhez viszonyítva (9-5. rovat)
	anyanyelve	nemzetisége								
	szám szerint	szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Román	-	-	-	19001721	-	-	-	-	-	-
Aromun	-	-	-	644	-	-	-	-	-	-
Macedoromán	-	-	-	1179	-	-	-	-	-	-
<i>Román összesen</i>	<i>16770628</i>	<i>16746510</i>	<i>87,7</i>	<i>19003544</i>	<i>88,1</i>	<i>+2257034</i>	<i>+13,5</i>	<i>19207491</i>	<i>89,1</i>	<i>+203947</i>
Magyar	-	-	-	1705810	-	-	-	-	-	-
Székely	-	-	-	1064	-	-	-	-	-	-
<i>Magyar összesen</i>	<i>1651873</i>	<i>1619592</i>	<i>8,5</i>	<i>1706874</i>	<i>7,9</i>	<i>+87282</i>	<i>+5,4</i>	<i>1670568</i>	<i>7,8</i>	<i>-36306</i>
Német	-	-	-	348444	-	-	-	-	-	-
Szász	-	-	-	5930	-	-	-	-	-	-
Sváb	-	-	-	4358	-	-	-	-	-	-
<i>Német összesen</i>	<i>387547</i>	<i>382595</i>	<i>2,0</i>	<i>358732</i>	<i>1,7</i>	<i>-23863</i>	<i>-6,2</i>	<i>332205</i>	<i>1,5</i>	<i>-26527</i>
Cigány	49086	64197	0,3	229986	1,1	+165789	+258,3	75696	0,4	-154290
Ukrán	-	-	-	54429	-	-	-	-	-	-
Rutén	-	-	-	988	-	-	-	-	-	-
<i>Ukrán összesen</i>	<i>59803</i>	<i>54705</i>	<i>0,3</i>	<i>55417</i>	<i>0,3</i>	<i>+712</i>	<i>+ 1,3</i>	<i>51503</i>	<i>0,2</i>	<i>-3914</i>
Szerb	-	-	-	34034	-	-	-	-	-	-
Horvát	-	-	-	7617	-	-	-	-	-	-
Szlovén	-	-	-	707	-	-	-	-	-	-
<i>Délszláv együtt</i>	<i>41897</i>	<i>44236</i>	<i>0,2</i>	<i>42358</i>	<i>0,3</i>	<i>-1878</i>	<i>-4,3</i>	<i>38252</i>	<i>0,2</i>	<i>-4106</i>
Orosz	-	-	-	20653	-	-	-	-	-	-
Lipován	-	-	-	11494	-	-	-	-	-	-
<i>Orosz összesen</i>	<i>40526</i>	<i>39483</i>	<i>0,2</i>	<i>32147</i>	<i>0,2</i>	<i>-7336</i>	<i>-18,6</i>	<i>17480</i>	<i>0,1</i>	<i>-14667</i>
Zsidó/Jiddis	5143	42888	0,2	25686	0,1	-17202	-40,1	24667	0,1	-1019
Tatár	21224	22151	0,1	23107	0,1	+956	+4,3	20508	0,1	-2599
Szlovák	19797	22221	0,1	22037	0,1	-184	-0,8	19513	0,1	-2524
Török	17453	18040	0,1	23303	0,1	+5263	+29,2	20750	0,1	-2553
Bolgár	10439	11193	0,1	10467	*	-726	-6,5	9267	*	-1200
Cseh	6339	9978	0,1	7756	*	-2222	-22,3	5507	*	-2249
Görög	8369	9088	0,1	6607	*	-2481	-27,3	5092	*	-1515
Lengyel	4699	5860	*	4756	*	-1104	-18,8	3481	*	-1275
Örmény	2617	3436	*	2436	*	-1000	-29,1	1410	*	-1026
Egyéb	3207	4681	*	4141	*	-540	-1,2	11645	0,1	+7504
Nem nyilatkozott	2516	2309	*	62	*	-2247	-97,3	-	-	-62
Eltérő nemzetiségű és anyanyelvű	-	-	-	-	-	-	-	44875	0,2	+44875
Összesen	19103163	19103163	100,0	21559416	100,0	+2456253	+12,9	21559910	100,0	+494

1/A. TÁBLAMELLÉKLET
Románia népessége nemzetiség és anyanyelv szerint 1977-ben
a véglegesített közlés alapján

Nemzetiség, anyanyelv	A népesség nemze- tiség szerint az 1977. évi népszámlálás végleges eredményei alapján		A népesség anya- nyelv szerint az 1977. évi népszám- lás végleges eredményei alapján		Az etnikumok tényle- ges szaporodása vagy fogyása (-) 1966-1977 között		A népesség nemze- tiség és anyanyelv szerint az 1977. évi nép- számlálási kötet közlése alapján		A népszámlálási kötet közlésének eltérései a végleges eredmé- nyekhez képest nemzetiség anyanyelv	
	szám szerint	%	szám szerint	%	nemzetiség	anyanyelv	szám szerint	%	(8-2. rovat)	(8-4. rovat)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Román	18997407	–	19182856	–	–	–	19207491	89,1	+210084	+24635
Aroun	982	–	759	–	–	–	–	–	–	–
Macedoromán	1176	–	790	–	–	–	–	–	–	–
<i>Román összesen</i>	<i>18999565</i>	<i>88,1</i>	<i>19184405</i>	<i>89,0</i>	<i>+2253055</i>	<i>+2413777</i>	–	–	–	–
Magyar	1712853	–	1720630	–	–	–	1670568	7,8	-42285	-50062
Székely	1075	–	50	–	–	–	–	–	–	–
<i>Magyar összesen</i>	<i>1713928</i>	<i>7,9</i>	<i>1720680</i>	<i>8,0</i>	<i>+94336</i>	<i>+68807</i>	–	–	–	–
Német	348747	–	346871	–	–	–	332205	1,5	-16542	-14666
Szász	6016	–	2833	–	–	–	–	–	–	–
Sváb	4346	–	3323	–	–	–	–	–	–	–
<i>Német összesen</i>	<i>359109</i>	<i>1,7</i>	<i>353027</i>	<i>1,6</i>	<i>-23486</i>	<i>-34520</i>	–	–	–	–
Cigány	227398	1,1	77373	0,4	+163201	+28287	75696	0,4	-151702	-1677
Ukrán	54453	–	54339	–	–	–	51503	0,2	-2950	-2836
Rutén	1057	–	715	–	–	–	–	–	–	–
<i>Ukrán összesen</i>	<i>55510</i>	<i>0,3</i>	<i>55054</i>	<i>0,3</i>	<i>+805</i>	<i>-4749</i>	–	–	–	–
Szerb	34429	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Horvát	7500	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>Szerb, horvát együtt</i>	<i>41929</i>	<i>0,3</i>	<i>39639</i>	<i>0,3</i>	–	–	<i>38252</i>	<i>0,2</i>	<i>-3677</i>	<i>-1387</i>
Szlovén	1251	–	889	–	–	–	–	–	–	–
<i>Délszláv együtt</i>	<i>43180</i>	<i>0,3</i>	<i>40528</i>	<i>0,3</i>	<i>-1056</i>	<i>-1369</i>	–	–	–	–
Orosz	21206	–	28985	–	–	–	17480	0,1	-3726	-11505
Lipován	11490	–	1666	–	–	–	–	–	–	–
<i>Orosz összesen</i>	<i>32696</i>	<i>0,2</i>	<i>30651</i>	<i>0,1</i>	<i>-6787</i>	<i>-9875</i>	–	–	–	–
Zsidó/Jiddis	24667	0,1	3429	0,1	-18221	-1714	24667	0,1	–	+21238
Török	23422	0,1	21909	0,1	+5382	+4456	20750	0,1	-2672	-1159
Tatár	23369	0,1	21299	0,1	+1218	+75	20508	0,1	-2861	-791
Szlovák	21286	0,1	20034	0,1	-935	+237	19513	0,1	-1773	-521
Bolgár	10372	*	9685	*	-821	-754	9267	*	-1105	-418
Cseh	7683	*	5741	*	-2295	-598	5507	*	-2176	-234
Görög	6262	*	5643	*	-2826	-2726	5092	*	-1170	-551
Lengyel	4641	*	3800	*	-1219	-899	3481	*	-1160	-319
Örmény	2342	*	1517	*	-1094	-1100	1410	*	-932	-107
Egyéb	4028	*	2643	*	-653	-564	11645 ¹	0,1	-20228 ²	-4515 ²
Nem nyilatkozott	452	*	2492	*	-1857	-24	–	–	–	–
Eltérő nemzetiségű és anyanyelvű	–	–	–	–	–	–	44875	0,2	+44875	+44875
Összesen	21559910	100,0	21559910	100,0	+2456747	+2456747	21559910	100,0	–	–

¹ Egyéb és nem nyilatkozott

² Lipován, szász, sváb, szlovén, macedoromán, székely, rutén, aromán, egyéb nem részletezett, nem nyilatkozott.

2. TÁBLAMELLÉKLET

Az erdélyi megyék népessége „nemzetiség és anyanyelv” szerint 1977-ben

Megye	Összes népesség	Az egyéb nemzetiségűek és anyanyelvűek közül										Bol-gár	
		Román	Magyar	Német	Egyéb	Eltérő nemzeti-ségű és anya-nyelvű	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb-horvát	Szlovák		Cseh
Szám szerint													
Fehér	409634	370095	25487	11129	2923	992	134	1332	19	8	36	9	14
Arad	512020	384218	71983	38366	17453	1599	1044	3635	233	1812	7115	238	1364
Bihar	633094	416426	196220	675	19773	3533	910	6071	39	43	7845	29	53
Beszterce-Naszód	286628	262785	19955	2253	1635	320	42	1027	50	2	3	5	2
Brassó	582863	471281	70208	35940	5434	2491	502	1230	43	28	16	52	21
Krassó-Szörény	385577	329872	8029	19975	27701	1992	162	3126	3590	14454	456	3530	63
Kolozs	715507	539280	167473	1505	7249	831	1165	4762	40	26	55	20	29
Kovászna	199017	41060	155133	202	2622	2392	34	93	4	6	1	1	6
Hargita	326310	45947	275759	200	4404	3399	62	832	26	8	5	5	3
Hunyad	514436	473408	33826	4243	2959	976	297	464	102	52	97	73	51
Máramaros	492860	398649	56332	3183	34696	603	465	1428	31962	13	37	15	4
Maros	605345	310226	264567	17439	13113	4113	646	7867	21	14	17	9	23
Szatmár	393840	230966	150389	2250	10235	5207	320	1174	648	16	31	7	5
Szilágy	264569	197920	62568	86	3995	432	40	1610	4	8	1864	7	3
Szeben	481645	362214	20679	92120	6632	2221	208	2766	20	24	14	23	17
Temes	696884	486179	72699	93911	44095	2958	1799	6047	3382	19941	1844	438	6801
Erdély	7500229	5320526	1651307	323477	204919	34059	7830	43464	40183	36455	19436	4461	8459
Regát	14059681	13886965	19261	8728	144727	10816	16837	32232	11320	1797	77	1046	808
Románia	21559910	19207491	1670568	332205	349646	44875	24667	75696	51503	38252	19513	5507	9267
Százalék szerint													
Fehér	100,0	90,4	6,2	2,7	0,7	0,2	*	0,3	*	*	*	*	*
Arad	100,0	75,0	14,1	7,5	3,4	0,3	0,2	0,7	*	0,3	1,4	*	0,3
Bihar	100,0	65,8	31,0	0,1	3,1	0,6	0,1	1,0	*	*	1,2	*	*
Beszterce-Naszód	100,0	91,7	7,0	0,8	0,5	0,1	*	0,3	*	*	*	*	*
Brassó	100,0	80,9	12,0	6,2	0,9	0,4	0,1	0,2	*	*	*	*	*
Krassó-Szörény	100,0	85,5	2,1	5,2	7,2	0,5		0,8	0,9	3,7	0,1	0,9	*
Kolozs	100,0	75,4	23,4	0,2	1,0	0,1	0,2	0,7	*	*	*	*	*
Kovászna	100,0	20,6	78,0	0,1	1,3	1,2	*	*	*	*	*	*	*
Hargita	100,0	14,1	84,5	0,1	1,3	1,0	*	0,2	*	*	*	*	*
Hunyad	100,0	92,0	6,6	0,8	0,6	0,2	*	0,1	*	*	*	*	*
Máramaros	100,0	80,9	11,4	0,6	7,1	0,1	0,1	0,3	6,5	*	*	*	*
Maros	100,0	51,2	43,7	2,9	2,2	0,7	0,1	1,3	*	*	*	*	*
Szatmár	100,0	58,6	38,2	0,6	2,6	1,3	0,1	0,3	0,1	*	*	*	*
Szilágy	100,0	74,8	23,7	*	1,5	0,2	*	0,6	*	*	0,7	*	*
Szeben	100,0	75,2	4,3	19,1	1,4	0,5	*	0,6	*	*	*	*	*
Temes	100,0	69,8	10,4	13,5	6,3	0,4	0,3	0,9	0,5	2,9	0,3	0,1	1,0
Erdély	100,0	70,9	22,0	4,3	2,8	0,5	0,1	0,6	0,5	0,5	0,3	*	0,1
Regát	100,0	98,8	0,1	*	1,0	0,1	0,1	0,2	0,1	*	*	*	*
Románia	100,0	89,1	7,8	1,5	1,6	0,2	0,1	0,4	0,2	0,2	0,1	*	*

2/A. TÁBLAMELLÉKLET
Az erdélyi megyék népessége nemzetisége szerint 1977-ben

Az egyéb nemzetiségűek közül

Megye	Összes népesség	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb	Horvát	Szlovák	Cseh	Bolgár
Szám szerint													
Fehér	409634	360704	27196	12321	9413	134	8979	29	13	6	51	31	16
Arad	512020	375486	74098	39702	22734	1044	9216	364	2256	24	7551	306	1473
Bihar	633094	409770	199615	1417	22292	910	12014	111	65	40	8079	45	69
Beszterce-Naszód	286628	259752	21487	2860	2529	42	2280	95	5	1	5	7	2
Brassó	582863	457570	72956	38623	13714	502	12033	70	40	11	36	116	36
Krassó-Szörény	385577	323095	9238	21676	31568	162	5927	3944	8623	6722	781	4548	95
Kolozs	715507	532543	171431	1818	9715	1165	7714	69	42	13	84	51	43
Kovászna	199017	38948	156120	276	3673	34	3522	10	6	1	1	5	8
Hargita	326310	44794	277587	281	3648	62	3228	33	13	4	8	9	6
Hunyad	514436	464949	38340	5406	5741	297	3347	286	84	6	194	244	86
Máramaros	492860	394350	58568	3495	36447	465	2942	32723	26	7	50	30	8
Maros	605345	297205	268251	18807	21082	646	20019	53	16	9	26	25	33
Szatmár	393840	227630	152738	6395	7077	320	5256	1146	22	3	189	14	8
Szilágy	264569	194420	64017	122	6010	40	3920	22	9	2	1929	13	5
Szeben	481645	349718	21881	96401	13645	208	12803	32	29	5	21	65	28
Temes	696884	472912	77525	98296	48151	1799	9828	3773	20891	579	2128	796	7151
Erdély	7500229	5203846	1691048	347896	257439	7830	123028	42760	32140	7433	21133	6305	9067
Regát	14059681	13795719	22880	11213	229869	16837	104370	12750	2289	67	153	1378	1305
Románia	21559910	18999565	1713928	359109	487308	24667	227398	55510	34429	7500	21286	7683	10372
Százalék szerint													
Fehér	100,0	88,1	6,6	3,0	2,3	*	2,2	*	*	*	*	*	*
Arad	100,0	73,3	14,5	7,8	4,4	0,2	1,8	0,1	0,4	*	1,5	0,1	0,3
Bihar	100,0	64,7	31,5	0,2	3,5	0,1	1,9	*	*	*	1,3	*	*
Beszterce-Naszód	100,0	90,6	7,5	1,0	0,9	*	0,8	*	*	*	*	*	*
Brassó	100,0	78,5	12,5	6,6	2,4	0,1	2,1	*	*	*	*	*	*
Krassó-Szörény	100,0	83,8	2,4	5,6	8,2	*	1,5	1,0	2,2	1,7	0,2	1,2	*
Kolozs	100,0	74,4	24,0	0,3	1,3	0,2	1,1	*	*	*	*	*	*
Kovászna	100,0	19,6	78,4	0,1	1,9	*	1,8	*	*	*	*	*	*
Hargita	100,0	13,7	85,1	0,1	1,1	*	1,0	*	*	*	*	*	*
Hunyad	100,0	90,4	7,5	1,1	1,0	0,1	0,1	0,1	*	*	*	0,1	*
Máramaros	100,0	80,0	11,9	0,7	7,4	0,1	0,6	6,6	*	*	*	*	*
Maros	100,0	49,1	44,3	3,1	3,5	0,1	3,3	*	*	*	*	*	*
Szatmár	100,0	57,8	38,8	1,6	1,8	0,1	1,3	0,3	*	*	*	*	*
Szilágy	100,0	73,5	24,2	*	2,3	*	1,5	*	*	*	0,7	*	*
Szeben	100,0	72,6	4,5	20,0	2,8	*	2,7	*	*	*	*	*	*
Temes	100,0	67,9	11,1	14,1	6,9	0,3	1,4	0,5	3,0	0,1	0,3	0,1	1,0
Erdély	100,0	69,4	22,6	4,6	3,4	0,1	1,6	0,5	0,4	0,1	0,3	0,1	0,1
Regát	100,0	98,1	0,2	0,1	1,6	0,1	0,7	0,1	*	*	*	*	*
Románia	100,0	88,1	7,9	1,7	2,3	0,1	1,1	0,3	0,2	*	0,1	*	*

2/B. TÁBLAMELLÉKLET

Az erdélyi városok népessége „nemzetiség és anyanyelv” szerint 1977-ben

Megye	Összes népesség						Az egyéb nemzetiségűek és anyanyelvűek közül							
		Román	Magyar	Német	Egyéb	Eltérő nemzeti- ségű és anya- nyelvű	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb- horvát	Szlovák	Cseh	Bolgár	
Szám szerint														
Fehér	178784	161171	12111	4277	1225	305	124	562	14	7	34	7	12	
Arad	235013	171428	42122	11295	10168	1144	1025	819	145	853	5498	114	272	
Bihar	238014	134129	98845	555	4485	898	863	1375	16	35	555	27	47	
Beszterce-Naszód	68149	60425	6082	1034	608	172	29	315	19	2	1	4	2	
Brassó	402504	331906	49638	18078	2882	1254	501	120	33	24	13	42	19	
Krassó-Szörény	190598	159824	7002	15238	8534	1619	142	1547	535	3503	256	621	53	
Kolozs	398883	285097	108832	1471	3483	571	1154	1330	35	23	28	20	27	
Kovászna	82217	16620	64269	155	1173	1003	34	59	4	6	–	–	6	
Hargita	121913	25913	94636	173	1191	1010	51	65	17	2	3	2	2	
Hunyad	339135	300986	31639	3914	2596	882	280	322	52	47	94	68	46	
Máramaros	218547	170172	42011	3110	3254	413	420	626	1597	13	36	15	3	
Maros	244720	115171	118277	7039	4233	1334	622	2005	16	12	11	8	20	
Szatmár	149915	83927	63045	751	2192	1464	302	80	142	10	8	5	4	
Szilágy	63641	42958	19837	59	787	127	33	568	3	5	32	5	2	
Szeben	270322	201702	17042	48834	2744	1207	207	717	18	19	11	21	10	
Temes	356296	253594	45770	41110	15822	2140	1767	1729	516	7268	424	308	1067	
Erdély	3558651	2515023	821158	157093	65377	15543	7554	12239	3162	11829	7004	1267	1592	
Regát	5837078	5739169	14743	7576	75590	3580	16712	13340	1236	495	66	509	680	
Románia	9395729	8254192	835901	164669	140967	19123	24266	25579	4398	12324	7070	1776	2272	
Százalék szerint														
Fehér	100,0	90,1	6,8	2,4	0,7	0,2	*	0,3	*	*	*	*	*	
Arad	100,0	73,0	17,9	4,8	4,3	0,5	0,4	0,3	*	0,4	2,3	*	0,1	
Bihar	100,0	56,4	41,5	0,2	1,9	0,4	0,4	0,6	*	*	0,2	*	*	
Beszterce-Naszód	100,0	88,7	8,9	1,5	0,9	0,3	*	0,5	*	*	*	*	*	
Brassó	100,0	82,5	12,3	4,5	0,7	0,3	0,1	*	*	*	*	*	*	
Krassó.-Szörény	100,0	83,8	3,7	8,0	4,5	0,8	*	0,8	0,3	1,8	0,1	0,3	*	
Kolozs	100,0	71,5	27,3	0,4	0,9	0,1	0,3	0,3	*	*	*	*	*	
Kovászna	100,0	20,2	78,2	0,2	1,4	1,2	*	*	*	*	–	–	*	
Hargita	100,0	21,3	77,6	0,1	1,0	1,0	*	*	*	*	*	*	*	
Hunyad	100,0	88,7	9,3	1,2	0,8	0,3	0,1	0,1	*	*	*	*	*	
Máramaros	100,0	77,9	19,2	1,4	1,5	0,2	0,2	0,3	0,7	*	*	*	*	
Maros	100,0	47,1	48,3	2,9	1,7	0,5	0,3	0,8	*	*	*	*	*	
Szatmár	100,0	56,0	42,0	0,5	1,5	1,0	0,2	*	0,1	*	*	*	*	
Szilágy	100,0	67,5	31,2	0,1	1,2	0,2	*	0,9	*	*	*	*	*	
Szeben	100,0	74,6	6,3	18,1	1,0	0,4	*	0,1	*	*	*	*	*	
Temes	100,0	71,2	12,8	11,5	4,5	0,6	0,5	0,5	0,1	2,0	0,1	0,1	0,3	
Erdély	100,0	70,7	23,1	4,4	1,8	0,4	0,2	0,3	0,1	0,3	0,2	*	*	
Regát	100,0	98,3	0,3	0,1	1,3	*	0,3	0,2	*	*	*	*	*	
Románia	100,0	87,9	8,9	1,7	1,5	0,2	0,3	0,3	*	0,1	*	*	*	

2/C. TÁBLAMELLÉKLET
Az erdélyi városok népessége nemzetiség szerint 1977-ben

Az egyéb nemzetiségűek közül

Megye	Összes népesség	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb	Horvát	Szlovák	Cseh	Bolgár
Szám szerint													
Fehér	178784	156096	13131	4845	4712	124	4349	21	9	6	48	23	13
Arad	235013	167518	43703	12201	11591	1025	2620	186	1066	18	5768	170	317
Bihar	238014	131569	101147	755	4543	863	2034	63	44	18	631	40	61
Beszterce-Naszód	68149	59630	6604	1307	608	29	492	29	3	–	3	6	2
Brassó	402504	327448	51853	19710	3493	501	1904	49	37	6	31	106	29
Krassó-Szörény	190598	156293	8027	16629	9649	142	2198	699	3762	141	496	1548	83
Kolozs	398883	281280	111814	1757	4032	1154	2138	57	36	13	53	48	41
Kovászna	82217	15953	64785	206	1273	34	1153	7	6	1	–	2	8
Hargita	121913	25337	95471	234	871	51	708	19	3	1	5	5	2
Hunyad	339135	294225	35725	4923	4262	280	2092	221	75	5	183	228	78
Máramaros	218547	167722	43682	3391	3752	420	1023	2048	25	2	47	29	7
Maros	244720	111932	120031	7662	5095	622	4162	35	13	5	16	24	28
Szatmár	149915	82471	64359	1430	1655	302	1015	226	12	3	21	10	6
Szilágy	63641	41950	20455	84	1152	33	1027	8	6	1	36	10	4
Szeben	270322	198334	17985	50864	3139	207	2356	26	25	4	16	61	19
Temes	356296	246542	49289	44036	16429	1767	2531	682	7997	141	583	587	1260
Összesen	3558651	2464300	480619	170034	76256	7554	31802	4376	13119	365	7937	2897	1958
Százalék szerint													
Fehér	100,0	87,3	7,3	2,7	2,7	0,1	2,4	*	*	*	*	*	*
Arad	100,0	71,3	18,6	5,2	4,9	0,4	1,1	0,1	0,5		2,5	0,1	0,1
Bihar	100,0	55,3	42,5	0,3	1,9	0,4	0,9	*	*	*	*	*	*
Beszterce-Naszód	100,0	87,5	9,7	1,9	0,9	*	0,7	*	*	–	*	*	*
Brassó	100,0	81,4	12,9	4,9	0,8	0,1	0,5	*	*	*	*	*	*
Krassó.-Szörény	100,0	82,0	4,2	8,7	5,1	0,1	1,2	0,4	2,0	0,1	0,3	0,8	*
Kolozs	100,0	70,5	28,0	0,4	1,1	0,3	0,5	*	*	*	*	*	*
Kovászna	100,0	19,4	78,8	0,3	1,5	*	1,4	*	*	*	–	*	*
Hargita	100,0	20,8	78,3	0,2	0,7	*	0,6	*	*	*	*	*	*
Hunyad	100,0	86,8	10,5	1,4	1,3	0,1	0,6	0,1	*	*	0,1	0,1	*
Máramaros	100,0	76,7	20,0	1,6	1,7	0,2	0,5	0,9	*	*	*	*	*
Maros	100,0	45,7	49,1	3,1	2,1	0,2	1,7	*	*	*	*	*	*
Szatmár	100,0	55,0	42,9	1,0	1,1	0,2	0,7	0,2	*	*	*	*	*
Szilágy	100,0	65,9	32,1	0,1	1,9	0,1	1,6	*	*	*	*	*	*
Szeben	100,0	73,4	6,6	18,8	1,2	0,1	0,9	*	*	*	*	*	*
Temes	100,0	69,2	13,8	12,4	4,6	0,5	0,7	0,2	2,2	*	0,2	0,2	0,4
Összesen	100,0	69,3	23,8	4,8	2,1	0,2	0,9	0,1	0,4	*	0,2	0,1	*

2/D. TÁBLAMELLÉKLET

Az erdélyi községek népessége „nemzetiség és anyanyelv” szerint 1977-ben

Megye	Összes népesség	Az egyéb nemzetiségűek és anyanyelvűek közül											
		Román	Magyar	Német	Egyéb	Eltérő nemzeti-ségű és anya-nyelvű	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb-horvát	Szlovák	Cseh	Bolgár
Szám szerint													
Fehér	230850	208924	13376	6852	1698	687	10	770	5	1	2	2	2
Arad	277007	212790	29861	27071	7285	455	19	2816	88	959	1617	124	1092
Bihar	395080	282297	97375	120	15288	2635	47	4696	23	8	7290	2	6
Beszterce-Naszód	218479	202360	13873	1219	1027	148	13	712	31	–	2	1	–
Brassó	180359	139375	20570	17862	2552	1237	1	1110	10	4	3	10	2
Krassó-Szörény	194979	170048	1027	4737	19167	373	20	1579	3055	10951	200	2909	10
Kolozs	316624	254183	58641	34	3766	260	11	3432	5	3	27	–	2
Kovászna	116800	24440	90864	47	1449	1389	–	34	–	–	1	1	–
Hargita	204397	20034	181123	27	3213	2389	11	767	9	6	2	3	1
Hunyad	175301	172422	2187	329	363	94	17	142	50	5	3	5	5
Máramaros	274313	228477	14321	73	31442	190	45	802	30365	–	1	–	1
Maros	360625	195055	146290	10400	8880	2779	24	5862	5	2	6	1	3
Szatmár	243925	147039	87344	1499	8043	3743	18	1094	506	6	23	2	1
Szilágy	200928	154962	42731	27	3208	305	7	1042	1	3	1832	2	1
Szeben	211323	160512	3637	43286	3888	1014	1	2049	2	5	3	2	7
Temes	340588	232585	26929	52801	28273	818	32	4318	2866	12673	1420	130	5734
Erdély	3941578	2805503	830149	166384	139542	18516	276	31225	37021	24626	12432	3194	6867
Regát	8222603	8147796	4518	1152	69137	7236	125	18892	10084	1302	11	537	128
Románia	12164181	10953299	834667	167536	208679	25752	401	50117	47105	25928	12443	3731	6995
Százalék szerint													
Fehér	100,0	90,5	5,8	3,0	0,7	0,3	*	0,3	*	*	*	*	*
Arad	100,0	76,8	10,8	9,8	2,6	0,2	*	1,0	*	0,3	0,6	*	0,4
Bihar	100,0	71,5	24,6	*	3,9	0,7	*	1,2	*	*	1,8	*	*
Beszterce-Naszód	100,0	92,6	6,3	0,6	0,5	*	*	0,3	*	–	*	*	–
Brassó	100,0	77,3	11,4	9,9	1,4	0,7	*	1,0	*	*	*	*	*
Krassó.-Szörény	100,0	87,2	0,5	2,4	9,9	*	*	0,8	1,6	5,6	0,1	1,5	*
Kolozs	100,0	80,3	18,5	*	1,3	0,1	*	1,1	*	*	*	–	*
Kovászna	100,0	20,9	77,8	*	1,2	1,2	–	*	–	–	*	*	–
Hargita	100,0	9,8	88,6	*	1,6	1,2	*	*	*	*	*	*	*
Hunyad	100,0	98,4	1,2	0,2	0,2	*	*	*	*	*	*	*	*
Máramaros	100,0	83,3	5,2	*	11,4	0,1	*	0,3	11,2	–	*	–	*
Maros	100,0	54,1	40,6	2,9	2,4	0,8	*	1,6	*	*	*	*	*
Szatmár	100,0	60,3	35,8	0,6	3,3	1,5	*	0,4	0,2	*	*	*	*
Szilágy	100,0	77,1	21,3	*	1,6	0,2	*	0,5	*	*	0,9	*	*
Szeben	100,0	76,0	1,7	20,5	1,8	0,5	*	1,0	*	*	*	*	*
Temes	100,0	68,3	7,9	15,5	8,3	0,2	*	1,3	0,8	3,7	0,4	*	1,7
Erdély	100,0	71,2	21,1	4,2	3,5	0,5	*	0,8	0,9	0,6	0,3	0,1	0,2
Regát	100,0	99,1	0,1	*	0,8	0,1	*	0,2	0,1	*	*	*	*
Románia	100,0	90,0	6,9	1,4	1,7	0,2	*	0,4	*	0,2	*	*	*

2/E. TÁBLAMELLÉKLET
Az erdélyi községek népessége nemzetiség szerint 1977-ben

Az egyéb nemzetiségűek közül

Megye	Összes népesség	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb	Horvát	Szlovák	Cseh	Bolgár
Szám szerint													
Fehér	230850	204608	14065	7476	4701	10	4630	8	4	–	3	8	3
Arad	277007	207968	30395	27501	11143	19	6596	178	1190	6	1783	136	1156
Bihar	395080	278201	98468	662	17749	47	9980	48	21	22	7448	5	8
Beszterce-Naszód	218479	200122	14883	1553	1921	13	1788	66	2	1	2	1	–
Brassó	180359	130122	21103	18913	10221	1	10129	21	3	5	5	10	7
Krassó-Szörény	194979	166802	1211	5047	21919	20	3729	3245	4861	6581	285	3000	12
Kolozs	316624	251263	59617	61	5683	11	5576	12	6	–	31	3	2
Kovászna	116800	22995	91335	70	2400	–	2369	3	–	–	1	3	–
Hargita	204397	19457	182116	47	2777	11	2520	14	10	3	3	4	4
Hunyad	175301	170724	2615	483	1479	17	1255	65	9	1	11	16	8
Máramaros	274313	226628	14886	104	32695	45	1919	30675	1	5	3	1	1
Maros	360625	185273	148220	11145	15987	24	15857	18	3	4	10	1	5
Szatmár	243925	145159	88379	4965	5422	18	4241	920	10	–	168	4	2
Szilágy	200928	152470	43562	38	4858	7	2893	14	3	1	1893	3	1
Szeben	211323	151384	3896	45537	10506	1	10447	6	4	1	5	4	9
Temes	340588	226370	28236	54260	31722	32	7297	3091	12894	438	1545	209	5891
Összesen	3941578	2739546	842987	177862	181183	276	91226	38384	19021	7068	13196	3408	7109

Százalék szerint

Fehér	100,0	88,6	6,1	3,2	2,1	*	2,0	*	*	–	*	*	*
Arad	100,0	75,1	11,0	9,9	4,0	*	2,4	0,1	0,4	*	0,6	*	0,4
Bihar	100,0	70,4	24,9	0,2	4,5	*	2,5	*	*	*	1,9	*	*
Beszterce-Naszód	100,0	91,6	6,8	0,7	0,9	*	0,8	*	*	*	*	*	–
Brassó	100,0	72,1	11,7	10,5	5,7	*	5,6	*	*	*	*	*	*
Krassó.-Szörény	100,0	85,5	0,6	2,6	11,3	*	1,9	1,7	2,5	3,4	0,1	1,5	*
Kolozs	100,0	79,4	18,8	*	1,8	*	1,8	*	*	–	*	*	*
Kovászna	100,0	19,7	78,2	0,1	2,0	–	2,0	*	–	–	*	*	*
Hargita	100,0	9,5	89,1	*	1,4	*	1,2	*	*	*	*	*	–
Hunyad	100,0	97,4	1,5	0,3	0,8	*	0,7	*	*	*	*	*	*
Máramaros	100,0	82,6	5,4	*	11,9	*	0,7	11,2	*	*	*	*	*
Maros	100,0	51,4	41,1	3,1	4,4	*	4,4	*	*	*	*	*	*
Szatmár	100,0	59,5	36,2	2,0	2,3	*	1,7	0,4	*	–	0,1	*	*
Szilágy	100,0	75,9	21,7	*	2,4	*	1,4	*	*	*	0,9	*	*
Szeben	100,0	71,6	1,8	21,5	5,0	*	4,9	*	*	*	*	*	*
Temes	100,0	66,5	8,3	15,9	9,3	*	2,1	0,9	3,8	0,1	0,5	0,1	1,7
Összesen	100,0	69,5	21,4	4,5	4,6	*	2,3	1,0	0,5	0,2	0,3	0,1	0,2

2/F. TÁBLAMELLÉKLET

A népszámlálási kötet közlésének eltérései a végleges eredmények nemzetiségi adatahoz képest az erdélyi megyékben

Megye	Az egyéb nemzetiségűek közül										
	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb-horvát	Szlovák	Cseh	Bolgár
Fehér	+9391	-1709	-1192	-6490	–	-7647	-10	-11	-15	-22	-2
Arad	+8732	-2115	-1336	-5281	–	-5581	-131	-468	-436	-68	-109
Bihar	+6656	-3395	-742	-2519	–	-5943	-72	-62	-234	-16	-16
Beszterce-Naszód	+3033	-1532	-607	-894	–	-1253	-45	-4	-2	-2	–
Brassó	+13711	-2748	-2683	-8280	–	-10803	-27	-23	-20	-64	-15
Krassó-Szörény	+6777	-1209	-1701	-3867	–	-2801	-354	-891	-325	-1018	-32
Kolozs	+6737	-3958	-313	-2466	–	-2952	-29	-29	-29	-31	-14
Kovászna	+2112	-987	-74	-1051	–	-3429	-6	-1	–	-4	-2
Hargita	+1153	-1828	-81	+756	–	-2396	-7	-9	-3	-4	-3
Hunyad	+8459	-4514	-1163	-2782	–	-2883	-184	-38	-97	-171	-35
Máramaros	+4299	-2236	-312	-1751	–	-1514	-761	-20	-13	-15	-4
Maros	+13021	-3684	-1368	-7969	–	-12152	-32	-11	-9	-16	-10
Szatmár	+3336	-2349	-4145	+3158	–	-4082	-498	-9	-158	-7	-3
Szilágy	+3500	-1449	-36	-2015	–	-2310	-18	-3	-65	-6	-2
Szeben	+12496	-1202	-4281	-7013	–	-10037	-12	-10	-7	-42	-11
Temes	+13267	-4826	-4386	-4056	–	-3781	-391	-1529	-284	-358	-350
Erdély	+116660	-39741	-24419	-52520	–	-79564	-2577	-3118	-1697	-1844	-608
Regát	+91246	-3619	-2485	-85142	–	-72138	-1430	-559	-76	-332	-497
Összesen	+207926	-43360	-26904	-137662	–	-151702	-4007	-3677	-1773	-2176	-1105

2/G. TÁBLAMELLÉKLET

A népszámlálási kötet közlésének eltérései a végleges eredmények nemzetiségi adatahoz képest az erdélyi városokban

Megye	Az egyéb nemzetiségűek közül										
	Román	Magyar	Német	Egyéb	Cigány	Ukrán	Szerb-horvát	Szlovák	Cseh	Bolgár	
Fehér	+5075	-1020	-568	-3467	–	-3787	-7	-8	-14	-16	-1
Arad	+3910	-1581	-906	-1423	–	-1801	-41	-231	-270	-56	-45
Bihar	+2560	-2302	-200	-58	–	-659	-47	-27	-76	-13	-14
Beszterce-Naszód	+795	-522	-273	–	–	-177	-10	-1	-2	-2	–
Brassó	+4458	-2215	-1632	-611	–	-1784	-16	-19	-18	-64	-10
Krassó-Szörény	+3531	-1025	-1391	-1115	–	-651	-164	-400	-240	-927	-30
Kolozs	+3817	-2982	-286	-549	–	-808	-22	-26	-25	-28	-14
Kovászna	+667	-516	-51	-100	–	-1094	-3	-1	–	-2	-2
Hargita	+576	-835	-61	+320	–	-643	-2	-2	-2	-3	–
Hunyad	+6761	-4086	-1009	-1666	–	-1770	-169	-33	-89	-160	-32
Máramaros	+2450	-1671	-281	-498	–	-397	-451	-14	-11	-14	-4
Maros	+3239	-1754	-623	-862	–	-2157	-19	-6	-5	-16	-8
Szatmár	+1456	-1314	-679	+537	–	-935	-84	-5	-13	-5	-2
Szilágy	+1008	-618	-25	-365	–	-459	-5	-2	-4	-5	-2
Szeben	+3368	-943	-2030	-395	–	-1639	-8	-10	-5	-40	-9
Temes	+7052	-3519	-2926	-607	–	-802	-164	-870	-159	-279	-193
Összesen	+50723	-26903	-12941	-10879	–	-19563	-1212	-1655	-933	-1630	-366

2/H. TÁBLAMELLÉKLET

A népszámlálási kötet közlésének eltérései a végleges eredmények nemzetiségi adataihoz képest az erdélyi községekben

Megye	Az egyéb nemzetiségűek közül										
	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb-horvát	Szlovák	Cseh	Bolgár
Fehér	+4316	-689	-624	-3003	–	-3860	-3	-3	-1	-6	-1
Arad	+4822	-534	-430	-3858	–	-3780	-90	-237	-166	-12	-64
Bihar	+4086	-1093	-542	-2461	–	-5264	-25	-35	-158	-3	-2
Beszterce-Naszód	+2238	-1010	-334	-894	–	-1076	-35	-3	–	–	–
Brassó	+9253	-533	-1051	-7669	–	-9019	-11	-4	-2	–	-5
Krassó-Szörény	+3246	-184	-310	-2752	–	-2150	-190	-491	-85	-91	-2
Kolozs	+2920	-976	-27	-1917	–	-2144	-7	-3	-4	-3	–
Kovácszna	+1445	-471	-23	-951	–	-2335	-3	–	–	-2	–
Hargita	+577	-993	-20	+436	–	-1753	-5	-7	-1	-1	-3
Hunyad	+1698	-428	-154	-1116	–	-1113	-15	-5	-8	-11	-3
Máramaros	+1849	-565	-31	-1253	–	-1117	-310	-6	-2	-1	–
Maros	+9782	-1930	-745	-7107	–	-9995	-13	-5	-4	–	-2
Szatmár	+1880	-1035	-3466	+2621	–	-3147	-414	-4	-145	-2	-1
Szilágy	+2492	-831	-11	-1650	–	-1851	-13	-1	-61	-1	–
Szeben	+9128	-259	-2251	-6618	–	-8398	-4	–	-2	-2	-2
Temes	+6215	-1307	-1459	-3449	–	-2979	-227	-659	-125	-79	-157
Összesen	+65957	-12838	-11478	-41641	–	-60001	-1365	-1463	-764	-214	-242

3. TÁBLAMELLÉKLET

Az erdélyi megyék népességének tényleges szaporodása, illetőleg fogyása (-)
„nemzetiség és anyanyelv szerint” 1966–1977 között*

Megye	Összes népesség	Az egyéb nemzetiségűek közül										
		Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb-horvát	Szlovák	Cseh	Bolgár
Szám szerint												
Fehér	26648	30550	-1502	-1694	-506	-133	-1479	-16	-17	-28	-47	–
Arad	30772	39916	-3462	-5508	-174	-818	990	-26	-1038	-202	-169	-319
Bihar	46634	38589	3272	-431	5204	-888	2393	-24	-71	32	-34	-32
Beszterce-Naszód	18028	25996	-2403	-3849	-1716	-60	-1996	-52	-5	-9	-4	-3
Brassó	140171	140274	4882	-4917	-68	-360	-2175	-16	-45	-8	-137	-22
Krassó-Szörény	26851	33993	-1146	-3907	-2089	-28	994	-57	-1372	-836	-2328	-45
Kolozs	84407	82111	2705	-233	-176	-846	440	-30	-47	-46	-86	-17
Kovácszna	22159	6961	14661	-75	612	-3	-1372	–	1	-1	-3	-1
Hargita	43918	14675	26873	-37	2407	-36	-558	-237	-1	-4	-5	2
Hunyad	39834	50280	-6221	-2428	-1797	-213	-266	-403	-97	-199	-411	-80
Máramaros	65215	58665	2749	190	3611	-298	529	2902	-17	9	-20	1
Maros	43747	31840	14892	-3186	201	-407	-3535	-9	-4	-24	-45	-2
Szatmár	34447	27186	2795	-2177	6643	-253	-576	-257	1	-111	-20	-8
Szilágy	1466	3130	-1282	14	-396	-48	-169	-12	-4	-493	-50	-2
Szeben	66889	68932	540	-4762	2179	-199	-271	-70	-33	-27	-93	-12
Temes	89288	107996	-3484	-15404	180	-1110	1410	1602	-2768	-456	-533	-708
Erdély	780674	761094	53869	-48404	14115	-5700	-5641	3295	-5517	-2403	-3985	-1248
Regát	1676073	1699887	-2893	-1986	-18935	-12521	17140	-6497	-467	-305	-486	-678
Románia	2456747	2460981	50976	-50390	-4820	-18221	11499	-3202	-5984	-2708	-4471	-1926
Százalék szerint												
Fehér	7,0	9,0	-0,6	-13,2	-14,8	-49,8	-52,6	*	*	*	*	–
Arad	6,4	11,6	-4,6	-12,6	-1,0	-43,9	37,4	-10,0	-36,4	-2,8	-41,5	-18,9
Bihar	8,0	10,2	1,7	-39,0	35,7	49,4	65,1	*	*	3,4	*	*
Beszterce-Naszód	6,7	11,0	-10,7	-63,1	-51,2	-58,8	-66,0	*	*	*	*	*
Brassó	31,7	42,4	7,5	-12,0	-1,2	41,8	-63,9	*	*	*	*	*
Krassó-Szörény	7,5	11,5	-12,5	-16,4	-7,0	-14,7	46,6	-0,8	-8,7	-64,7	-39,7	*
Kolozs	13,4	18,0	1,6	-13,4	-2,4	-42,1	10,2	*	*	*	*	*
Kovácszna	12,5	20,4	10,4	-27,1	30,4	-8,1	-93,7	–	*	*	*	*
Hargita	15,6	46,9	10,8	-15,6	120,5	-36,7	-40,1	*	*	*	*	*
Hunyad	8,4	11,9	-15,5	-36,4	-37,8	-41,8	-36,4	-79,8	*	*	-84,9	*
Máramaros	15,3	17,3	5,1	6,3	11,6	-39,1	58,8	10,0	*	*	*	*
Maros	7,8	11,4	6,0	-15,5	1,6	-38,7	-31,0	*	*	*	*	*
Szatmár	9,6	13,3	1,9	-49,2	184,9	-44,1	-32,9	-28,4	*	*	*	*
Szilágy	0,6	1,6	-2,0	19,4	-9,0	-54,5	-9,5	*	*	-20,9	*	*
Szeben	16,1	23,5	2,7	-4,9	48,9	-48,9	8,9	*	*	*	*	*
Temes	14,7	28,6	-4,6	-14,1	0,4	-38,2	30,4	90,0	-12,2	-19,8	-54,9	-9,4
Erdély	11,6	16,7	3,4	-13,0	7,4	-42,1	-11,5	9,0	-13,1	-11,0	-47,2	-12,9
Regát	13,5	13,9	-13,1	-18,5	-11,6	-42,6	113,6	-36,6	-20,6	-79,8	-31,7	-45,6
Románia	12,9	14,7	3,1	-13,2	-1,4	-42,5	17,9	-5,8	-13,5	-12,2	-44,8	-17,2

*Az 1966. évi nemzetiségi adatokhoz viszonyítva.

3/A. TÁBLAMELLÉKLET
Az erdélyi megyék népességének tényleges szaporodása, illetőleg fogyása (-)
nemzetiség szerint 1966–1977 között

Megye	Összes népesség	Az egyéb nemzetiségűek közül										
		Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb-horvát	Szlovák	Cseh	Bolgár
Szám szerint												
Fehér	26848	21159	207	-502	5984	-133	6168	-6	-6	-13	-25	2
Arad	30772	31184	-1347	-4172	5107	-818	6571	105	-570	234	-101	-210
Bihar	46634	31933	6667	311	7723	-888	8336	48	-9	266	-18	-16
Beszterce-Naszód	18028	22963	-871	-3242	-822	-60	-743	-7	-1	-7	-2	-3
Brassó	140171	126563	7630	-2234	8212	-360	8628	11	-22	12	-73	-7
Krassó-Szörény	26851	27216	63	-2206	1778	-28	3795	297	-481	-511	-1310	-13
Kolozs	84407	75374	6663	80	2290	-846	3392	-1	-18	-17	-55	-3
Kovászna	22159	4849	15648	-1	1663	-3	2057	6	2	-1	1	1
Hargita	43918	13522	28701	44	1651	-36	1838	-230	8	-1	-1	5
Hunyad	39834	41821	-1707	-1265	985	-213	2617	-219	-59	-102	-240	-45
Máramaros	65215	54366	4985	502	5362	-298	2043	3663	3	22	-5	5
Maros	43747	18819	18576	-1818	8170	-407	8617	23	7	-15	-29	8
Szatmár	34447	23850	5144	1968	3485	-253	3506	241	10	47	-13	-5
Szilágy	1466	-370	167	50	1619	-48	2141	6	-1	-428	-44	-
Szeben	66889	56436	1742	-481	9192	-199	9766	-58	-23	-20	-51	-1
Temes	89288	94729	1342	-11019	4236	-1110	5191	1993	-1239	-172	-175	-358
Erdély	780674	644414	93610	-23985	66635	-5700	73923	5872	-23999	-706	-2141	-640
Regát	1676073	1608641	726	499	66207	-12521	89278	-5067	92	-229	-154	-181
Románia	2456747	2253055	94336	-23486	132842	-18221	163201	805	-2307	-935	-2295	-821
Százalék szerint												
Fehér	7,0	6,2	0,8	-3,9	174,5	-49,8	219,4	*	*	*	*	*
Arad	6,4	9,1	-1,8	-9,5	29,0	-43,9	248,4	40,5	-20,0	3,2	-24,8	-12,5
Bihar	8,0	8,4	3,5	28,1	53,0	49,4	226,6	*	*	3,4	*	*
Beszterce-Naszód	6,7	9,7	-3,9	-53,1	-24,5	-58,8	-24,6	*	*	*	*	*
Brassó	31,7	38,3	11,7	5,5	149,2	41,8	253,4	*	*	*	*	*
Krassó-Szörény	7,5	9,2	0,7	-9,2	6,0	-14,7	178,0	8,1	-3,0	-40,0	-22,4	*
Kolozs	13,4	16,5	4,0	4,6	30,8	-42,1	78,5	*	*	*	*	*
Kovászna	12,5	14,2	11,1	-0,4	82,7	-8,1	140,4	*	*	*	*	*
Hargita	15,6	43,2	11,5	18,6	82,7	-36,7	132,2	*	*	*	*	*
Hunyad	8,4	9,9	-4,3	-20,0	20,7	-41,8	358,5	-43,4	*	*	-49,6	*
Máramaros	15,3	16,0	9,3	16,8	17,2	-39,1	227,3	12,6	*	*	*	*
Maros	7,8	6,8	7,4	-8,8	63,3	-38,7	75,6	*	*	*	*	*
Szatmár	9,6	11,7	3,5	44,4	97,0	-44,1	200,3	26,6	*	*	*	*
Szilágy	0,6	-0,2	0,3	69,4	36,9	-54,5	120,3	*	*	-18,2	*	-
Szeben	16,1	19,2	8,6	-0,5	206,4	-48,9	321,6	*	*	*	*	*
Temes	14,7	25,0	1,8	-10,1	9,6	-38,2	111,9	112,0	-5,5	-7,5	-18,0	-4,8
Erdély	11,6	14,1	5,9	-6,4	34,9	-42,1	150,5	15,9	-5,7	-3,2	-25,3	-6,6
Regát	13,5	13,2	3,3	4,7	40,4	-42,6	591,6	-28,4	4,1	-59,9	-10,0	-12,2
Románia	12,9	13,4	5,8	-6,1	37,5	-42,5	254,2	1,5	-5,2	-4,2	-23,0	-7,3

4. TÁBLAMELLÉKLET

Románia népessége nemzetiség szerint, egybevetve az anyanyelvvél 1977-ben
(Százalékban)

A nemzetiség megnevezése	Nemzetiségével azonos anyanyelvű		Nemzetiségétől eltérő anyanyelvű	
	Az 1/A. táblamelléklet alapján	A véglegesített adatok szerint	Román	Egyéb
	1.	2.	3.	4.
Román	101,11	99,79	–	0,21
Magyar	97,53	97,53	2,25	0,22
Német	95,26	95,19	3,52	1,29
Cigány	33,29	33,29	59,45	7,26
Ukrán	94,58	94,07	4,45	1,48
Szerb-horvát	91,23	91,23	7,06	1,71
Orosz-lipován	82,43	82,75	16,62	0,63
Zsidó	100,00	13,00	63,47	23,53
Török	88,59	88,59	10,69	0,72
Tatár	87,76	87,76	11,07	1,17
Szlovák	91,67	91,67	4,40	3,93
Bolgár	89,35	89,35	8,88	1,77
Cseh	71,68	71,68	11,78	16,54
Görög	81,32	81,32	16,38	2,30
Lengyel	75,01	75,01	16,48	8,51
Örmény	60,20	60,20	30,49	9,31
Összesen	99,79	98,57	1,04	0,39

5. TÁBLAMELLÉKLET

A cigány nemzetiségűek népszámlálási és becslési adatai az erdélyi megyékben
(Szám szerint és százalékban)

Megye	1956		1966		1977		1992		Becslés (1981)	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Fehér	6988	1,9	2811	0,7	8979	2,2	12661	3,1	39724	9,3
Arad	1743	0,4	2645	0,5	9216	1,8	13325	2,7	40364	8,0
Bihar	3333	0,6	3678	0,6	12014	1,9	21796	3,4	32885	5,1
Beszterce-Naszód	5677	2,2	3023	1,1	2280	0,8	9004	1,4	16122	5,0
Brassó	6313	1,7	3405	0,8	12033	2,1	15612	2,4	43561	6,3
Krassó-Szörény	3220	1,0	2132	0,6	5927	1,5	7776	2,1	24444	6,0
Kolozs	6981	1,2	4322	0,7	7714	1,1	16334	2,2	30732	4,1
Kovászna	3450	2,0	1465	0,8	3522	1,8	2641	1,1	8991	3,8
Hargita	1514	0,6	1390	0,5	3228	1,0	3827	1,1	7184	1,9
Hunyad	3041	0,8	730	0,2	3347	0,1	5577	1,0	36112	6,4
Máramaros	1623	0,4	899	0,2	2942	0,6	6701	1,2	17380	3,2
Maros	13804	2,7	11402	2,0	20019	3,3	34798	5,7	34656	5,6
Szatmár	2283	0,7	1750	0,5	5256	1,3	9823	2,4	13367	3,2
Szilágy	2092	0,8	1779	0,7	3920	1,5	9224	3,5	9250	3,5
Szeben	10127	2,7	3037	0,7	12803	2,7	18730	4,1	33546	6,6
Temes	6089	1,1	4637	0,8	9828	1,4	14836	2,1	45560	6,6
Erdély	78278	1,3	49105	0,5	123028	1,6	202665	2,6	433878	5,4
Regát	25938	0,2	15092	0,1	104370	0,7	198422	1,3	746285	5,0
Románia	104216	0,6	64197	0,3	227398	1,1	401087	1,8	1180163	5,1

6. TÁBLAMELLÉKLET

Románia népessége nemzetiség szerint, egybevetve az anyanyelvvel 1956–1992
(Szám szerint és százalékban)

A nemzetiség megnevezése	Nemzetiségétől eltérő anyanyelvű							
	1956		1966		1977		1992	
Román	97476	0,6	60436	0,4	39800	0,2	25746	0,1
Magyar	22716	1,4	17333	1,1	42300	2,5	34669	2,1
Német	14667	3,8	9951	2,6	17270	4,8	25196	21,1
Cigány	56254	54,0	26443	41,2	151702	66,7	237190	59,1
Ukrán, rutén	2505	4,1	2125	3,9	3290	5,9	5282	8,0
Szerb-horvát*	4232	9,1	2997	6,8	3680	8,8	3331	9,9
Orosz	4282	11,1	3131	7,9	5640	17,2	8189	21,2
Zsidó	114018	78,0	38161	89,0	21460	87,0	8108	90,5
Tatár	259	1,3	1099	5,0	2861	12,2	1919	7,8
Szlovák	4778	20,5	2751	12,4	1773	8,3	1673	8,5
Török	789	5,5	1184	6,6	2672	11,4	2795	9,4
Bolgár	1841	15,3	1150	10,3	1105	10,6	1431	14,5
Cseh	5886	49,8	3862	38,7	2176	28,3	958	16,5
Görög	2785	24,9	1159	12,8	1170	18,7	1530	38,8
Lengyel	2925	38,3	1681	28,7	1160	25,0	1309	30,9
Örmény	1899	29,5	1053	30,6	932	39,8	1079	55,1
Egyéb	8803	65,9	2335	49,9	6587	76,6
nemzetiségű								
Nem nyilatkozott	545	13,1	952	41,2	–	–
Összesen	346660	2,0	177803	0,9	304800	1,4	366992	1,6

Megjegyzés: 1977-ben a kurzíván szedett értékek a forrásban megadott viszonzszámok alapján lettek kiszámítva.

* 1956-ban és 1966-ban a szlovénekkal és krassovánokkal együtt.

7. TÁBLAMELLÉKLET

Románia népessége anyanyelv szerint, egybevetve a nemzetiséggel 1956–1992
(Szám szerint és százalékban)

Az anyanyelv megnevezése	Anyanyelvétől eltérő nemzetiségű							
	1956		1966		1977		1992	
Román	182048	1,2	84554	0,5	224800	1,2	300610	1,4
Magyar	88741	5,4	49614	3,0	49100	2,8	48845	3,0
Német	25333	6,4	14903	3,8	11200	3,2	4264	4,3
Cigány	18920	28,3	11332	23,1	1677	2,2	2738	1,6
Ukrán, rutén	10278	15,1	7223	12,1	2850	5,1	3103	4,9
Szerb-horvát*	772	1,8	658	1,6	1400	3,5	3502	10,4
Orosz	10580	23,5	4174	10,0	3600	11,7	1030	3,3
Jiddis	2091	6,1	416	8,1	220	6,5	117	12,1
Tatár	364	1,8	172	0,8	791	3,7	77	0,3
Szlovák	382	2,0	327	1,6	521	2,6	362	2,0
Török	688	4,8	597	3,4	1159	5,3	550	2,2
Bolgár	2990	22,7	396	3,8	418	4,3	1001	10,6
Cseh	261	4,2	223	3,5	234	4,1	114	2,3
Görög	598	6,7	440	5,3	551	9,8	195	7,5
Lengyel	792	14,4	520	11,1	319	8,4	124	4,1
Örmény	174	3,7	234	8,9	107	7,0	40	4,4
Egyéb	1282	22,0	861	26,8	320	13,7
Nem nyilatkozott	366	9,2	1159	46,1	–	–
Összesen	346660	2,0	177803	0,9	304800	1,4	366992	1,6

Megjegyzés: 1977-ben a kurzíván szedett értékek a forrásban megadott viszonzszámok alapján lettek kiszámítva.

* 1956-ban és 1966-ban a szlovénekkal és krassovánokkal együtt.

8. TÁBLAMELLÉKLET

Az etnikumok tényleges szaporodása (+) vagy fogyása (-) 1956–1992 között Romániában
(Szám szerint és százalékban)

Az etnikum megnevezése	Nemzetiség szerint						Anyanyelv szerint					
	1956–1966		1966–1977		1977–1992		1956–1966		1966–1977		1977–1992	
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Román	+1750396	+11,7	+2253055	+13,4	+1408977	+7,4	+1689942	+11,2	+2413777	+14,4	+1499001	+7,8
Magyar	+31917	+2,0	+94336	+5,8	-88969	-5,2	-1827	-0,1	+68807	+4,2	-81545	-4,7
Német	-2113	-0,5	-23486	-6,1	-239647	-66,7	-7827	-2,0	-34520	-6,9	-254497	-72,1
Cigány	-40019	-38,4	+163201	+254,2	+173689	+76,4	-17796	-26,6	+28287	+57,6	+89262	+115,4
Ukrán, rutén	-5774	-9,5	+805	+1,5	+10254	+15,6	-8449	-12,4	-4749	-7,9	+8531	+15,5
Szerb, horvát*	-2281	-4,9	-1056	-2,4	-8436	-20,1	-1160	-2,7	-1369	-3,3	-5975	-15,1
Orosz	+752	+1,9	-6787	-17,0	+5910	+18,1	-4503	-10,0	-9875	-24,4	+796	+2,6
Zsidó	-103376	-70,7	-18221	-42,5	-15712	-63,7	-29194	-85,0	-1714	-33,3	-2465	-71,9
Tatár	+1682	+8,2	+1218	+5,5	+1227	+5,2	+650	+3,1	+75	+0,3	+1455	+6,8
Szlovák	-1110	-4,8	-935	-4,2	-1692	-7,5	+862	+4,5	+237	+1,2	-1751	-8,7
Török	+3711	+25,9	+5382	+29,8	+6410	+27,4	+3225	+22,7	+4456	+25,5	+5678	+25,9
Bolgár	-847	-7,0	-821	+7,3	-521	-5,0	-2750	-20,8	-754	-7,2	-264	-2,7
Cseh	-1843	-15,6	-2295	-23,0	-1886	-24,5	+143	+2,3	-598	-9,4	-788	-13,7
Görög	-2078	-18,6	-2826	-31,1	-2322	-37,1	-610	-6,8	-2726	-32,6	-3038	-53,8
Lengyel	-1767	-23,2	-1219	-20,8	-409	-8,8	-795	-14,5	-899	-19,1	-753	-19,8
Örmény	-3005	-46,6	-1094	-31,8	-385	-16,4	-2099	-44,5	-1100	-42,0	-599	-39,5
Egyéb	-8676	-64,9	-653	-13,9	+3323	+62,9	-2629	-45,0	-564	-17,6	-1197	-33,9
Nem nyilatkozott	-1856	-44,6	-1857	-80,4	+314	+69,5	-1470	-36,9	-24	-0,9	-1726	-69,3
Összesen	+1613713	+9,2	+2456747	+12,9	+1250125	+5,8	+1613713	+9,2	+2456747	+12,9	+1250125	+5,8

* 1956-ban és 1966-ban a szlovénekekkel és krassovánokkal együtt.

9. TÁBLAMELLÉKLET

Az eltérő nemzetiségűek és anyanyelvűek tényleges szaporodása (+) vagy fogyása (-)
1956–1992 között Romániában (Szám szerint és százalékban)

Az etnikum megnevezése	Nemzetiség szerint						Anyanyelv szerint					
	1956–1966		1966–1977		1977–1992		1956–1966		1966–1977		1977–1992	
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Román	-37040	-38,0	-20600	-34,1	-14050	-35,3	-97494	-53,5	+140250	+165,9	+75810	+33,7
Magyar	-5383	-23,7	+25000	+144,0	-7630	-18,0	-39127	-44,1	-500	-1,0	-255	-0,5
Német	-4716	-32,1	+7300	+73,6	+7930	+45,9	-10430	-41,2	-3700	-24,8	-6940	-61,9
Cigány	-29811	-53,0	+125259	+473,7	+85488	+56,3	-7588	-40,1	-9655	-85,2	+1061	+63,3
Ukrán, rutén	-380	-12,2	+1165	+54,6	+1990	+60,5	-3055	-29,7	-4370	-60,5	+250	+8,9
Szerb, horvát*	-1235	-29,2	+680	+22,8	-350	-9,5	-114	-18,6	+740	+112,8	+2100	+150,0
Orosz	-1151	-26,9	+2500	+80,1	+2540	+45,2	-6406	-57,1	-570	-13,8	-2570	-71,4
Zsidó	-75857	-66,5	-16700	-43,8	-13350	-62,2	-1675	-80,1	-196	-46,9	-100	-46,8
Tatár	+840	+324,3	+1762	+160,3	-942	-32,9	-192	-52,7	+619	+359,9	-714	-90,3
Szlovák	-2027	-42,2	-978	-35,5	-100	-5,6	-55	-14,4	+194	+59,3	-159	-30,5
Török	+395	+50,1	+1488	+125,7	+123	+4,6	-91	-13,4	+562	+94,1	-609	-52,5
Bolgár	-691	-37,5	-45	-3,9	+326	+29,5	-2594	-86,8	+22	+5,6	+583	+139,5
Cseh	-2024	-34,4	-1686	-43,7	-1218	-56,0	-38	-14,6	+11	+4,9	-120	-51,3
Görög	-1626	-58,4	+11	+0,9	+360	+30,8	-158	-26,4	+111	+25,2	-356	-64,6
Lengyel	-1244	-42,5	-521	-31,0	+149	+12,8	-272	-34,3	-201	-38,6	-195	-61,1
Örmény	-846	-44,5	-121	-11,5	+147	+15,8	+60	+34,5	-127	-54,3	-67	-62,6
Egyéb	-6468	-73,5	-421	-32,8
Nem nyilatkozott	+407	+74,7	+793	+216,7
Összesen	-168857	-48,7	+127000	+71,4	+62200	+20,4	-168857	-48,7	+127000	+71,4	+62200	+20,4

Megjegyzés: A 3–6. és 9–12. oszlopokban a *kurzíván szedett értékek* a forrásban megadott 1977. évi viszonyszámok alapján lettek kiszámítva.

* 1956-ban és 1966-ban a szlovénekekkel és krassovánokkal együtt.

10. TÁBLAMELLÉKLET

A román anyanyelvűek száma és tényleges szaporodása (+) vagy fogyása (-)
a nem román nemzetiségűek körében 1956–1992 között
(Szám szerint és százalékban)

A nemzetiség megnevezése	Közülük román anyanyelvűek								Tényleges szaporodásuk vagy fogyásuk (-)					
	1956		1966		1977		1992		1956–1966		1966–1977		1977–1992	
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Magyar	18937	1,2	14668	0,9	38550	2,2	32949	2,0	-4269	-22,5	+23880	+162,3	-5600	-14,5
Német	8322	2,2	5831	1,5	12640	3,5	13330	11,2	-2491	-29,9	+6810	+116,8	+690	+5,5
Cigány	47207	45,3	19795	12,2	135200	59,5	217844	54,3	-27412	-58,1	+115405	+583,0	+82640	+61,1
Ukrán, rutén	1360	2,2	1320	2,4	2470	4,4	4674	7,1	-40	-2,9	+1150	+87,1	+2204	+89,2
Szerb, horvát*	3258	7,0	2209	5,0	2960	7,0	2962	8,8	-1049	-32,2	+750	+34,0	-	-
Orosz	3746	9,7	2865	7,3	5430	16,6	8097	21,0	-881	-30,7	+2565	+89,5	+2670	+49,1
Zsidó	83866	57,3	27867	65,0	15650	63,5	6456	72,1	-55999	-66,8	-12220	+43,8	-9195	-58,7
Tatár	173	0,8	1035	4,7	2590	11,1	1768	7,2	+862	+498,3	+1555	+150,2	-820	-31,7
Szlovák	1792	7,7	1023	4,6	935	4,4	1211	6,2	-769	-42,9	-90	-8,6	+275	+29,4
Török	651	4,5	1079	6,0	2500	10,7	2710	9,1	+428	+65,7	+1420	+131,7	+210	+8,4
Bolgár	1482	12,3	906	8,1	920	8,9	1281	13,0	-576	-38,9	+15	+1,6	+360	+39,1
Cseh	1529	12,9	1051	10,5	905	11,8	660	11,4	-478	-31,3	-145	-13,8	-245	-27,1
Görög	2693	24,1	1029	11,3	1025	16,4	1481	37,6	-1664	-61,8	-	-	+455	+44,3
Lengyel	1626	21,3	949	16,2	765	16,5	1122	26,5	-677	-41,6	-185	-19,4	+355	+46,4
Órmény	1529	23,7	818	23,8	715	30,5	973	49,7	-711	-46,5	-100	-12,6	+260	+36,1
Egyéb	3448	25,8	1333	28,5	3092	35,9	-2115	-61,3
Nem nyilatkozott	429	10,0	776	33,6	-	-	+347	+80,8
Összesen	182048	1,0	84554	0,4	224600	1,0	300610	1,4	-97494	-53,5	+140250	+165,9	+75800	+33,7

Megjegyzés: Az 5-6. és 11-14. oszlopokban *kurzíván szedett értékek* a forrásban megadott 1977. évi viszonyszámok alapján lettek kiszámítva.

* 1956-ban és 1966-ban a szlovénekkal és krassovánokkal együtt.

11. TÁBLAMELLÉKLET

A cigány nemzetiségű, illetve a cigány nemzetiségével azonos anyanyelvű népesség tényleges
szaporodása (+) vagy fogyása (-) az erdélyi megyékben
1977–1992 között települési környezet szerint

Megye	Cigány nemzetiségű			Cigány nemzetiségű és anyanyelvű		
	Összesen	Városok	Községek	Összesen	Városok	Községek
Fehér	3682	2217	1465	2098	1217	881
Arad	4109	1593	2516	3152	1087	2065
Bihar	9782	2177	7605	5984	797	5187
Beszterce-Naszód	6724	2098	4626	2304	246	2058
Brassó	3579	1054	2525	1365	873	492
Krassó-Szörény	1849	2279	-430	1968	1226	742
Kolozs	8620	6076	2544	2404	1500	904
Kovászna	-881	-78	-803	-61	-34	-27
Hargita	599	355	244	548	186	362
Hunyad	2230	2227	3	901	638	263
Máramaros	3759	2068	1691	1787	672	1115
Maros	14779	5604	9175	10647	1404	9243
Szatmár	4567	1067	3500	210	197	13
Szilágy	5304	1528	3776	2597	123	2474
Szeben	5927	3358	2569	774	696	78
Temes	5008	2628	2380	3081	1897	1184
Összesen	79637	36251	43386	39759	12725	27034

12. TÁBLAMELLÉKLET

A román, magyar és cigány népesség lélekszámának alakulása Bihar megye városaiban és néhány községében 1966–1992 között*

Település	Román			Magyar			Cigány	
	1966	1977	1992	1966	1977	1992	1966	1992
Városok								
Nagyvárad	56436	91925	144244	62955	75125	74225	47	2137
Élesd	3640	5782	6956	2370	2832	2425	158	872
Belényes	7624	8774	10915	978	1101	1151	–	238
Margitta	4609	6445	9512	6408	7803	8809	51	610
Nucet	2510	2165	2405	222	152	96	5	18
Vaskohsziklás	5159	7243	9924	540	497	428	–	39
Nagyszalonta	4718	5831	7664	12939	13612	12622	4	270
Érmihályfalva	1661	1777	1341	8101	9109	8931	10	208
Vaskoh	3573	3404	3296	38	25	25	–	–
Összesen	89930	133346	196257	94551	110256	108712	275	4392
Községek								
Érábrány	4147	3697	2969	606	466	234	35	211
Esküllő	3999	3781	3578	298	176	102	–	106
Bályok	3598	3188	2506	1202	987	892	58	280
Bihar	969	960	555	6027	5910	5082	33	20
Bors	249	280	151	3393	3655	3127	–	5
Érbogyoszló	84	40	38	2424	2248	1950	–	86
Cséffa	8924	7145	5290	698	549	305	106	552
Hegyközcساتár	987	779	449	5314	4827	3504	12	11
Kiskereki	110	113	33	3728	2931	2375	–	138
Vámosláz	3380	3018	2145	1902	1640	1277	8	145
Érkörtvélyes	2724	2037	1198	2455	2410	2195	1	524
Bihardiószeg	3668	3757	3107	7398	6996	5372	218	943
Várasfenes	2224	2167	1977	2051	1861	1579	–	125
Köröskisjenő	3259	3430	2470	589	561	418	241	655
Fugyivásárhely	3851	4331	3723	1649	1695	1271	17	333
Magyarremete	3427	3362	2788	715	712	542	–	61
Székelyhíd	2277	1742	1005	10869	10435	10053	288	880
Érszalacs	70	63	29	4535	3739	3170	27	87
Szalárd	1100	1056	921	4431	3957	2941	116	220
Berettyószéplak	1669	1997	1862	1924	2080	1651	181	571
Érsemlyén	2268	1690	899	3799	3410	2894	7	390
Értarcsa	1289	800	464	3073	2670	2271	–	146
Tóti	2933	3019	2627	1665	1557	1248	33	490
Mezőtelegd	4751	5434	4915	3169	2771	1966	114	372
Tenke	6242	6103	5647	2605	2175	1466	162	789
Körösrév	3947	3983	3387	1029	1042	928	145	283
Összesen	72146	67972	54733	77548	71460	58813	1802	8423

* Az 1992. évi közigazgatási beosztás szerint.

13. TÁBLAMELLÉKLET

A román, magyar, német és cigány népesség lélekszámának alakulása Maros megye városaiban és cigányok lakta községében 1966–1992 között*

Település	Román			Magyar			Német			Cigány		
	1966	1977	1992	1966	1977	1992	1966	1977	1992	1966	1977	1992
Városok												
Marosvásárhely	24638	45639	75851	60211	82200	84493	456	773	558	195	783	3259
Dicsőszentmárton	16308	18770	21833	4931	5531	6068	454	456	460	216	1232	2369
Marosludas	7656	10160	13255	3954	4453	4875	19	28	16	127	304	629
Radnót	8542	7752	7543	2692	2113	1634	85	17	13	296	194	527
Segesvár	16125	20606	26497	4263	5924	7159	5608	5881	1397	113	739	1095
Szászrégen	11217	16131	24601	10920	12287	12471	499	500	346	559	914	1790
Szováta	444	626	1015	8648	9636	10792	27	24	10	179	243	291
Összesen	84930	119684	170595	95619	122144	127492	7148	7679	2800	1929	4409	9960
Községek												
Ákosfalva	72	111	44	5575	4919	4289	–	–	–	113	199	372
Ádámos	3934	3490	2726	3556	3336	2649	9	7	9	283	533	700
Fehéregyháza	3953	3870	3560	1396	1551	1305	365	361	21	280	723	603
Magyaró	704	886	539	2641	3143	2455	3	4	1	207	114	366
Apolc	1887	1194	1747	68	70	105	1713	1429	146	–	722	473
Bonyha	2787	2152	1551	2012	1763	1481	570	386	71	51	446	763
Mezőbánd	4454	3832	2886	4893	4348	3687	5	1	1	398	264	1013
Bátos	2673	2682	2673	1217	1015	844	974	778	146	219	340	349
Szászbogács	906	835	819	931	964	890	582	478	61	338	454	531
Balavásár	1417	1049	861	4006	3961	3772	668	495	31	202	416	549
Alsóbölkény	2653	2330	1686	506	397	306	1	1	–	169	123	351
Marosbogát	1336	1257	973	1169	1054	705	–	–	–	187	187	184
Beresztelke	1321	1381	1161	1634	1537	1173	2	5	8	45	14	142
Marosvécs	2868	2533	2322	2477	2837	2203	2	5	1	120	190	248
Mezőcsávás	2913	2886	2344	3273	3224	2692	–	2	1	51	94	289
Maroskece	3295	2922	2282	561	501	428	–	–	–	–	100	145
Kórodszentmárton	1734	1491	1024	469	459	423	3	2	2	189	193	167
Nyárádkarácson	267	340	102	3845	4032	3380	–	1	–	350	598	948
Maroskeresztúr	1459	1911	2250	2681	2809	2833	5	–	1	18	235	534
Kutyfalva	2872	2464	1759	559	505	327	3	1	2	33	25	119
Dános	3256	3302	3561	136	175	173	1825	1794	551	59	691	595
Déda	4258	4524	4236	119	144	94	1	1	–	31	262	52
Nyárádremete	288	255	146	4707	3924	3596	3	3	2	99	107	167
Nagyernye	771	670	391	5189	4921	4124	15	6	2	39	297	663
Faragó	1872	1464	1051	997	595	253	–	–	–	49	205	470
Gyulakuta	655	116	71	6018	5604	5064	105	22	5	136	265	189
Nyárádgálfalva	31	44	32	3840	3431	2792	1	1	1	60	80	137
Vámosgálfalva	1925	1761	1408	3123	3137	2781	43	14	5	149	122	242
Lukafalva	852	788	562	2524	2505	2117	–	–	–	–	25	126
Marossárpatak	1490	1417	917	3030	3057	2540	1	3	4	153	32	294
Gernyeszeg	1599	1563	1166	5198	5333	4449	5	12	1	268	145	276
Mezőgerébenes	2516	1769	1355	91	40	25	–	5	–	–	250	75
Görgényszentimre	4631	4682	4475	2077	2126	1981	13	14	1	169	105	303
Székelyhodos	33	25	12	2342	1984	1485	–	–	–	58	41	107
Alsóidecs	1558	1735	1556	274	273	214	232	204	93	96	226	226
Jedd	817	726	548	2858	2986	2534	7	1	1	170	307	392
Mikefalva	1598	1427	1008	3141	3061	2739	3	1	4	457	486	819
Nyárádszereda	1238	1093	699	4801	4899	4925	–	3	2	192	129	237
Mezőméhész	3218	2787	2070	359	312	208	1	1	1	171	193	200
Szásznádas	1474	1214	1162	501	448	465	1239	1078	105	27	256	505
Marosugra	2131	1949	1342	1135	970	709	4	1	–	265	19	256
Mezőpanit	960	967	694	4987	5202	4935	3	1	–	5	67	362
Backamadaras	300	258	143	2368	2210	1770	3	–	–	5	47	160
Petele	2242	1990	1651	210	191	124	75	55	45	77	585	944
Szászkézd	1673	1587	1677	147	77	53	1203	1019	240	–	48	159
Nagysármás	6339	5915	4831	2308	2241	1980	7	8	4	207	272	390
Marosszentkirály	2836	4178	3671	2692	2932	2251	17	12	4	1	17	201
Marosszentgyörgy	1689	2147	2301	3388	3883	4692	6	3	2	31	86	444
Erdőszentgyörgy	1205	1104	1169	4666	4047	4186	6	9	4	66	551	355
Mezőszengyel	4047	3050	2020	337	239	181	–	1	–	28	143	118
Kerelőszentpál	1642	1806	1351	2044	1946	1541	5	4	–	341	417	803
Uzdíszentpéter	4527	4526	2748	462	395	281	–	–	1	293	188	248
Marosszentanna	1767	1834	1616	2241	2333	1829	–	–	–	1	146	150
Görgényoroszfalu	2912	2770	2648	7	11	9	–	2	1	13	279	10
Küküllőszéplak	1788	1340	906	1408	1425	1239	577	536	118	143	119	285
Marosfelfalu	1635	1568	1396	761	784	682	–	–	2	151	180	207
Mezősályi	2724	2317	1855	30	19	25	–	–	–	24	107	123

13. TÁBLAMELLÉKLET FOLYTATÁSA

Nyárádtő	4694	4887	4660	658	785	780	8	8	2	369	300	1165
Csikfalva	16	34	7	2665	2198	1799	–	–	–	75	105	214
Felsőrépa	2897	2725	2267	14	13	3	–	–	–	98	101	98
Csatófalva	1570	1319	1092	48	32	27	1425	1013	115	52	208	399
Héjjasfalva	2374	2212	1743	1349	1230	1008	402	285	23	130	370	873
Zágor	572	622	669	24	21	48	1194	917	126	210	186	412
Mezőzáh	3767	3371	2870	518	475	348	1	2	3	217	202	340
Összesen	133892	125454	105062	129261	125039	109007	13335	10995	1970	8438	14937	23637

* Az 1992. évi közigazgatási beosztás szerint.

14. TÁBLAMELLÉKLET

A román, magyar, német és egyéb népesség lélekszámának alakulása Brassó megye városaiban és magyarok lakta falvaiban 1966–1992 között*

Település	Román			Magyar			Német			Egyéb		
	1966	1977	1992	1966	1977	1992	1966	1977	1992	1966	1977	1992
Városok												
Brassó	123652	211019	287535	27835	34879	31546	10003	9718	3418	1665	1859	1237
Feketehalom	8973	17579	22423	822	1232	961	3255	3402	691	24	236	472
Fogaras	19041	28143	41018	1832	2592	2337	1886	2550	966	355	542	610
Kőhalom	3393	3617	4331	1443	1502	1428	1327	1269	193	77	252	374
Predeal	6190	6948	7030	390	241	199	76	73	38	24	11	35
Barcarozsnyó	7504	11715	15494	465	539	444	1601	1498	421	19	40	25
Szeceleváros	13674	20484	21606	8782	9790	8231	237	232	111	116	45	278
Viktória	5880	7142	9838	181	153	137	638	814	189	18	100	83
Zernyest	16459	21801	24851	954	925	673	193	154	93	2	408	702
Összesen	204966	327448	434126	42704	51853	45956	19216	19710	6120	2300	3493	3816
Falvak												
Alsórákos	508	332	247	2129	1882	1798	11	5	3	5	344	542
Apáca	800	713	747	1709	1700	1404	7	–	1	8	243	593
Bodola	945	1730	2181	1076	989	852	7	6	1	620	198	18
Botfalva	2211	3297	3117	804	834	617	1048	896	166	22	55	128
Barcaújfalva	417	416	392	805	851	623	7	3	2	7	33	16
Daróc	179	123	100	612	504	405	28	4	4	–	8	–
Datk	201	131	148	433	437	399	–	–	–	31	–	–
Dombos	232	153	142	87	51	30	3	3	1	–	11	6
Földvár	1860	2622	4397	273	374	356	663	507	100	2	10	55
Halmágy	146	68	320	595	487	280	3	3	–	–	91	59
Olthévíz	237	885	1144	1167	1289	1237	2	6	9	–	36	19
Homoród	956	891	875	378	391	354	368	350	61	26	43	162
Homoródjánosfalva	1	–	1	325	247	186	–	–	–	–	–	–
Kaca	640	430	399	202	155	201	357	257	20	11	308	499
Keresztvár	1963	1841	2416	1415	1262	1065	–	1	3	166	636	1
Kóbor	84	60	30	512	290	157	1	–	–	–	15	13
Krizba	567	748	626	938	777	570	3	3	7	–	43	170
Nagysink	1436	1333	919	107	94	78	641	532	147	48	28	374
Nagymoha	257	215	144	627	474	363	1	2	7	–	–	11
Prázsmár	3278	3699	4841	246	256	227	1779	1722	235	8	178	202
Pürkerec	1055	1097	853	759	802	619	–	6	3	–	10	9
Székelyzsombor	102	55	52	681	536	468	–	1	6	45	45	23
Tatrang	1531	1448	1526	1725	1667	1424	5	5	3	2	364	143
Ürmös	728	322	401	1208	1129	877	–	4	5	41	586	542
Vidombák	1898	3552	4979	240	346	285	1047	965	95	23	25	21
Zajzon	386	377	1186	989	930	764	4	1	–	315	483	–
Összesen	22618	26538	32183	20042	18754	15639	5985	5282	879	1380	3793	3606

* Az 1992. évi közigazgatási beosztás szerint.